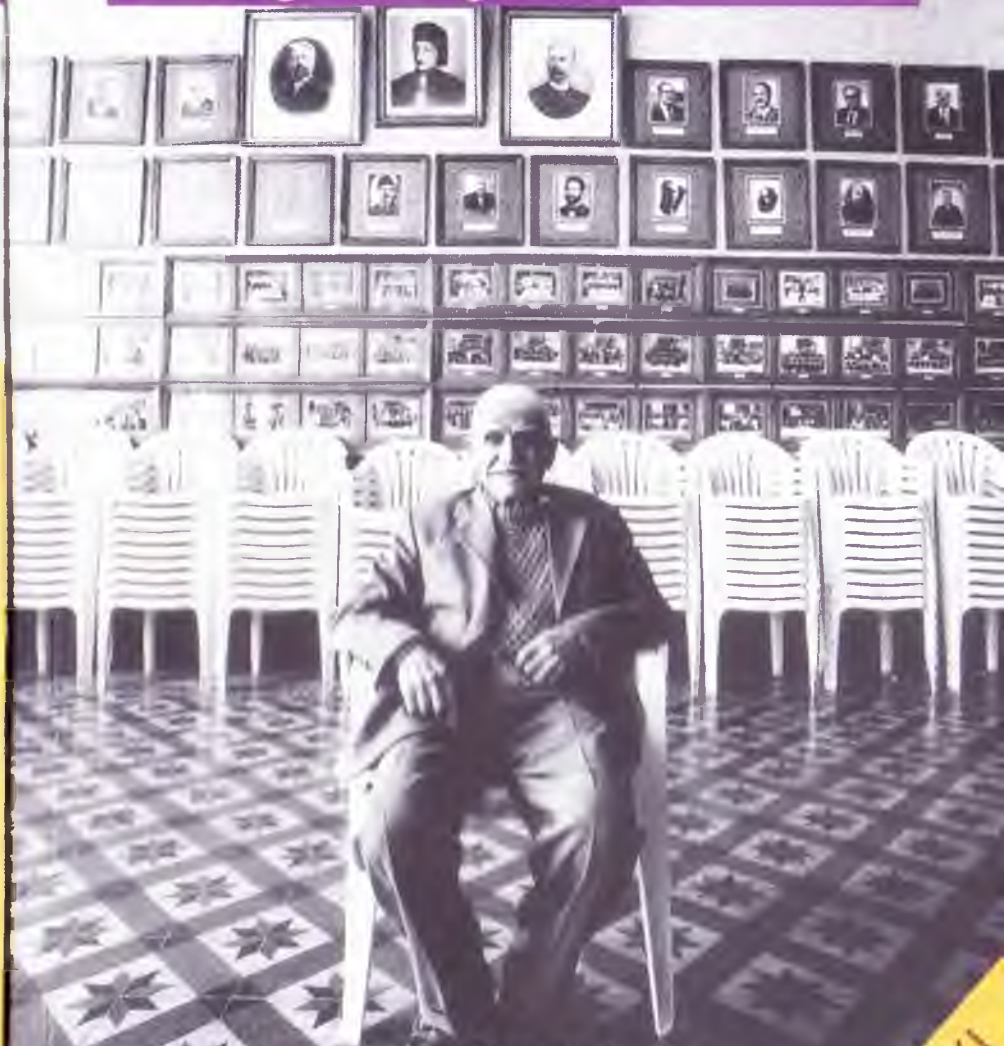
Sarkis Çerkezyan

Dünya Hepimize Yeter

Hazırlayan: Yasemin Gedik

BELGE YAYINLARI

2. BASKI

BELGE YAYINLARI

Hazırlayan: Yasemin Gedik

Sarkis Çerkezyan Dünya Hepimize Yeter

MARENOSTRUM

BELGE YAYINLARI
Marenostrum / Sözel Tarih

DÜNYA HEPİMİZE YETER
© SARKİS ÇERKEZYAN

Yayına Hazırlayan
Yasemin Gedik

Kapak Tasarım
Ayrıntı Tasarım

Ön Kapak Fotoğrafı
Haluk Çobanoğlu

Arka Kapak Deseni
Paşik Babacanyan

Birinci Baskı/Mayıs 2003
İkinci Baskı/Ağustos 2003
Üçüncü Baskı/Ocak 2007

İç/Kapak Baskı-Cilt
Berdan Matbaacılık

BELGE ULUSLARARASI YAYINCILIK
Divanyolu Cad. Binbirdirek İşhanı No:15/1
Sultanahmet/İstanbul
Tel: 0 (212) 638 34 58
Fax: 0 (212) 517 44 53
E-mail: belgeyayinevi@hotmail.com
belgekitapkulubu@yahoo.com

SARKİS ÇERKEZYAN

Dünya Hepimize Yeter

Hazırlayan:
Yasemin Gedik

belge
yayınları

Bir Kaç Söz

Sözlü tarih çalışmaları, belli zaman kesitlerinin algılanması bakımından, klasik tarih incelemeleri kadar önemli bir işleve sahip. Bir çok önemli ayrıntı, konuşulmayan, unutulmuş olguların izini sözlü tarih ile sürmek mümkün. En önemlisi, ele alınan zaman kesitinin anlayışları, algıları, renkleri, beğenileri, öfkeleri, özlemleri, acıları, umutları, sözlü tarih metinlerinde yansıyor. Yaşamın nabzını yakalamak, onu anlamak, içinde hissetmek ve canlandırmak daha olası. Sözlü tarih, bilim olup olmadığı tartışmalı yerleşik tarih geleneğinin bir alternatifi değil. Ama resmi tarih karşısında, bir *karşı tarih* oluşturmanın en önemli araçlarından biri.

Biz, yaşadıklarını kağıda kaleme dökmeye pek düşkün olmayan bir halkız. Hatta çok kere anlatmaktan bile çekiniriz. Unutma eğilimliyiz. Ama belleksiz bir toplumun sağlıklı bir toplum olması asla mümkün değil. Geçmişin travmalarından kaçmak da mümkün değil. Bunları aşmak ise, ancak onları bilincimize vurmamızla mümkün. Yakın tarihimiz hala konuşulmayan, üstü örtülen dramlarla dolu, tabulaştırılmış bir zaman kesiti... Ama bu tarih bizi hastalıklı kılıyor. Sağıltılmamız gerekiyor, geleceğe daha sağlıklı bakabilmek için. Ve önümüzden kalkmayan bu sorunun aşılmasında, tarihi bir yalana dönüştürmek, asla bir çözüm olmadığı gibi, kaçaklığımızı daha da derinleştiren ve suça yeni kuşakları da ortak eden, onları zehirleyen bir çabadan başka bir şey değil. Bu *"kötü-tarihin"* devam etmesi, geleceğimizin de karartılması anlamına geliyor. Toplumumuz hasta. Bunu daha da derinleştirmenin hiç bir anlamı yok.

Sarkis Çerkesyan a bu anılarından dolayı teşekkür borçluyuz. Bu hayatta, hep *"doğru"* dan, doğru tavır almadan yana olan bir seçim yansıyor. İtalyanların deyimiyle *giusti*. *"Doğrular Ormanı"* nın doğal bir üyesi O

Sarkis Usta, Sarkıs Abi bir yaşam ustası ve hocası. Ondan çok şey öğrendik. Beyninin kıvrımları, aktarmaktan büyük keyif aldığı bilgi ve deneyimlerle dolu. O bir tanık, o bir eylem insanı... Anadolu bilgeliğinin ete kemiğe bürünmüş örneklerinden biri.... Kendini almaya değil, vermeye adamış bir kişilik...

Kaç kuşak ondan neler neler öğrendi. Ermeni gençlerine Ermeni tarihini, Ermeni edebiyatını, kültürünü anlatır. Türk/Kürt solcularına, kendi tarihlerini...

O bir yaşamda-kalma anıtıdır, Suriye çöllerinden, o cehennem yıllarından günümüze... Yaşamda kalmak, *"vardık"* demenin yanında, *"varız"* ve *"varolacağız"* demenin inadı... Ve birlikte yaşama kararlılığı...

Sarkis Usta'dan, annesinden öğrendiği 1908 Hürriyet marşlarını da dinleyebilirsiniz, tehcir türkülerini de... Ermeni şiirinin en seçkin örneklerini de... Politik bir sözlü anlatımcıdır, bir dengbejdir Sarkis Usta, kuşaklar arasında. Babası bir efsane olmuştur, Toros yörükleri arasında. Ve oralarda oluşmuş dostlukların sıcaklığının bugüne dek, yeni kuşaklara da uzanması, insana beslenen umudu pekiştirir.

Bu kitap, sevgili Yasemin Gedik'in kararlı ve fedakar çalışması olmasaydı, mümkün olmayacaktı. Bu projeye heyecanla fotorafları ile katkı sunan Haluk Çobanoğlu Kemal Cengizhan a da teşekkür borçluyuz.

Bu kitabı aynı zamanda Sarkis Usta'nın eşi ***Ağavni Çerkezyan***' ın anısına ithaf ediyoruz. Adı Ermenicede *"Güvercin"* anlamına gelen, sevgili Ağavni, Sarkis ustanın öteki yarısı olarak, adına uygun bir biçimde, bir analık simgesi, bir sevgi ve dayanışma insanı idi. Ağavni'nin annesi, Gül hanımın şu sözü hiç kulağımdan gitmez: *"Geçmişi anlatma yalan derler, bugünü anlatma dilenci derler."* Yaşam karşısında ne soylu, ne onurlu bir duruş... Bu insanlar hiç yoktan kendilerini varettiler, bir ayakta kalma destanı yazdılar ve hep başkalarıyla daşanışma içinde oldular. İyi ki doğdun Suriye çöllerinde Sarkis Usta. Doğum günün kutlu olsun.

Ragıp Zarakolu

Zorunlu Birkaç Söz

1915 Katliamı'ndan sağ kurtularak Arap çöllerine ulaşabilen Karamanlı zengin bir Ermeni ailesinin çocuğu olarak, 15 Mayıs 1916'da bir deve ahırında dünyaya gözlerini açan Sarkis Çerkezoğlu'nun anıları, bir anlamda 20. yüzyıl Türkiyesi'ne tutulmuş küçük bir aynadır.

Bu çalışma, hâlâ hiçbir 1 Mayıs'ı kaçırmamaya çalışan, karşısına çıkan herkese birşeyler vermek, tanıdığı herkese kitap hediye etmek için çırpınan, "ben yaptım" sözlerini ağzına yakıştırmayacak kadar alçakgönüllü bu 87'lik komünist delikanlıya büyük sevgi ve ortak tarihimize sorumluluk duygusunun bir ürünüdür.

Gözlerinde ulusunun ve ailesinin yaşadığı büyük acıların nişanesi olan derin kederle çocuksu muzipliği her zaman bir arada görmenin mümkün olduğu bu değerli komünist, Türkiye komünist hareketinin önemli bir parçası olan TKP bünyesinde neredeyse hayatı boyunca bir sıra neferi olarak çalışmıştır. Ama Sarkis Çerkezoğlu, siyasî hayatı boyunca, daha sonraki yıllarda TKP'nin kaderini belirleyen isimleri de yetiştirdiği hâlde ne bununla ne de yaptığı diğer işlerle övünmeye itibar etmemiş bir gizli kahramandır. Siyasî hayatıyla ilgili anılarının kitapta yer almasını bile istememiş, güçlükle ikna edilmiştir; bu isteksizliğinin nedeni korku ya da pişmanlık değil, kendisinden sözetmekten hoşlanmamasıdır.

Bu gizli kahramanın anılarını kitap hâline getirmeye çalışırken karşılaştığımız ve kitabı etkileyen iki soruna işaret etme ihtiyacı duyuyorum.

Herşeyden önce Sarkis Çerkezoğlu, yani Sarkis Amca, 15 Mayıs 2003'te, 87 yaşını doldurmuyor, 88 yaşına giriyor. Kuşkusuz, bu çalışma, şimdi değil de daha erken tarihlerde

yapılmış ve doğrudan kendisi tarafından yazılmış olsaydı, ortaya daha zengin bir anı kitabı çıkabilirdi. Ama ne yazık ki o, vaktinde yaşananlara bir tarih, ve başta annesi olmak üzere yaşayanlara da önemli bir tarihsel dönemin canlı tanıkları olarak baktığı hâlde, kendisine anlatılanları kaydetme gereği duymamıştır. Hafızasına güvenmiş ve aktarmayı zamana bırakmıştır.

Bu nedenle, araya giren zamanın doğal olarak bıraktığı derin izler, belli dönemlerle ilgili anıları derinleştirmeyi, detaylandırmayı engelledi. Bu doğal bir sonuçtu. Bu eksikliği kısmen de olsa telâfi edebilmek için, birçok kitaba, kaynağa başvurmak zorunlu oldu. Dipnotlar böyle bir ihtiyaca cevap verebilmek amacıyla konuldu.

Diğer sorun dille ilgili: Elinizdeki kitap bir roman değil, bir anı kitabı, ama birçok romana, filme konu olabilecek, çok yönlü ve zengin bir hayatın sahibinin anı kitabı... O yüzden kimi zaman dil, okura kuru gelebilir; gerçeği olduğu gibi vermek kaygısı yüzünden zaman zaman son derece acımasız ve vahşi olaylar sadece birkaç kelimeyle anlatılmak zorunda kalınmıştır. Ancak, bu tür çalışmalarda her zaman için böylesi riskler ve kısıtlar vardır. Okunurken bunun bir edebî eser değil, genç kuşakların yabancısı oldukları yakın tarih konusunda bilgilenmelerine, tarihçilerin araştırmalarına katkıda bulunmak ve yaşananların unutulmasını engellemek, yani tarihe kayıt düşmek amacıyla yapılmış bir sözlü tarih çalışması olduğunun pozomunde bulundurulmasının, böyle bir zaafı telafi edeceğini umuyorum.

Yasemin Gedik
Mayıs 2003, Kadıköy

Birinci Bölüm

ÇERKEZYAN AİLESİ

Annem

Annem Arusyak Hanım, o dönemde yaşamış birçok kadından biri gibi görünse de, onu diğerlerinden farklı kılan çok derin yaşanmış bir hayat çizgisi vardı. İstanbul'dan Konya'ya akan yol, kendisini 1915'te Suriye çöllerine, oradan tekrar Konya'ya ve gerisin geri İstanbul'a çekecek, 6-7 Eylül olaylarını da yaşadıktan sonra son nefesini İstanbul'da verecekti. Kısacası yaşam, anama uzun soluklu fakat soluk benizli bir rol verdi bu dünyada.

Annem 1883 yılında Tokat'ta doğmuş. Annesi Anna Hanım, babası Kirkor Fermanyan Efendi. Üçü kız, biri erkek dört kardeşlermiş; teyzelerim Aznif ile Armenuhi, annem Arusyak ve dayım Aram.

Annemin babası ve amcaları terzilik yaparlarmış. Tokat'ın Ardala mahallesinde evleri, Kumluk denilen yörede de bir bağları varmış. Annem Tokat'ın Cameran'ında tahsil etmiş. Küçük yaşta babasını menenjit hastalığından kaybetmiş, amcasını ise Tokat katliamında yitirmiş.

1895 yılında Sultan Hamid'in emriyle gerçekleştirilen Tokat katliamı annemin hayatında ve anılarında önemli bir yer tutardı. Katliam başladıktan sonra, annemin babası kaçıp eve ulaşmayı başarır, fakat Kutlamı amca fiziki olarak engelli olduğu için, eşekle gidip geldiği terzihanenin kapısında yakalanır ve kafası kesilerek öldürülür. Annemler, henüz kundakta olan Aram dayımı da yanlarına alarak, bahçe duvarına merdiven dayar ve Fransız okuluna sığınmayı başarırlar. Katliam dört saat devam eder. Katliam bittikten sonra başı vücutlarından ayrılmış, paramparça edilmiş insan

cesetleri sokaklardan toplanarak beygir arabalarına yüklenir ve şehir dışına taşınır. Bu iş saatlerce sürer.

Annemler katliamı bir kayıpla atlatmayı başarırlar.

Daha sonraki yıllarda dedemin menenjit hastalığından ölümünden sonra, ablalarının büyük gayretleri sayesinde annem okulu bitirir. Ailenin geçimini üstlenen erkeklerin ölümü nedeniyle aile, geçimini dokumacılık yaparak temin etmektedir. Bu sıralarda dayım büyük bir üzüntü neticesinde felç olur. Doktorlar tedavi için sıcak bölgelere götürülmesi gerektiğini söylerler. Bunun üzerine Mısır'a gidebilmek için her şeylerini Tokat'ta bırakıp İstanbul'a gelirler. Annem Gedikpaşa Ermeni Surp Mesropyan Okulu'nda anasınıfı öğretmeni olarak çalışmaya başlar. Dayım eczacılık ve dişçilikte çalışır. Bir süre sonra Mısır'a gitmekten vazgeçip İstanbul'a yerleşirler.

Bu arada büyük teyzem Aznif, Bulgaristan'dan yeni gelmiş, Şebinkarahisarlı öğretmen, entelektüel Parseğ Şahrikyan Efendi ile evlenmiştir. Öbür teyzem Armenuhi de, Sarkis isminde Kafkasyalı biriyle evlenmiş ve Kafkasya'ya gelin gitmiştir. Armenuhi teyzem ve eşi, ihtilâl yıllarında kaybolurlar. Bir tarihte büyükannem Anna Hanım, Armenuhi teyzemi aramaya Yalta'ya kadar gittiyse de, hiçbir izine rastlayamadı.

1910 yılında annem Konya Karaman'daki Ermeni okuluna öğretmen olarak atanır; annesini de yanma alarak Karaman'a gider.

Konya'nın Karaman kazası, o yıllarda, yani 1910 yılında ticaret ve küçük zanaatla uğraşan, içlerinde avukatlar, doktorlar, eczacılar, çiftlik sahipleri, emlak sahiplerinin de

olduğu hâli vakti yerinde insanların yaşadığı, kiliseleri ve mektepleri olan bir Anadolu kasabasıdır. Türkler'in dışında, Ermeniler'in yanı sıra çok sayıda Rum yaşamaktadır Karaman'da.

Annem Karaman'a geldiğinde yerli Ermeniler tarafından büyük ilgi ve sevgi ile karşılanır. O yıllarda Karaman'da ticaretle uğraşan, hattâ bankerlik de yapan babam, yaş olarak bir hayli büyük olmasına rağmen anneme talip olur. Annem biraz da ailesinin maddî sıkıntısını hafifletebileceğini düşünerek bu teklifi kabul eder ve 1911 yılında 18 yaşındayken babamla evlenir.

Babam

Babam Gazaros Çerkezyan, Ermeni burjuvalarının yaşadığı, Anadolu'da önemli bir ticaret merkezi olarak kabul edilen Kayseri'nin Talas nahiyesinde dünyaya gelmiş. Babası, yani dedem Parseğ Çerkezyan, annesi, yine Talaslı Sinanyan ailesinden Maryamın (Madik)'dir. Üç kardeştirler; babam Gazaros, ağabeyi Sarkis, küçük kardeşi Ohannes.

Dedem, daha sonraki yıllarda Kudüs'te patrik olan Yesa ve İzmir'in ileri gelen ticaret adamlarından Balyozoğlu'yla birlikte, Derevenk'te bir Ermeni çilingirin yanına çırak olarak girer. Yıllar sonra üç arkadaş bir araya gelip düşünürler, "biz olsak olsak ustamız kadar olabiliriz, onun ise hâli meydanda. Biz iyisi mi, ustamızın onayını alıp bu işten vazgeçelim" derler. Aldıkları bu kararı, bir paskalya günü elini öpmek için yanına gittiklerinde ustalarına açarlar ve fikrini sorarlar. Usta çıraklarına hak verir. Bunun üzerine

ustalarının yanından ayrılırlar. Yesa Kudüs'e gidip din adamı olur ve patrikliğe kadar yükselir. Balyozoğlu İzmir'e gider, yine demir işleriyle uğraşır ve bir İtalyan demir tüccarıyla alışveriş yapmaya başlar. Sonraki yıllarda başlayan Trablusgarp savaşı nedeniyle İtalyan tüccar, Balyozoğlu'nun dürüstlüğüne güvenip depolar dolusu demiri kendisine bırakarak alelacele İtalya'ya döner. Savaş dolayısıyla demir fiyatlarındaki büyük yükseliş, Balyozoğlu'nu İzmir'in en büyük zenginleri arasına sokar.

Dedem Parseğ ve ağabeyi Kirkor dede de, Mersin'in Gülnar kazasına gelip ticaretle uğraşmaya başlarlar. Manifatura üzerine iş yaparlar. Ulaşımın büyük sorun olduğu o yıllarda yöre tüccarları emtiayı Karaman'da Rum tüccarlardan toptan alırlarmış. Halep-Şam-Arabistan Osmanlı'da. Parseğ dede, bir gün ağabeyine, "Ağa, bu adamlar malı Halep'ten, Şam'dan getiriyorlar. Biz de gidip kendi malımızı kendimiz getirsek olmaz mı?" der. Mutabık kalırlar. Dedem Gilindire iskelesinde bir tekne ile kalkar Suriye'ye gider. Bir süre sonra bir telgrafla geleceği günü bildirir. Kirkor dede, onu iskelede karşılar. Tekneden balyalarla mal indikçe, Kirkor dedenin canı sıkılmaya başlar. Kardeşinin beraber götürdüğü parayla bu kadar malın alınamayacağını ve dolayısıyla kardeşinin borçlanmış olduğunu sanmaktadır Kirkor dede ve bu borcun nasıl ödeneceği endişesi içindedir.

Parseğ dedenin sağ salim dönüşünü kutlamak için kurban kesilir. Akşam olup yemek yendikten sonra, Kirkor dede, endişesini daha fazla saklayamaz, "Söyle bakalım bizim oğlan, bize ne kadar borç getirdin?" diye sorar. Parseğ dede, hiç borçlarının olmadığını, hattâ bir miktar paranın da arttığını söyleyince adamın aklı başına gelir. Üstelik Parseğ

dede, ağabeyine oradan alıp getirdiği bir çift elmas tıraş nargilesinin barisini de daldırıp sunar. İşte o gün, ağabeyi kendisi ile nargile içmesine müsaade eder. Gün be gün ticarette deneyimleri artan iki kardeş kısa sürede büyük servet oluştururlar. Sonraları Karaman'ı münasip gördükleri için gelip Karaman'da yerleşip iş kurarlar.

Dedem Parseğ, ağabeyinin ölümünden sonra, o zamana kadar Talas'ta kalmakta olan üç oğlunu ve karısı Madik nineyi Karaman'a kendi yanına alır. Üç kardeş babalarının yanında işe koyulurlar. Talas'ta oldukları sürece her üçü de yukarı mahalledeki Vart Badrikyan okulunda tahsil görürler. Kendilerine yetecek kadar okuma-yazma ve matematik bilirler. En küçükleri Ohannes amcam, ağabeylerinden daha fazla tahsil görmüştü. Parseğ dedemin Talas'ta vefatından sonra iş tamamen çocuklarına kalır. O zamanın ahlâk ve aile geleneklerine göre de, en yetkili ve baba vekili durumunda olan, büyük kardeş Sarkis amcamdır.

Babaannem, Madik ana, Talas'ın zengin bir ailesi olan Sinanyanlar'dan gelmiş. Talas'ta oldukları yıllarda dedem daha fakir sayılırmış. Denebilir ki neden varlıklı bir ailenin kızı böyle yoksul birine verilir? O zamanlar evlilikte ahlâken dürüst, çalışkan kimseler aranır, zengin olmak pek önemsenmezmiş. Hattâ ninemiz Madik Hanım'ın anneme anlattığına göre, gelin geldiği evde ne doğru dürüst bir yatak ne de bir sofra takımı varmış. Ninem "ayağının uğuru"yla gelmiş dedemlerin evine. Maddî durumları kısa sürede gelişmiş ve zenginleşmişler. Sinanyan evi ise gün be gün fakirleşmiş. Babaannem gayet dindar ve hayırsever bir kadınmış. Çocuklarına nasihati, "yaptığınız bir iyiliği Allah rızası için yapın, sakın kimseler duymasın, bir elin verdiğinden öbür elin

haberi olmamalı" imiş. *İncil*'den yaptığı bu alıntıyı rehber edinmiş babaannem ve nice fakir kızlara çeyiz yapmış ve evlendirmiş.

Dedem son derece dindar, son derece dürüst ahlâklı, kimseyi incitmeyen, kınanacak her şeyden titizlikle kaçınan, herkesle hoş geçinmeyi amaç edinmiş, sözünün eri bir tüccarmış. Hattâ son derece fevri, haksızlığa hiç dayanamayan, gerektiğinde hadise çıkarabilen, gözünü daldan budaktan esirgemeyen, her gün dedemin başına yeni yeni problemler çıkaran büyük oğlu Sarkis amcamı bile işten uzaklaştırmış, "kendi işini kendin gör" diye sermaye vermiş.

Sarkis amcam

Sarkis amcam çok güçlü bir fiziğe sahip, 2-3 kişiyle tek başına güreşebilen, çıplak 96 okka gelen, safi adale... İlerde celeplik yaptığı yıllarda, kaçan bir boğayı tek başına yakalayıp zapt edecek güçte imiş. Cesareti, dürüstlüğüyle tanınan, sözünden hiçbir surette dönmeyen Sarkis amcam hakkında dinlediğim anılar, onun meziyetlerine tıpatıp uyar.

Bir tarihte Karaman yerlilerinden Mezhepzade ile koyun alırlar ve satmak üzere Mersin'e götürürler. Bir akşam, otelde görüştükleri Mersinli kasaplara hiçbir kaparo almadan koyunları satmak konusunda söz verirler. Sabah olur, Mezhepzade çarşıya gider, ne görsün, Hayfa'dan Mersin'e tüccarlar gelmiş, koyun fiyatları birden anormal derecede fırlamış. Aceleyle otele dönerek durumu ortağı olan amcama anlatır ve şöyle der: "Çerkezoğlu, biz söz verdik fakat beş kuruş kaparo almadık. Hemen malı Araplara satalım."

Amcam buna şiddetle karşı çıkar, sözünden caymaz ve malın kendisine ait kısmını bir gün önce kaparo almadan söz verdiği kasaplara satar. Seneler sonra ikisi de bu dünyadan göçüp gittikleri hâlde, bir kişinin sözüne güvenilir olup olmadığını anlatmak için Mersin yöresinde insanlar birbirlerine sormaya devam ederler: "Verilen söz Çerkezoğlu sözü mü, yoksa Mezhepzade sözü mü?" Hâlbuki, her ikisini de şahsen hatırlayacak yaşta kimsecikler kalmamıştır hayatta.

Bir ara Konya ve Karaman yöresinde üç eşkıya ünlenir: Masdatlı Sarı, Yandım Yahya ve Kürdoğlu. Bütün civar halkı bunlardan elaman demiş. Dedemin kendisini işten uzaklaştırdığı günlerde Sarkis amcam kendi başına birşeylerle meşgulken bir Kıbrıs eşeği almış. Karaman'ın Lâle adlı bir köyü vardır. Lâleli köylüler, toplu hâlde Karaman'a pazara gelmiş, köylerine yine toplu olarak geri dönmektedirler. Amcam da bu köylülerle birliktedir. Yola devam ederlerken, yolun yanında hayvan sulamada kullanılan bir kuyunun başında yüzleri örtülü ve silâhlı üç kişi köylülerin önüne çıkar; bunlardan biri silâhını köylülere çevirir, öbür ikisi soyguna girişir. Amcamın Lâle köyünden arkadaşı Büyük Mustafa'nın silâhını da elinden alırlar. Amcam bu arada eşekten hızla iner, çoban kepeneği ile bir taşın arkasına atar kendini ve altılısıyla basar kurşunu eşkıyalara. Adamlar neye uğradıklarını anlayamazlar. Galeyana gelen köylülerle birlikte eşkıyaları önlerine katıp kovalar.

Babam Talas'ta bir kıza gönül verir. Sarkis amcam kızın babasıyla tanışırmış. Sonra bir nedenle adama çok kızar, "almayacağım senin kızını kardeşime" deyip kesip atar. Bu olay babama çok acı gelir ve kalbi kırılır fakat o zamanki aile gelenekleri nedeniyle baba vekili olan ağabeyine de karşı

gelemez. Ticaret hayatları her ne kadar müşterekse de yine de ağabeylerinin onayını almadan hiçbir iş yapmazlar.

Sarkis amcam zaman zaman tosun almak için Adana Ceyhan yörelerine gidermiş. Yine oraya gittiği günlerde babam da kafasına eser. Konya'ya gider. Bu arada büyük bir kuraklık yaşanmaktadır. Babam, Sarayönü taraflarında bir hayli buğday alıp depo eder. Yağmur yağmadığı için halkın bir avuç buğdayı bile saklamaya başladığı bir zamandır. Babam buğdayları büyük bir kârla satar, muazzam bir kâr edecektir. Amcam bu haberi Adana'da işitir. Babamın kendisine danışmadan böyle bir işe girişmesi çok ağırına gider. Gelmeyi bile beklemeden aceleyle babama gönderdiği mektupta, "sağ salim Karaman'a dönersem, sizleri ayıracağım" der. Babam da ağabey vesayetinden kurtulacağı düşüncesiyle sevinir ve "aman hemen ayrılsak" diye geçirir içinden.

Her ikisi de Karaman'a döner sonunda. Aradan beş-on gün geçer, ama babam bakar ki ağabeyinden ses yok, kendini daha fazla tutamaz, "Ağa, ben Konya'da iken bir mektup yazmıştın. Ne diyorsun, ileri gelen birkaç tüccarı çağırıp şu hesaplarımı görüp ayrılacaksak ayrılalım" der. Amcam, "Ha iyi dedin bizim oğlan, kimi çağıracağız, neyin hesabını göreceğiz? O hesap görüldü. Bundan sonra siz ayrısınız. Benim bu servetin içinden aldığım üç şey var. Atım, silâhım ve yamçım. Kalan her şey size anamın ak sütü gibi helâl olsun. Şimdi anladın mı, defol git başımdan" diye cevap verir babama. Bu cevap karşısında babam korkunç utanır. Ağabeyine karşı aldığı tavırdan nadim olur. Karaman ileri gelenlerinin uzun gayretleri sayesinde amcamın gönlünü alır ve birlikte çalışmaya devam eder.

Sarkis amcam, Talas'tan Şuşanik Hanım'la evlenir. İki oğlu ve bir kızı olur. Büyük oğlu Kirkor, kızı Hayguhi ve küçük oğlu Parseğ.

Sarkis amcam Adana Katliamı'nda öldürülüyor

Sarkis amcam, celeplik yaptığı için her sene Ceyhan'a gider tosun alır, getirip Konya ovasında satarmış. 1909 yılında yine tosun almak için Adana-Ceyhan taraflarına gitmiş. Onun orada bulunduğu günlerde cereyan eden Adana katliamında kaybolmuş. Bir daha kendisinden haber alınamamış.

Ağabeyinin akıbetini merak eden babam katliamdan bir süre sonra babam gitmiş, o yörede incelemelerde bulunmuş, amcamın izini sürmüş. Babamın anlattığına göre amcam, 400 adet tosunla şehrin içinden katliamdan bihaber geçerken durumu fark etmiş ve malı bırakıp atıyla kaçmış. Toroslar'da tanıdığı Yörüklere sığınmış. Çerkes atlılar peşine düşmüş öldürmek için. Fakat Toroslar'daki Yörükler onu teslim etmemekte direnmişler. Yörüklerin kendisi yüzünden Çerkesler tarafından daha fazla taciz edilmesini istemeyen amcam, kendisini geceleyin belli bir yere kadar götürüp yola koymalarını rica etmiş Yörüklerden. "Nasıl olsa ben dağ bayır Karaman'a düşerim. Sizin de başınız benim yüzümden ağrımaz" demiş.

Ayın aydını bir gece Yörükler onu götürürken karşıdan gelenler olmuş. Birbirlerine seslenmişler. Onlar da aşiret, bakmışlar ki onların yanında da katliamdan kaçan bir Ermeni var. O da Talaslı, amcamın arkadaşı ve akrabası "İri Boy" denilen bir adam. Birbirlerine sarılıp öpüşmüşler. Amcam

hemen dağ yolundan Karaman'a dönme fikrini açmış. "İri Boy" ise, yakınlardaki bir köyde çok güvendiği bir hoca dostu olduğunu, ortalık yatışıncaya kadar orada barınabileceklerini söylemiş ve ısrarlı davranmış. Çerkes atlıların Ermeni avına çıktığı o korkunç sürek avında yalnız kalmamak için amcam "İri Boy"un ısrarına daha fazla karşı koyamamış.

Birlikte hocanın evine gitmişler, geceyi onun evinde geçirmişler. Sabahleyin hoca, "Sizin burada olduğunuz duyulmuş, beni taciz ediyorlar. Yakında bir in var. Gelin ben sizi oraya götüreyim, yiyeceğinizi gönderirim. Birkaç gün saklanın, sonra gidersiniz" demiş amcamla arkadaşına. Onlar da hocaya güvenerek önerisini kabul etmişler. Hoca bunları mağaraya götürmüş. Köye döndükten sonra ise, köylüye, "filanca ine iki Ermeni sakladım. Gidin işlerini bitirin" demiş. İki arkadaş, hattâ kardeş denecek kadar birbirine yakın bu iki insan, canlarını pahalıya satmak için her şeyi yapmışlar ama şehit edilmekten kurtulamamışlar.

Sarkis amcamın şehit edilişinden sonra babam Gazaros onun yetimlerini ve eşini himayesine almış. Çocuklarının tahsilleriyle ilgilenmiş. Büyük oğlu Kirkor'u Tarsus'taki Fransız okulunda tahsil ettirmiş. Ben amca çocuklarımı görebilme mutluluğuna eremedim.

Sarkis amcama bu kadar yer ayırmam boşuna değil, onun hayatı bizim ailemizin ahlâkî geleneklerine damgasını vurmuştur. Çerkezyan Ailesi'nin bütün fertlerinde az ya da çok Sarkis amcamın kişiliğinden izler vardır.

Sarkis amcamın vasiyeti

Sarkis amcamla ilgili kısmı kapatmadan, onun mütavazı vasiyetini de içeren, son bir anıyı daha aktarmak istiyorum.

Cemal Paşa'nın Adana valisi olduğu yıllarda, Sarkis amcam Ceyhan'a tosun almaya gitmiş. Cemal Paşa'nın da iki kızı varmış. Kızlar ud dersi alıyorlarmış bir âmâ udiden. Amcam atın üstünde vali konağının yanından geçerken, duvarlarından ağaçların sarktığı bahçeden, ud sesi duymuş. Amcam ud sesine dayanamayıp, atıyla ağaçların gölgesine gelmiş ve onları izlemiş. Bu arada kızlardan biri görmüş amcamı, kıyafetinden Yörük zannetmiş. "Nasıl buldun Yörük amca, beğendin mi?" diye seslenmiş amcama. "Hanım kızlar çok beğendim, iyi çalıyorsunuz" demiş amcam. "İstediğin bir parça varsa çalalım" demiş kız. Amcam da Kayserili ya, "Bana Gesi Bağlarını çalarsanız çok memnun olurum" diye cevap vermiş. Onlar da tutmuşlar Gesi Bağları türküsünü çalmışlar. Türküyü dinledikten sonra kızlara teşekkür etmiş, ayrılmış oradan amcam.

Bu olaydan çok etkilenmiş amcam, Karaman'a geldiği zaman olayı babama da anlatmış. "Bizim oğlan, ben ölürüm, sen sağ kalırsan, sana da vasiyetim olsun, senin çocuklara veya benimkilerin birisine ud çalmayı öğret de, ara sıra gelsin benim mezarımın başında çalsın" diye vasiyette bulunmuş babama.

Zavallı amcam, nerden bilecek ki, 1909'da aynı şehirde, Adana'daki katliamda kendisi de öldürülecek ve mezarı bile olmayacak.

Ereğli'deyken bir gün babam elinde bir udla geldi eve.

Ereğli'de çok bilinen bir hayat kadını vardı, onu öldürmüşler, eşyalarını da satışa çıkarmışlar. Kadının eşyalarının içinde kıymetli de bir Şam udu varmış. Babam da, açık arttırmada son noktayı koymuş, almış getirdi udu... Ben epey zaman ud çalmayı öğrendim. Ama amcamızın mezarı belli değildi ki, başında ud çalsaydık... Çocukları da zaten burada bile kalamadılar.

Ohannes amcam...

Babam Gazaros'un küçük kardeşi. Karaman'da muhacirliğe gitmeden önce Karaman yerlilerinden Avukat Aram Akıllıyan Efendi'nin kızı Peruz Hanım'la evlenir. Bu evlilikten Mari, Hermine ve Janet adında üç kızı olur. Kendisi bu ailede en fazla tahsil görmüş kişidir; ticaret, bankacılık konularında bilgi sahibidir, bu işlere hep o bakar. Mizaç olarak zevk sefaya düşkün, har vurup harman savuran, kumar itiyadı da olan biridir Ohannes amcam. Evlendikten sonra, bilhassa eşi ve ailesinin de bu konularda kendisini cesaretlendiren tavırları, amcamla babam arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden olur. Biraz da ağabeyine hesap verme yükümlülüğünden kurtulmak için ayrılmak ister babamdan. Babam ölen Sarkis amcamın ailesi ve çocuklarının hak ve verasetlerini üstlenerek Ohannes amcamdan ayrılır.

1915'te tehcire birlikte gider, Meskene'de kalırlar.

Tehcir ve Çerkezyan Ailesi'nin dağılışı

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Ermeni ulusuna karşı, sözde, kanlı Sultan Abdülhamid'i tahtından indirip "Musavat, Adalet Hürriyet" sloganlarıyla iktidar olan İttihat ve Terakki Fırkası, âdeta o müseccel hristiyan düşmanı, Ermeni kanına doymak bilmeyen canavarın eksik bıraktıklarını tamamlarcasına daha da şumullu ve yaygın programlanmış bir jenosit uygulamakta gecikmedi.

24 Nisan 1915'te İstanbul'da 287 Ermeni aydınının toplanmasıyla tehcir kararı uygulanmaya başlandı. İstanbul içinde sadece aydınlar toplanarak özel bir statüyle tehcire gönderildi. Bunların arasında Osmanlı Meclisi Mebusanı'nda görev yapan Vartkes Efendi, Kirkor Zohrab, Aram Andonyan, Kirkor Ankut gibi büyük hukukçu, gazeteci ve yazarlar da vardı. Bir-iki gece içinde evlerinden alınarak bilinmeze gönderilen 287 Ermeni aydınının çoğu, yollarda acımasızca katledildiler.

Trakya'da Tekirdağ'dan başlamak üzere İzmit-Adapazarı-Bahçecik-Afyon Karahisar-Kütahya kısacası bütün Bağdat demiryolu hattındaki vilayetlerde, kasaba ve köylerde yaşayan Ermeni nüfusunu evlerinden barklarından çıkarıp jandarma nezaretinde ve kafileler hâlinde Arabistan çöllerine kadar sürgün ederler. Erkeklerin çoğu daha yola çıkmadan topluca öldürülür. Çoğunluğunu kadın, yaşlı ve çocukların oluşturduğu kitleler, yaya çıkarıldıkları yollarda açlık, tıfo ve tifüs gibi salgın hastalıklar ve baltalı bıçaklı saldırılar sonucu hayatını kaybeder.

Suriye'ye ulaşmayı başarabilenlerin bir kısmı da Halep,

Der-es Sor, Meskene, Resul Ayn... gibi yerlerde açlık, susuzlukla birlikte balta ve silâhla yok edilirler.

Birinci Dünya Savaşı neticesinde mağlup edilen Almanlar ile birlikte takip ettikleri serüvenci politikalarıyla İttihatçıların yönettiği Osmanlı İmparatorluğu aynı kaderi paylaşır. Bütün Ortadoğu İngilizler'in ve Fransızlar'ın işgaline uğrar.

Halep'in İngiliz kuvvetlerince işgaliyle, o yörede Ermeni ulusunun yaşadığı dram fiilen sona erer. O yok edici şartlarda sağ kalabilme şansına sahip olan Ermeniler, Anadolu'nun birçok yörelerine, evimiz, barkımız, yurdumuz, yuvamız diyerek büyük bir özlemle geri dönerler.

İşte bu tehcire gönderilenler ve sağ kalarak geri dönme şansını yakalayabilenler içinde bizim aile de vardır. Ne var ki, bu geri gelenler o günkü hükümet tarafından tehdit edilir ve tekrar gitmeleri istenir. Bu amaçla "İsteyen bir ay zarfında yurtdışına çıkabilir. Aksi hâlde başlarına geleceklerin sorumluluğunu kabul edemeyiz" gibilerinden bir bildiri yayımlanır. Bütün bir savaş döneminin acı hatıralarıyla dolu bu insanların büyük çoğunluğu, korkudan panik hâlinde Mersin yoluyla tekrar Arap ülkelerine göç ederler. İşte bu arada Ohannes amcam ve ailesi, beraberlerinde Adana'da şehit edilen Sarkis amcamın eşi Şuşanik Hanım, büyük oğlu Kirkor, kızı Hayguhi ve küçük oğlu Parseğ de Suriye ve Lübnan'a giderler. Ben Sarkis amcamın ailesini görebilme mutluluğuna eremedim. Hepsi rahmetli oldular.

Ohannes amcam ise, ailesiyle birlikte, o yıllarda Fransızlar'ın egemenliğindeki Suriye toprakları içinde yer alan Hatay'ın Kırıkhan ilçesine yerleşir. Hatay'ın Türkiye

topraklarına katılmasından sonra ise Halep'e göçerler. Ben Ohannes amcamı, 1939'da Ereğli'ye geldiği zaman görebildim. Amcam, ben askere gittikten sonra, 1941 yılında, Kırıkhan'da bir arkadaşının evinde hayatını kaybetmiş; dolayısıyla bir daha hiç göremedim.

Kirkor

Sarkis amcamın büyük oğlu Kirkor, o acılı tehcir günlerini gençliğinin en coşkulu döneminde yaşadığından ilerde ruhsal sarsıntı geçirir ve yarı mecnun bir şekilde Beyrut sokaklarında dolaşır.

Bir gün Beyrut sokaklarında avare avare gezerken bir cüzdan bulmuş, açmış, içi frank dolu. Alınış cebine koymuş cüzdanı, bir de bakmış, bir Fransız, hem de hükümet adamı, o tarafa bu tarafa koşarak aranıyor. Kirkor'u babam Tarsus'taki Fransız okulunda okutmuş daha tehcire gönderilmeden önce, güzel Fransızcası vardı, Türkçesi de öyle. "Bir şey mi arıyorsunuz" diye sormuş Fransız'a, gayet düzgün bir Fransızca ile. Adam bakmış şaşkınlıkla; dilenci kılıklı bir adam, "Evet" demiş. Cüzdanını kaybettiğini söylemiş. "Ne renkti?" diye sormuş Kirkor. Fransız cüzdanın rengini söylemiş. "İçinde ne kadar paranız vardı?" "Şu kadar." Kirkor cüzdanı çıkarıp göstermiş: "Aradığınız cüzdan bu mu?" Adam bu kez daha çok şaşırmış, "evet" diyerek alınış kendisine uzatılan cüzdanı.

Üzerinden sefalet akan bu adamın içi para dolu cüzdanı büyük rahatlıkla geri vermesi Fransız'ın çok tuhafına gitmiş. Cüzdandan yüklüce bir para çıkararak, "bu sana bahşiş" diye

Kirkor'a uzatmış. "Yok" demiş Kirkor, "bahşiş öyle olmaz, şu kadar, az bir şey bahşiş olur" Fransız bu sefer iyice bozulmuş, hâline bakıyor herifin bahşişi de kabul etmiyor, paraya da tenezzül etmiyor. Beyrut'ta büyük bir restoran varmış, Fransızlar genellikle orada yemek yerlermiş, Ermenilerin de uğradığı bir yer, alımış oraya götürmüş Kirkor'u. Restoran sahibine, "Bu adam her gün gelecek burada yemek yiyecek, ne yerse yesin, aybaşında ben hesabını vereceğim" demiş. Kirkor artık buna da itiraz etmemiş.

Ablamların anlattığına göre, Fransızlar Lübnan'dan gidinceye kadar bizim amca oğlu orada yemek yemiş. Bu sırada Kirkor'un nasıl bir ailenin çocuğu olduğunu öğrenen lokanta sahibi, Fransızlar Beyrut'u terk ettikten sonra, Kirkor'a düzenli olarak yemek vermeye devam etmiş.

Adamdaki ahlâka bakın. Vaktiyle Karaman'da babamların yanında çalışanlardan biri tehcirden sonra Beyrut'ta kalmış ve tüccarlık yapmaya başlamış. Zamanla zengin olmuş. Yazıhanesi var. Kirkor da bazen uğrarmış oraya. Adam rahatsız olmaya başlamış Kirkor'un ziyaretlerinden. Bir gün, "Kirkor Efendi, artık buraya gelme" diyerek rahatsızlığını açıkça söylemiş. Kirkor da, "Ben senin ne cibilliyetsiz olduğunu bilirdim Karaman'da, belki ıslah olmuşsundur diye düşünmüştüm, ama yanılmışım, hiç gelmeyeceğim artık senin yazıhanene bir daha" diye cevap vermiş ve gitmemiş.

1946'da Sovyet hükümetinin daveti üzerine, annesi, kızkardeşi, erkek kardeşi Ermenistan'a göçmüşlerdi, Kirkor'u da götürmek istediler ama o gitmedi, Lübnan'da kalmayı tercih etti.

Ablam Beyrut'ta oturuyordu. Kız kardeşim Meline de

Beyrut'a ablamın yanına gitmişti 1930'ların sonlarında. Meline'nin orada olduğu günlerde Kirkor gelmiş ablamlara sırtında çuvalıyla. İçeri girmiş. Kapının arkasında çuvalın üstüne oturmuş. Ablam, Meline'yi göstererek, "Tanıdın mı abi?", diye sormuş. "Tanımaz mıyım, o Meline'dir" diyerek kızkardeşimin ismiyle hitap etmiş. Babamı sormuş, anamı sormuş. Biraz sohbetten sonra Meline, "Ben Ereğli'ye gideceğim, amcana iki satır bir şey yaz da götüreyim" demiş. Cevabı, "Vallahi Meline, senelerdir elime kalem almadım, yazabilecek miyim bilemem" olmuş. Ama öyle bir mektup yazmıştı ki, Osmanlıca terimlerle, bu, yıllardır o dili kullanmayan bir insanın kolay kolay yapabileceği bir iş değildi.

Lübnan'da kimsesizlerin barındığı yerde öldü bu çocuk, zengin ailenin çocuğu.

Sarkis amcamın eşi Şuşanik anamız, kızı Hayguhi ve küçük oğlu Parseğ İkinci Dünya Savaşı ertesinde Sovyet hükümetinin dış ülkelerde yaşayan Ermeniler'in Sovyet vatandaşlığına kabul edilmeleriyle ilgili yaptığı davete uyarak, 1946'da Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne göç ettiler.

Sovyetler Birliği'nin yaptığı çağrı sonucunda Fransa, Mısır, Suriye ve Lübnan'dan 250 bin Ermeni Ermenistan'a gitti yerleşti. İstanbul'da da Sovyet konsolosluğundan Galatasaray'a kadar kuyruğa girdi insanlar Ermenistan'a gidecekler listesine yazılmak için. Ama patriğin karşı çıktığı söylendi o yıllarda, gerçekte böyle miydi yoksa hükümet mi vermek istemedi bilmiyorum. Yoksa Türkiye'den de giden çok olurdu.

Ermenistan'a göçen Sarkis amcamın ailesinden birkaç

sefer mektup alıyıştım. Adresleri şöyleydi: "Arapgir Plur Maşdodzi poğkotz doun 23." Şuşanik ana ve kızı Hayguhi hayatlarını orada, Erivan'da noktaladılar. Sarkis amcamın küçük oğlu Parseğ, bekâr ve kimsesiz kaldı. Beyrut'ta ikamet eden ablam Arşaluys'un kocası Kirkor'la, amca oğlum Parseğ'in anneleri kız kardeştiler. Parseğ, ablamların devamlı ısrarlarına dayanamayıp, biraz da yalnız kaldığı için, tekrar Beyrut'a döndü. Ne var ki, Lübnan hükümeti, artık onun vatandaşlığını kabul etmedi. Bunun üzerine çaresiz kalan Parseğ, Amerika'ya gitti ve orada vefat ettı. Hayattayken birbirimizi göremedik, sadece yıllar sonra Parseğ'in Amerika'daki mezarını görebildim.

Böylece Sarkis Çerkezyan amcamın ailesinden hayatta kimse kalmadı.

İkinci Bölüm

TEHCİR

Katliam uyarısı

Sarkis amcam henüz hayattayken, yani 1909'dan önce bir olay yaşanmış Karaman'da. İstanbul'dan bir adam gelmiş Karaman'a. İstanbul tarafında ona "Kordiç" diye hitap ederlermiş. Kordiç, ajitatör anlamına gelir Ermenice'de. Kordiç, Karaman'da Ermenileri geceleyin kiliseye toplamış ve bir konuşma yapmış. "Gelecek yıllarda, çok kötü olaylar yaşanacak. Malınızın, canınızın, şerefinizin güvenliği için bazı tedbirler düşünün" diye uyarıda bulunmuş. Bu arada Karaman'da herkes adamı evinde ağırlıyormuş. Bizimkiler kilisede yapılan bu toplantıya gitmemiş. Üstelik Sarkis amcam, "bu adam, bu memlekete fesat tohumu ekmeye geldi galiba" diye sinirlenmiş. Amcamın aklına ilerde yaşanacak olanlar kesinlikle gelmiyor ki, hükümete güveniyor, o yüzden de kendilerini uyaran bu adamı provokatör zannediyor. Babamlar, bir karışıklığa neden olacağını düşünerek, adamı sokakta yakalıyor ve Karaman'ı bir an önce terk etmesi için tehdit ediyorlar. Adam da gidiyor Karaman'dan...

Kendilerini uyaran Ermeni'yi şehir dışına attıran Sarkis amcam, Adana'da 1909 katliamında öldürülüyor. 1915'te de tüm Ermeniler için tarihin en büyük acısı başlıyor. Yaşananlar, Kordiç'in uyarılarını haklı çıkarıyor, ama artık iş işten geçiyor.

1915 yılı temmuz ayından itibaren Anadolu'daki Bağdat hattı üzerinde bulunan bütün şehir, kasaba ve köylerdeki

Ermeniler sürgüne tâbi tutulmuşlar. Tekirdağ'dan başlamış boşaltma işlemi, İstanbul'un içinde sadece aydınlar ayıklanmış, ondan sonra İzmit, Adapazarı, Bahçecik, Eskişehir, Afyonkarahisar, Konya vd. yerlerde yaşayan Ermeniler toplanarak kafileler hâlinde Suriye çöllerine sürgüne gönderilmiş. Erkekler çoğunlukla öldürülmüş, kadınlar ve çocukların ancak büyük sefalete, saldırıya ve açlığa dayanabilenleri ulaşabilmiş Arap çöllerine...

Bu güzergâh üzerinde bulunan Ereğli'de Züğürtler Yaylası diye bir yer vardı, bir iki gün orada konaklarlarmış muhacirler. Çoğu da çoluğunu çocuğunu güvenilir insanlara bırakarak yola devam etmişler.

1915 Ağustos'unda Karaman Ermenileri de şehirden çıkarılıp, sürgüne gönderiliyorlar. Herkes maddî gücüne göre yola düşüyor; kimi yayan, kimi eşekle, kimi arabayla gidiyor. Bizimkiler zengin oldukları için arabayla koyuluyorlar göç yoluna.

Ohannes amcamın kullandığı ve iyi cins atları koştuğu araba, kafilenin en önünde gidiyor. Gülek Boğazı'ndan geçerken bir jandarma geliyor, "dinini bilmem ne ettiğimin gâvuru" diye küfrederek kırbaçla amcamın atının kafasına vuruyor. O zamana kadar bizimkiler memlekette hiç kimseye ne dinimize, ne başka şeyimize küfrettirmiş insanlar değiller. Ama amcam işin ciddiyetinin farkında değil henüz. Çünkü, sürgüne gönderirken yetkililer, "bir süre sonra nasıl olsa geri geleceksiniz, paralarınızı bankaya bırakın" demişler. Bizimkiler de gerçekten geri döneceklerini zannederek ellerinde bulunan 57 bin altın lirayı bankaya yatırmışlar. Parayı bankaya yatırma konusunda amcamın lâfına uydu-

ğunu söylerdi babam. Neyse, jandarmanın küfretmesi amcamın ağırına gidiyor; ayağa kalkar kalkmaz, "ben de senin dinini bilmem ne yapayım" diye küfrederek jandarmaya bir kırbaç sallıyor... "Jandarma gitti" derdi babam, "bir de baktık jandarma birken on beş oldu. Mavzerleri sürmüşler, geldiler. O zaman anladık yapılmak istenen işi, ama iş işten geçmişti" Kumkapı tren istasyonu yakınlarında ayakkabı satan Agop adında bir adam vardır, onun amcası da amcamın arabasındaymış.

Kafile yollarda kırıla kırıla Kilis'e ulaşıyor. Kiliste karşılarına çıkan belâ büyük: tifüs salgını var muhacirler arasında. Babaannem orada tifüse yakalanarak hayatını kaybediyor. Karantina uygulandığı gerekçesiyle babaanne-min cesedini sedye yerine kullandıkları bir merdivenin üzerine yatırıp alıp götürüyor askerler. Babam, annesinin nereye götürüldüğünü, gömüldüğünü öğrenemiyor bir türlü yetkililerden. Babaannemin Kilis'in neresine gömüldüğünü hâlâ bilmiyoruz, bir mezarı bile yoktur kadıncağızın.

Kilis üzerinden gitmişler Arabistan'a... Yollardaki, çadırlardaki o sefaleti, o dramı, anlata anlata bitiremezlerdi...

Her sabah jandarma gelip kırbaçla vurur, "Sökün bu çadırları" diye bağırırmış. Akşama kadar güneşin altında yürüyecekler, akşam oldu mu nerede akrepli yılanlı, çiyanlı, dikenli boktan bir yer var, oraya çadır kurulur. Sabaha kadar çadırlarda feryat figân... Açlık, susuzluk, yorgunluk cabası...

İnsanlar, açlık ve yorgunluktan çocuklarını taşıyamıyor. Bir de gelecekten ümitsizler, başlarına ne geleceğini bilemiyor, yol boyu ölüler bırakarak devam ediyorlar yollarına. Bu yüzden çocuklarını yol üzerindeki Arap köylerinin girişine

bırakıp gidiyorlar... Hattâ benim ablamı da anam bırakmış bir Arap köyünün girişine. "Biz ölsek bile bu çocuk yaşasın bari" diye düşünmüş. Babam dönmüş bakmış ki, arkadan ağlayarak koşuyor ablam... "Gel yavrum gel" demiş, almış kucağına yola devam etmiş. Arşaluys koydular sonra ismini ablamın, adı Münevver'di.

Benden önce bir kardeşim dünyaya gelmiş, sürgün yolunda, sabaha karşı. Jandarmalar gelmiş, çadırı sökün demişler. Bunun üzerine, babam dışarı çıkmış, jandarmalara, durumu anlatıp, "Asker ağa, sabaha karşı bir çocuğumuz dünyaya geldi, annesi de daha yeni kendine geldi, müsaade edin de hiç değilse iki saat dinlensin" diye ricada bulunmuş. "Ulan biz sizin kökünüzü kazıyacağız, siz hâlâ çocuk mu yapıyorsunuz... diye bir kırbaç sallamışlar babama cevap olarak. "Kalk kalk, çare yok gideceğiz" demiş babam anneme. O çocuk o koşullarda yaşayamamış, ölmüş tabiî.

Amcam babamlardan ayrılmış, Der-es Sor'a gidiyormuş. O yoldayken Der-es Sor'da katliam başlamış, ama amcamın haberi yok bundan. Yolda, katliamdan kaçan arabacılarla karşılaşmış, "Aman gitme, Resulayn'ı vuruyorlar" demişler amcama. Amcam kaçmış gelmiş babamların yanına, Meskene'ye.

Bizimkiler Halep civarındaki Meskene'de kalmışlar 3-4 yıl boyunca, çekmedikleri de kalmamış. Orada bir tuz gölü varmış. Ben Meskene yakınlarındaki Cabul köyünde bir deve ahırında doğmuşum, 15 Mayıs 1916'da.

Çöl ortasında derme çatma çadırlar. Havalar çok sıcak, kavuruyor insanları. Fırat'a yakın oldukları hâlde büyük susuzluk çekiyor muhacirler.

Açlık, sıcak ve susuzluk...

"Muhacirlikteyiz, Fırat akıyor, sıcak çöl... Askeri dikmişler Fırat'ın kenarına, muhacirlere su vermiyor. Orda da kışla var" diye anlatıyordu annem o günleri. Annem bir gün dayanamamış, güğümleri alınış gitmiş kışlaya, kapının önündeki askere, "Asker efendi, içinizde Konyalı var ını?" diye sormuş. "Var abla" demiş biri ve ardından "Rıza" diye seslenmiş. Genç bir asker gelmiş.

"Oğlum, Konyalı mısın?"

"Konyalı'yım.

"Neresinden?"

"Karaman'dan.

"İçinden mi?"

"Yok, Dinek köyünden.

Karadağ'ın dibinde Dinek diye bir köy var, ben gittim oraya.

"Sen nerelisin abla?"

"Ben de Karamanlı'yım."

"Kimin nesisin?"

"Çerkezoğlu Gazaros'un karısıyım."

"Öyle deyince" derdi annem, "çocuk sapsarı oldu, dudakları titredi, 'Amcam da burada mı?' diye sordu" Meğerse

Rıza'nın babası babamın yakın ahbabıymış, bu da ufak çocukmuş o zamanlar. Babam Dinek köyüne her gidişinde bu çocuğa da elbise vb. mutlaka bir hediye götürürmüş. Babama amca dermiş çocuk. Tesadüfe bakın. "Rıza oğlum" demiş annem, "bak muhacirler susuzluktan ölüyorlar, buradan bize iki güğüm su getir. Rıza kaptı güğümleri gitti, Fırat'tan su doldurup getirdi, ama ben çadıra gelesiye kadar muhacirler elimden alıyorlar. Rıza akşama kadar bize su taşıdı"

Karaman'ın tahin helvası ve bir de kuru üzümü meşhurdur. Babam da helvayı sevmezmiş. "Çocukların şekersizlikten dilleri tutuldu" diyor annem, "oynayan zıplayan çocuklar, şuraya koysan dana gibi yüzüne bakarlar. Çocukların hepsi böyle aptallaştı" "Abla" demiş Rıza, anneme, "şu helvayı götür de çocuklar yesin" Köyden göndermişler herhâlde. Büyük bir parça helva. Onu da almış götürmüş çadıra. Biraz sonra babam gelmiş. "Arusyak yiyecek bir şey var mı?", diye sormuş. "Ne getirdin ki ne olacak" demiş annem. Sonra Rıza'nın verdiği helva gelmiş aklına, "Helva var, yer misin" diye sormuş babama. Babam da zannetmiş ki alay ediyor kendisiyle, hani helvayı sevmez ya. "Yok yok", demiş annem, "gerçekten helva var, yer misin?" Babam şaşırmış tabiî, çölde helva ne gezer... "Nerden aldın?" diye sormuş. Annem olayı anlatınca babamın gözleri dolmuş. Helvayı çocuklara dağıtmışlar, ablam da birazını yemiş, birazını sarıp yastığının altına saklamış. "Biraz sonra, baktım" diyor annem, "o dilleri tutulmuş olan çocuklar, başladılar şakır şakır şakımaya, konuşmaya" Şekersizlik yaparmış bunu.

Babamların yanındaki çadırda tek bir kadınla çocuğu kalıyormuş. Çocuk gece boyunca ağlamış açlıktan, bir yandan da "Açım açım açım" diye bağırarak yemek istiyormuş

sürekli. Kimsede yiyecek bir şey yok ki versin. Bir ara çocuğun sesi kesilmiş ve bir daha da duyulmamış. "Sabahleyin kalktık baktık ki kadın, çocuğun ölüsünü omzuna vurmuş, aldı götürdü eliyle gömdü" diye gözü yaşlı anlatırdı annem bu dramı.

Dayım tehcir döneminde Cemal Paşa'nın yanında askerî doktormuş. Cemal Paşa da severmiş dayımı. Dayım, Cemal Paşa'dan, "Eniştemi, yeğenimi, ablamı götürdüler Arabistan'a. Bana bir izin kâğıdı verin de onları göreyim" diyerek izin istemiş. Cemal Paşa da, Bağdat hattı üzerinde bulunan askerî hastanelerin teftişi diye bir görev vermiş dayıma. Dayım bu sayede hastaneleri geze geze Suriye'ye kadar gelmiş, Halep'e, oradan da bizim bulunduğumuz Meskene'ye.*

Çadırların arasında bir asker, "Karamanlı Gazaros

---

* Yves Ternon'un *Ermeni Tabusu* adlı kitabında, küçük çelişkiler olsa da, Sarkis Çerkezoğlu'nun anlatımına çok uyan bir paragrafa rastladım. Ternon'un sözünü ettiği doktorun Çerkezoğlu'nun dayısı Aram Fermanyan olma ihtimali çok yüksektir. (y.h.n.)

"Kasım ayında, hükümet tarafından sürgün kamplarını ziyaret etmekle görevlendirilen Ermeni kökenli bir Türk askeri doktoru, olup bitenlerden öylesine dehşete düşmüştü ki, denetleme gezisinin sonunda bilgilerini başkalarına iletmek üzere kaçma kararı aldı: Askerî tabip Jerablus'tan geçtiği sırada çeteler Diyarbakır, Mardin ve Harput'tan sürgün edilmiş 300 genç kızı satışa çıkarmışlardı. İki Türk jandarmanın eşliğinde Halep yolunun Fırat'a ulaştığı Meskene'ye geldiğinde, Kilikya ovasından gelen, üstleri başları lime lime olmuş, açık havada sefalet içinde sürünen 5 000 Ermeninin bulunduğu bir kampı ziyaret etti. Kamp çevresinde, kızgın güneşin altında susuzluktan ölen sürgünlerin gömüldüğü binlerce mezar görmüştü.

Yves Ternon, *Ermeni Tabusu*, Belge Yayınları, İstanbul, Kasım 1993, s.312.

Çerkezoğlu" diye bağırarak bizimkileri arıyor. Korkmuşlar, acaba neyin nesi diye... Meğerse babamı arayan dayımmış. Kışlaya girmiş. "Bir de baktık ki" derdi annem, "kardeşim atın üstünde, yanında asker, çıktılar geldiler. Ermeni bir subay geldi diye Ermeniler başına toplandılar." Yanındaki askere, "sen git, ben bu gece burda kalacağım" diyerek askeri göndermiş ve çadırda kalmış dayım. Paşa, dayıma, "ablanı ve yeğenlerini alıp getirebilirsin ama, enişteni getiremezsin" demiş izin verirken.

Akşam çadırda uzandıkları yerden konuşurken, "Arusyak" demiş dayım, "ben buraya niye geldim biliyor musun" "Vallahi kardeşim, ben Allaha çok dua ettim, ölmeden önce şu kardeşimi bir daha bana göster diye, benim duamı kabul etti galiba. Sen buralara kadar geldin" diye cevap vermiş annem. Dayım, Paşa'dan aldığı izinnameyi göstermiş anneme, "seni ve çocuklarını alıp İstanbul'a götürebilirim" demiş. Annem şaşırmış, "Enişten ne olacak" diye sormuş. "Erkeklere izin vermiyorlar" demiş dayım. Bunun üzerine annem, "Aram, bu adam her şeyini kaybetmiş, bankerdi, bankası vardı, geriye hiçbir şeyi kalmadı. Şimdi sadece iki tane yavrusu bir de karısı var, ben onu bırakıp gidemem, bunu yapamam. Senin yolun açık olsun. Biz ölürsek beraber ölürüz" diyerek kabul etmemiş dayımın önerisini.

Dayım daha sonra Yunanistan'da albay olarak öldü.

Meskene'de bir "deli":
*Aram Andonyan**

Meskene'de sürgünde çöllerin içinde bir deli dolaşırmış. Kıçını elleseler, keçi gibi bağırırmış. Arabacıların atlarını tımar et derlermiş, kaşağıyı atların kafasına çalarmış. Deli! Daha doğrusu öyle biliniyor.

Bir kişi dışında herkesin "deli" zannettiği bu adam, 27 Nisan 1915'te İstanbul'da toplanarak sürgüne gönderilen 287 Ermeni aydınından biri: İstanbul'dayken *Balkan Harbi*, kırımdan kurtulduktan sonra da *1915 Katliamı* isimli kitapların yazarı: Aram Andonyan.

Andonyan'a neden "deli" dendiğine gelince: Diğer aydınlarla birlikte çıkarıldıkları sürgün yolunda Andonyan'ın ayağı kırılmış galiba, olduğu yerde bırakmışlar, diğerlerini alıp götürmüşler ve hepsini katletmişler. Andonyan da bu fırsattan yararlanıp öteki muhacirlerin içine karışmış. Ama kimliğinin bilinmesi hâlinde başına neler geleceğini bildiği için deli numarası yapmaya başlamış... Bu

---

* Aram Andonyan, (1879-1951) İstanbul'un Kazancı semtinde Andon Ağa diye anılan bir balıkçı ailesinin çocuğu olarak dünyaya geldi. Naregyan ve Esayan Ermeni okullarından sonra bir Fransız okulunda eğitim gördü. Arevelk (Doğu) gazetesinde Ermeni aydınları Krikor Zohrab ile Hırant Asadur'un dikkatini çekti ve onların telkiniyle gazeteciliğe yöneldi. Dzağig (Çiçek) ve Luys (Işık) adlı haftalık gazetelerin editörlüğünü yaptı. *Balkan Harbi* isimli inceleme kitabı 1913'te İstanbul'da yayımlandı. Doğrudan yaşadığı katliamı, kurtulduktan sonra yerleştiği Fransa'da "1915 Katliamı" adıyla kitap hâline getirdi. Andonyan'ın ayrıca roman, öykü ve mizahî eserleri de vardır. 1928-1951 tarihleri arasında Paris'teki Nubaryan Kütüphanesi'nin müdürlüğünü yaptı. 23 Aralık 1951'de yaşama veda etti. (y.h.n.)

yüzden Mes-kene'de bulunan Ermenilerin hiçbiri onun gerçek kimliğini bilmiyor, yalnız babamın ahbabı olan bir Kayserili tanıyormuş Aram Efendi'yi.

"Deli"nin değerli Ermeni aydını Aram Andonyan Efendi olduğunu öğrendiği gün yaşananları şöyle anlatırdı babam:

"Fırat'ın kenarında oturuyoruz, geri döndüm baktım deli geliyor. 'Deli geliyor, Kayserili' dedim. 'Çerkez Ağa, o deli değil, bizim aydınlarımızdan Aram Andonyan Efendi' dedi Kayserili. Yanımıza geldı, yine deli numaraları yapmaya devam edıyor. Kayserili, 'Aram Efendi böyle şeylere gerek yok, Çerkez Ağa güvenilir bir dostumuzdur, sizin kimliğinizi biliyor' dedi. Bunun üzerine Andonyan Efendi biraz müteessir oldu, oturdu, günün kritiğini yaptı. Türklerin yenilgilerinin kaçınılmaz olduğunu, savaşın daha ne kadar devam edebileceğini söyledi... Aman kimseye söylemeyin dedi.

Bu arada muhacirlerin Halep'e girip çıkması yasak, sadece askeriyenin yükünü taşıyan arabacılar serbestçe girip çıkabiliyorlar. Bu konuşmadan bir süre sonra Andonyan Efendi, babamla Kayserili dostuna, "Şu arabacılara söyleyin de, beni Halep'e bıraksınlar" demiş. Onların da çoğu tanıdıkmış zaten. Babamlar, arabacılara, "bu zavallı burada açtıktan ölecek, onu Halep'e bırakın" diye ricada bulunmuşlar. Arabacılar kabul ediyorlar, Andonyan'ı arabanın üstüne saklıyorlar, gidiyorlar. Ertesi gün arabacılar yine geliyor tabiî, babamlar merak ediyor ne olduğunu, soruyorlar. "Halep'in yakınına kadar arabanın arkasında oturuyordu, döndük baktık yok olmuş, biz de anlamadık nereye gittiğini" diye cevap veriyor arabacılar. "Anladık" dıyor babam. "Aram Andonyan Efendi kurtuldu"

Cehennemden kurtuluş

Aradan vakit geçiyor. Yıl 1918. İngiliz uçakları geliyor, istasyonun yakınında bulunan cephaneliği bombalıyor. Araplar damlara çıkıp, "ici İngiliz, ici İngiliz" diye bağırıyorlar. İci ne demekse, gel mi demek acaba Arapça, bilmiyorum. Arapça bazı kelimeler var, onlardan kalmış. Meselâ Arap çocukları Ermeni muhacirlerin arkasından, "vıca ermen ermen, vıca ermen ermen, gitti cehenneme gitti" filan diye bağırırmış. "Vıca" ne demekse...

İngiliz süvarileri çölden gelip, Halep'e giriyorlar, ele geçiriyorlar şehri.* Mustafa Kemal geleceyin kaçarak Halep'i terk ediyor. Yanındaki emireri de Talaslı bir Ermeni'ymiş. O da gelip babamlara, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçtiğini haber veriyor, "bu adam Türkiye'yi kurtaracak" diyor aynı zamanda. Babam, "İleri görüşlü bir adamdı o, dediği gibi de oldu" derdi çok sonraları.

Ondan sonra tabii hükümet de değişiyor ve muhacirlik bitiyor. İngilizler Halep'e girip de Türkler kaçınca muhacirler kendi kendileriyle baş başa kalıyorlar. Bu arada İngilizler her yere erzak koyuyorlar, dolduruyorlar yiyecekleri, tellala çağrı yaptırıyorlar ve herkes istediğini alıyor. Dolayısıyla üç buçuk yıllık açlık da son buluyor.

Ama insanlar şaşkın, ne yapacaklarını bilmeden dolaşıyorlar ortada. Çevrede bulunan bütün Ermeniler Halep'e akın ediyorlar, tabii Türkler gittiği için giriş-çıkış yasağı da kalkmış bulunuyor. Ermeniler'in çoğu memleketlerine geri

---

* İngilizler, 27 Ekim 1918 tarihinde Halep'e girdi (y.h.n.)

gitmeyi düşünüyor, babamlar da öyle.

Babam, Halep'te Kayserili'yle rastlaşıyor.

"Ne yapmayı düşünüyorsun Çerkez Efendi" diye soruyor Kayserili.

"Karaman'a gideceğim ama hükümet değişti, kime gideceğim, kimden müsaade alacağım, nasıl olacak bilmem.

"Senin o işi kim yapacak biliyor musun?"

"Kim?"

"Meskene'deki o 'deli', Aram Efendi.

"Yapma yahu, nerede?"

"Halep'te Baron Oteli'nin birinci katı İngilizler'in karargâhı, o da, orada vazifeli."

Babam gidiyor verilen adrese, ama üstü başı dökülüyor, İngilizler dilenci zannedip içeri almak istemiyorlar. Aram Efendi, sesinden tanıyor babamı, hemen geliyor yanına, gözleri yaş içinde, sarılıyor öpüyor. Dönüp İngilizlere, İngilizce durumu anlatan birşeyler söylüyor, bunun üzerine onlar da gelip babamın elini sıkıyorlar. Andonyan, "benim kurtarıcılarımdan" diyor babam için.

Babam tekrar Karaman'a dönmek istediğini söylüyor Andonyan'a. O da, "Bana kalırsa git demem. Pozantı'dan ötesinin geleceği daha belirsiz. Pozantı'ya kadar Fransızlar var. Ama madem istiyorsun, yapayım belgelerini, git" diyor. Kısa süre içinde gerekli izin kâğıtlarımızı düzenliyor, veriyor babama.

Böylelikle Halep'ten Adana'ya gelmeyi başarıyorlar. Adana'da Fransızlar var. Babam, bizleri bir otele yerleştirdikten sonra Adana'daki mağazalarımızı görmek istiyor.

Gidip bakıyor ki, mağazaların içinde tanımadığı, görmediği insanlar oturuyor, iş yapıyor. Mağazadan bir-iki küçük alış veriş yapıyor, daha sonra da oradaki Ermeni gence, "bu mağazanın sahibi kimdir" diye soruyor babam. "Gövdere-lioğlu Sarkis Ağa" diye cevap veriyor bu delikanlı. (Balıklı Mezarlığı'nda Gövdelioğlu'nun torunu tarafından yaptırılan bir kilise var. Dedesinin kemiklerini getirmiş, kilisenin altında yer yapmış oraya koymuştu. Adana'nın büyük zenginlerindendi.) "Kaç paraya oturuyorsun" diyor babam. Çocuk da dilenci kılıklı bir yabancının, verdiği kirayla ilgilenmesine sinirleniyor ve azarlıyor babamı, "Sana ne baba" diyor, "aldığın bir toplu iğne, demirin batmanını soruyorsun" Canı sıkılıyor tabiî babamın, "Ulan terbiyesizlik etme, Gövdelioğlu'nu bilmem ben ne yapayım, bu mülkün esas sahibi benim, sen de terbiyesizlik ettin, seni atacağım buradan" diye kızıyor delikanlıya. Çocuk şaşırıp kalıyor.

Babam da kızgın bir şekilde çıkıp gidiyor mağazadan. Çocuğun da canı sıkılmış, yeni evliymiş, dükkânı erken kapatıp eve gidiyor. Kayınbabası damadının eve erken geldiğini görünce merak ediyor, "Hayrola oğlum niye erken geldin" diye soruyor. Bunun üzerine delikanlı, babamla aralarında geçen tartışmayı aktarıyor. Kayınpeder merakla dinliyor damadını, durumu da biliyormuş zaten, "Bu mülklerin sahibi gerçekten o adam, demek ki ölmemiş gelmiş" diyor. Sonra bir tepsi baklava yaptırarak damadıyla birlikte akşam saatlerinde otele, babamların yanına gelip özür diliyorlar.

Ben bunları hatırlamıyorum. O zamanlar iki, en fazla üç yaşında olmalıyım.

Adana'daki "Taş Mağazalar" ve Kiralık Katiller

Babamlar tehcire gönderilmeden önce Adana'da da ticaretle uğraşmışlar, mülk sahibi olmuşlar. Hattâ emlakları filan da vardı, ama Kuvayı Milliye yıllarında elinden alındı hepsi, geri alamadık onları. Bu mülkler içinde, Adana'da Büyük Saat'ın yakınlarında hâlâ kullanılan Taş Mağazalar önemli bir yer tutuyordu. Biraz önce sözünü ettiğim yer de, bu mağazalardır.

Babam 1935'te Armanak Bezirciyan Efendi isminde bir Adanalı Ermeni'ye vekaletname verdi mülkleri geri almakla ilgili davayla ilgilenmesi için. Dava açıldı. Mahkeme de mülklerin bize ait olduğunu kayıtlarla teyit etti, ama "İçişleri Bakanlığı'nın bu gibi mülklerin teslim edilmemesi konusunda emri var" denilerek iade talebi reddedildi.

Babamın mülklerine tekrar sahip olmak için dava açması ardından, Adana'dan üç tane kiralık katil gönderdiler Ereğli'ye, babamı öldürtmek için. Tesadüfen kurtuldu babam bu suikasttten. Kiralık katiller Ereğli'de, babamın çok yakın arkadaşı Deli Mustafa Ağa'nın oteline gelmişler. Mustafa Ağa'nın çocukları sohbet sırasında adamların niyetini öğrenince, üçünü birden Ereğli'den gönderiyorlar.

Bu yüzden babam bir daha Adana'ya gitmedi, gitmek zorunda kaldığında da kimseye söylemeden, gizlice giderdi, korkardı. At yarışçılığı yapan Adanalı Eliyeşiller, atlarına baktırmak için babamı çağırırlardı, kimseye haber vermeden gizlice giderdi.

1946'da İstanbul'a geldikten sonra, Adana'daki mülkleri geri almak için ben de bir girişimde bulundum. Artık babam hayatta değildi. Bahçekapı'da Sedat Bey ya da Esat Bey

isminde bir avukat vardı. Bir Ermeni'nin aracılığıyla tapuları ona götürdük, durumu anlattık. Avukat sonradan beni çağırdı, Adana'da Taş Mağazalar'ın dışında bir de çiftliğimizin olduğunu ve arkadaşı olan Adana valisinin oğluyla birlikte bu işi çözebileceğini söyledi, biz de onun sözüne güvenip tapuları yanında bıraktık. Ama daha sonra avukat tapuların üstüne yatmaya kalktı. Cahildik o zaman, şimdiki aklımız yok, tapuların fotokopisini versek yeterli olurdu herhâlde. Avukat para istedi, ama bizde para verecek durum da yoktu. Sonuçta o mülkler Adana'da, tapuları da avukatta kaldı. Sonra ne yaptı, bilmiyorum.

Adana'daki mülklerin dışında Karaman ve çevresinde çok sayıda bağ, bahçe, han, ev vardı.

Bunların bir kısmına tehcir döneminde el konulmuş, bir kısmı da daha sonra Kuvayi Milliye yıllarında gitti, bunların hiçbirini geri alamadık.

Bize çok yapmışlar, yani bize derken biz bizi biliyoruz, başkası da kendini biliyor.

Zavallı babam, yaşadığı büyük yıkımı düşündükçe sinirlenir, zaman zaman, "1909'dan önce Karaman'a gelip bizi kilisede toplayıp da konuşma yapan adam, akıllıymış, biz eşekmişiz. Ben isteseydim, 500 Ermeni gencinin altına 500 tane at verirdim, 500 kişiye de 500 tane mavzer verebilirdim. Keşke yapsaymışım. Böyle olmazdı, adam gibi ölürdük. Yine anamızı ağlatırlardı ama, hiç değilse böyle olmazdı" derdi.

Zavallı babacığım, bir paket tütün alacak parası yoktu Marangoz oldum, her gece iki paket köylü tütünü alır götürürdüm, alırdı, gözleri parlardı, "Aferin oğlum, benim de hiç tütünüm kalmamıştı" derdi. Ama şimdi anlıyorum ki babamın parası yoktu tütün alacak.

Karaman'a gitmeden önce, babam Adana'daki mağazaları yeniden kiraya veriyor. Treme binip geliyorlar Pozantı'ya, bir an önce Karaman'a gitmek istiyorlar. Tren bir rampanın üzerinde duruyormuş. Az ilerde bekleyen bir tren daha varmış ve o daha erken hareket edecekmiş. Bindikleri tren rahat olmasına rağmen, erken gitme telâşıyla diğer treme aktarma yapmak istiyor babam.

Babam alıyor bizi trenin yanına götürüyor. Babamın bizi bindireceği vagon, kara vagon, yük vagonu. Ama vagonda şeftrenlerle bir-iki muhacir kavga ediyorlarmış. Vagonun içinde pamuk balyaları varmış. Babam, anneme bizleri de alıp vagona binmesini söylüyor. İçeride de genç bir kadın oturuyormuş. "Git onun yanına otur" diyor babam anneme. Bunun üzerine anam çıkıp kadının yanına gidince, kadın söylenmeye başlıyor: "Hadi bakalım, biz bunları boşaltmaya çalışırken, bir de yanı çifte sıpalı geldi. Babam bu sözleri duyunca çok kızıyor ve kendini tutamayıp kadına bir tekme atıyor. Üstelik bu sözleri söyleyen kadın da Ermeni... Bu olay ardından, devam etmekte olan kavga babamın üstüne dönüyor. Oradaki Ermeni gençlerden biri de, "Benim üzerime çok gelmeyin. Ben 24 başlık bir aileyle gittim, tek başıma geliyorum" diye bağırıyor sürekli ve sık sık eli arkasına gidiyor, silâh çıkaracakmış gibi. Ama kavganın yönü değişip babam da dahil olunca, bu delikanlı da cesaretleniyor. Babam görevlilerden birini tutup yakasından atıyor vagondan, tren rampada olduğu için adam aşağıya yuvarlanıp gidiyor. Adam düşünce, öbür arkadaşı vagonun kenarına geliyor, "Dimitro, bir tarafına bir şey oldu mu" diyor. Bu arada diğer vagonlarda da ne kadar Ermeni delikanlısı varsa atlıyor aşağıya, adamı yakalasalar paramparça edecekler, o kadar kızmışlar

duruma. Ama babam onu yakalayıp, "Ulan pezevenk, bu millet kan vermiş, can vermiş, oradan geliyor, siz burada hem pezevenksiniz hem... diye bağırarak sille tokat girişince, adam "ben Ermeni'yim" diyor. "Senin gibi Ermeni'nin..." diye küfrederek dövüyor babam adamı. Babamın elinden kurtulmak için dua ediyor, haç çıkarıyor, yapmadığı kalmıyor adamın. Bu arada diğer görevli kaçmış istasyona. Arkasından koşuyorlar ama yakalayamıyorlar.

Az sonra bir de bakıyorlar ki, istasyon müdürü, elinde yeşil fener, demiryolcuların fenerinden, oraya geliyor ve "Vagonun altında şeftreni döven kimdi?" diye soruyor. "Bendim" diye cevap veriyor babam. "Öyleyse bu tren de bu gece gitmeyecek" diyor müdür. Babam da, öfkeden çıldırmış hâlde, "Sen de bu treni bu gece yola çıkarma, seni bu istasyon binasında sağ bırakan o Çerkezoğlu'nu bilmem ne yapayım... diye tehdit ediyor müdürü. İstasyon müdürü feneri alıp gidiyor, bu trende belâ var diye. Bir süre sonra kampana çalıyor ve tren yola koyuluyor.

Kavganın nedeni aslında hem çok basit, hem de utanç verici. Tren görevlileri babamın bizi bindirmek istediği vagonu boşaltıp yol boyu o kadınla birlikte olmak istiyorlarmış. Bütün dertleri oymuş.

Suriye çöllerinden, ölümden kurtulan ve büyük bir özlemle memleketlerine gitmek için acele eden insanların varlığından bunun için rahatsız oluyorlar. Bu acı ve isteği anlayıp saygı göstermek yerine, kişisel kaygılara düşenlerin de Ermeni olması, sürgünden dönenlerin hepsini çok üzüyor ve öfkelendiriyor. Trendeki sürgünden dönen Ermeniler'in bazıları Adapazarı'na kadar geliyorlarmış. Babam tembih

ediyor onlara: "Bu vagonu boşaltmadan birbirinize emanet ederek götürün şu alçak karıyı gittiği yere kadar." Babamlar Karaman'a kadar gidiyorlar. Diğerleri devam ediyor. Akşehir. Konya, Eskişehir...

Sonuçta, Halep'ten Karaman'a geri döndük. Ama Türk hükümeti de sürgündekilerin geri gelmesini istemiyor. Onun için, "Geri gelenlerden isteyen bir ay zarfında geri gidebilir, yoksa başlarına geleceklerden biz sorumlu değiliz" türünden tehditkâr bir bildiri yayınlanıyor hemen. O dönem Kurtuluş Savaşı daha yeni başladı başlayacak. Bu tehdit üzerine Sarkis amcamın ailesi ile Ohannes amcamlar korkudan Lübnan'a, Suriye'ye gidiyorlar. Gelenlerin çoğu, onlar gibi, başka ülkelere gittiler. Şimdi Arabistan'da, Suriye'de, Lübnan'da, Mısır'da bir hayli Ermeni var, onların hepsi o dönemden kalma. Fransa'ya, Kanada'ya, Amerika'ya gidenlerin hepsi Anadolu insanı. Ben gittim gördüm Amerika'dakileri. Babam topraklarını bırakıp gitmedi, ama ondan sonra da başına gelmeyen kalmadı adamın.

Union Hayat Sigortası'ndan babamın adına gönderilmiş bir poliçe var. Şirketin merkezi İzmir'deymiş. "Mösyö Gazaros Çerkezyan, Banker, Karaman" diye gönderilmiş. 1914-1915-1916-1917-18 hattâ 1919 yıllarının pirimlerini istiyorlar. Ya çek olarak ya bilmem ne olarak istiyorlar. O belge bile yetiyor birçok şeyi anlatmaya.

Muhacirlik yılları bunlar... Nasıl anlatılabilir ki!

Sultan Abdülhamid, namıdiğer Kızılsultan, otuz üç yıllık saltanatı boyunca kan akıttı her yerde. Yöresel katliamların mucidi kendisi idi. Tokat, Amasya, Harput, Trabzon, Dalorik ve Anadolu'nun birçok yöresinde işlenen cinayetlerin acıları

daha unutulmadan, padişahı tahtından indiren ve onun saltanatına son vermek için Ermeni aydınlarıyla sıkı işbirliği yapan İttihat ve Terakki ileri gelenleri, kanlı sultanın yarım bıraktığı işin daha da acımasızını kendileri uyguladılar.

Yüzbinlerce Ermeni'nin hayatına mal olan tehcir ve katliamlardan sağ kurtulabilenler ve çocukları o büyük şoku yıllar yılı atamadılar üzerlerinden. O acılı kuşaktan hâlâ hayatta kalabilenler var. Nesiller o olayların hikâyelerini dinleyerek gelip geçtiler. Türkü oldular dudaklarda seslendi, hikâyeler yüreklere işlendi. Bana öyle gelir ki, yeryüzünde bizim acımızı en iyi yine biz kendimiz biliriz.

Bu bölümü, annemin kederlendikçe söylediği muhacirlik türküsüyle bitirmek istiyorum:

Der Zor çöllerinde naneler biter
Nanenin kokusu dünyaya yeter
Bu ayrılık bize ölümden beter
Dini bir uğruna giden yiğitler
Dini bir uğruna giden Ermeni

Tuzsuz olur Arabistan fıstığı
Böyle miymiş Osmanlının dostluğu
Dini bir uğruna giden yiğitler
Dini bir uğruna giden Ermeni

Suvarın dağında bir sele mişmiş
Ermeni muhaciri tifoya düşmüş
Kuvveti olanlar Sincar'a kaçmış*
Kuvveti olmayan çöllerde kalmış

---

* Kuzey Irak'ta bir bölge. Buraya ulaşabilenler, katliamdan ve sürgünden kurtulmuş oluyorlar. (y.h.n.)

Yürüye yürüye geldik Arap köyüne
Aç kala kala düştük bizler evlere
Mevlam Ermeni'ye sabırlar vere
Dini bir uğruna giden yiğitler
Dini bir uğruna giden Ermeni

Yol verin jandarmalar biz gideceğiz
Anamız babamız biz bulacağız
Hâlimizi İngiliz'e arz edeceğiz
Dini bir uğruna giden yiğitler
Dini bir uğruna giden Ermeni

Sabahtan kalktım da güneş parlıyor
Ç'eçenler oturmuş mavzer yağlıyor
Anama baktım ki yaman ağlıyor
Dini bir uğruna giden yiğitler
Dini bir uğruna giden Ermeni

Üçüncü Bölüm

DEVAM EDEN BASKILAR

Karaman, bugün değil, o günlerde hatıralarımın üstüne çöken o kalın sisi mümkün olduğunca dağıtabilmeye çalışarak görebildiğim, daha doğrusu hatırlayabildiğim kadarıyla ufak bir Orta Anadolu kasabasıdır. Belleğimde kalanlar, sanki hiç unutmamam gerekiyormuş gibi kalabilmiş bugüne dek. Hatırlayamadığım daha önceki dönemlere ait yaşananlar ise ailemden bir bir dinleyerek öğrendiklerim.

Küçük evimiz... "Küçük" dememin sebebi, büyük olanı da vardı da ondan. Sokak kapımızın girişinde ufak bir avlusu, tam karşıda bir ahır ve samanlığı ve hemen solunda ahşap bir merdiven boydan boya ahşap balkon ve oradan odalara giriş kapıları...

O günlerde babamı gözümün önüne getiremiyorum.

Benim evde yegâne oyun yerim, o ahşap balkonun sınırlarını geçmez. Kapı dışarı çıkmama müsaade edilmez. Her ne kadar çok ufaktıysam da, ahırın balkon hizasında ve doğrudan balkona bakan küçük bir penceresi olduğunu hatırlıyorum. Çocukluk işte, gözüm ne zaman o pencereye ilişse, sanki kafasına bir maske geçirmişçesine bir gölge görünür veya bir gölge birden kaybolur. Korkuyla içeri kaçarım.

Evde babamla ilgili bildiğim tek şey, o aylarda babamın iş için Gülnar ve Anamur yörelerine gittiği ve bir daha da kendisinden hiçbir haber alınamadığıdır.

Bahsini ettiğim bu yıllar, Kuvayi Milliye, Kurtuluş Savaşı yılları olsa gerek.

Evimizin ikide bir aranması, annemin olur olmaz kay-

makamlığa çağrılıp babam hakkında sorgu suale tutulması... "Hacze geldik, kapıyı açın" diyen tahsildarın arkasında yüzlerce yağmacının kapımızı zorlayışı... Bir sinema şeridi gibi geçer gözlerimin önünden. Bunlar, hep belleğimde silinmeden kalan olaylar.

Babam Gazaros, annem Arusyak ve ablam Münevver, yanı Arşaluys, başka aile efradı ile birlikte 1915 Ağustos'unda Anadolu'nun birçok yöresindeki Ermeniler gibi tehcire tâbi olur ve Suriye çöllerine gönderilirler.

Savaşın bitiminde sağ kalabilen çok az kimseyle birlikte tekrar Karaman'a dönen babam, annem, ablam ve oralarda dünyaya gelip kucaklarında getirdikleri ben... Bu anlattıklarım, o üç-dört senelik muhacirlikten sonra vuku bulan olaylar...

Muhacirlikten geldikten sonra bu kez de sadece Ermeni erkekleri sürüyorlar Karaman'dan. Ama babam bu defa sürgüne gitmek yerine dağa çıkmayı tercih ediyor. Babam altı ay müddetle Karaman köylerinden Lâle'nin civarındaki dağlarda kaçak gezmiş. 1919-20 yıllarında oluyor bu olay. Tabiî bu öyle kolay bir mesele değil. Zira günün hükümeti bütün köylere, "Çerkezoğlu'nu saklayan, Ermeni gibi sürgüne gönderilecek" yollu bildiri dağıtmış. Babamın Lâle köyünde Büyük Mustafa Ağa adında bir dostu vardı. O da vaktiyle babamın maddî manevî yardımlarıyla idamdan kurtulmuş biri. Bu minnet duygusundan olacak ki, hiç kimseye sezdirmeden esrarengiz yeğeni Mehmet vasıtasıyla onun yiyecek giyecek ihtiyaçlarını dağa göndererek temin ediyor.

Babam, kimselere görünmemek için vahşi hayvanlar gibi saç sakal birbirine karışmış hâlde, mağaralarda yatıp kalkı-

yor. Bir gün şiddetli bir yağmur yağıyor, babam da tepeden tırnağa ıslanıyor. Akşam olunca, bir in bulup giriyor. Daha önce eşekler girmiş pislemiş oraya, kurumuş eşek boku dolu inin içi. Kavlı çakmağını yakıyor, topladığı kuru eşek boklarının arasına koyarak, üfleye üfleye ateşi yakıyor. Üstüne bulduğu çalı çırpıları yığıyor, derken ateşi büyütüyor. Ateşin etrafında giysilerini kurutuyor, "sonra ateşi kayanın üzerinden temizledim, kayanın üstüne yattım. Bir gözümü açtım ki güneş doğmuş, sabah olmuş. O sıcak taşın üzerinde hayatımın en tatlı uykusunu uyudum" derdi babam.

Dağda saklandığı günlerde ardıç ağacından bir cura yapmış, gelirken getirmişti eve.

Bir akşamüzeri, ikindi güneşi kaybolmaya yüz tutmuş. Toroslar'ın o muhteşem akşamı... Babam bakmış, az ilerde bir Yörük kadını, sırtında çocuğuyla, kıl keçileri önüne katmış sürüyü otlatıyor. Kadın bir çift göz tarafından izlendiğinin farkında olmadan bir taşın üstüne oturuyor, çocuğunu kucağına alıyor, göğsünü açıp başlıyor yavrusunu emzirmeye. O anda babamın gözünün önüne tek erkek evlâdı olarak ben geliyorum. 1909 Adana katliamında öldürülen ağabeyi Sarkis'in adını koymuş bana. Hasrete dayanamayıp, dağdan iniyor. Bundan sonra evde saklanmaya devam ediyor.

* * *

Çerkesler ve Mustafa Ağa'nın vicdan borcu

Çerkesler, Osmanlı'nın muteber tebaalarıydı. Sarayın hareminde bir sürü Çerkes cariyesi vardı. Çerkes iyi ata biner, iyi silâh kullanır. O zamanlar, Çerkesler sırtları saraya dayalı olduğu için lâf edilmez, astıkları astık, kestikleri kestik, nüfuzlu bir topluluk...

Tabiî bizim Çerkes'likle bir alâkamız yok, Çerkezyan olan soyadımız 1934'teki soyadı kanunuyla Çerkezoğlu yapıldı. Ama köyde soyadı kanundan önce de halk "Çerkezoğlu" derdi babama.

Çerkesler Ermeni katliamında rol oynadı. Hattâ 1915'te öldürülen 287 Ermeni aydınından Meclisi Mebusan'da milletvekili ve büyük hukukçu Kirkor Zohrap Efendi'yi öldüren de Çerkes Ahmet isminde bir Çerkes'di. Çerkes Ahmet, kafasını taşla ezmiş Zohrap Efendi'nin.

Karaman'ın birbirine yakın iki köyü vardı: Lâle ve Göğce köyleri. Lâle Yörük, Göğce Çerkes köyüydü.

Anadolu'da da hâli vakti yerinde olanların bir nikâhlı karısı olur, bir de avrat, karı denilen ikinci eşleri. "Avrat" denilen ikinci eşler, içki âlemlerinde hizmet eden kadınlardır genellikle. Hattâ derler ki, erkeğin anası öz gelininden daha iyi bakarmış ikinci eşe.

Lâle köyünde "Büyük Mustafa Ağa" diye bir adam vardı, babamın arkadaşı. Ben gittim gördüm o adamı. Onun da öyle bir karısı varmış. Harman vakti.. Buğdayı ambara koyuyorlar ama, ambara sığmayan buğdayı da açtıkları kuyulara dolduruyorlar Büyük Mustafa Ağa, harman yerinde buğdayları doldurmak için kuyuya girdiği

sırada, silâhlı Çerkesler geliyorlar Lâle'ye, Mustafa Ağa nın avradını zorla saçından tutup, zorla alıp götürüyorlar. Kadın Mustafa'nın metresi. Mustafa hemen tarladan koşuyor geliyor köye, evden mavzerini alıyor, Çerkesler daha Göğce'ye girmeden arkalarından yetişiyor. İki tane Çerkes vuruyor, karıyı da alıyor getiri-yor evine.

Olmuş iş değil. Bu olay üzerine Karaman ayağa kalkıyor.

Mustafa Ağa aranıyor tabiî, o da kaçıp Karaman'a geliyor. Babamların da durumlarının iyi olduğu bir dönem. Babam para vererek Mustafa Ağa'yı idamdan kurtarıyor. Bu olay nedeniyle Mustafa Ağa'nın tutuklanıp tutuklanmadığını bilmiyorum. Ama adamın bir vicdan borcu olduğu için, o kaçaklıkta Mustafa Ağa bakmış babama, o da teslim etmemiş babamı.

İhbarlar ve babamın tutuklanması

Benim ahşap balkonda oynarken ahır penceresinde görüp korkarak içeri kaçmama sebep olan o gölge aslında babamdır. Bana görünmek istemeyişi, ne olur ne olmaz, ola ki birisi çocuk olduğum için ağzımdan söz alabilir düşüncesinden ileri geliyormuş. Tabiî olacağa çare yok derler. Neticede benim yüzümden, korktuğu başına gelir babamın.

Günlerden bir gün hastalanırım ve yüksek ateşle baygın bir durumda yatarım. Annem başucumda, tek başına çaresizlik içinde kıvranır durur. Sonunda dayanamaz, babamın saklı olduğu yere gider durumu ona anlatır. O da gelir yanıma, anneme yardımcı olmak veya cesaret vermek için.

Ben bir an gözlerimi açıp bakar, tekrar dalıp giderim. Sabaha ateşim düşer, kendime gelir gelmez, "babam nerede, ben babamı istiyorum" diye tuttururum. Her ne kadar annem, "yok oğlum, baban burada yok" dese de, beni ikna etmek ne mümkün. İkisini de bir korku alır. Babam benim dışarıya çıkarılmamam için sıkı sıkı tembihlerde bulunur. Ne çare ki korkulan başa gelir.

Yaz mevsimi, kayısıların olmuş zamanı. Evimizin bitişiğinde Fatma Hanım diye bir komşumuz var. Bahçelerimiz de bitişik. Bir gün annemin dalgınlığında ben sokak kapısına çıkar çıkmaz, bu kadın beni kolumdan tuttuğu gibi kendi evine alır, okşayıcı sözlerle, "Sarkis, eğer doğruyu söylersen sana kayısı veririm. Baban evde mi, değil mi?" diye sorar. Çocukluk işte, ben de babamın evde saklı olduğunu söylerim. Fatma Hanım babamın evde saklandığını ihbar eder. Tekrar ev aramaları başlar. Babamı bulamayınca yetkililer, bu sefer de, "Evi boşaltın, biz burayı hastane yapacağız" diye tuttururlar ve mühlet verirler.

Kayserili Mehmet vardı. Yetimmiş, babam almış yanına, büyütmüş, iş-güç sahibi yapmış, evlendirmiş Mehmet'i. Geceleyin Mehmet geliyor bize, ertesi gün de evi boşaltacağız, yanında hoca cüppesi, kavuk, sarık getiriyor. Elektrik yok o zaman sokaklarda. Mehmet'in evine taşınacağız, anneannem onlarla beraber gitti. Biz de ertesi sabah gideceğiz. Ama ertesi sabah daha biz evden çıkmadan, anneannem geldi, annem sordu: nasıl yerleştiniz mi diye. "Öyle bir yerleştik ki" dedi anneannem, meğerse geceleyin evi sarmışlar muhasara etmişler, babamı kelepçelemişler alıp götürmüşler.

Meğerse bizim evin karşısında oturan Rum ana-kız

babamın evden çıktığını görmüş ve ihbar etmişler. Bunu öğrenince annem ellerini açıp dua ediyor: "Dilerim Allah'tan birisi tutsun, birisi de bıçağı çeksin. Bu ana-kız rakı çıkarırmış, Rumlar iyi rakı çıkarırlar, Karaman'da herkes biliyor bunların iyi rakı yaptığını. Komutanın canı rakı istiyor, askerleri gönderiyor ana-kızın evine, "bana rakı alın gelin" diyor. Askerler gelip, kapıyı çalıyor, ama bunlar korkudan açmıyorlar kapıyı. Askerler duvardan atlıyorlar bahçeye, bu ana-kızı merdivenlerin dibinde, eşikte koyun boğazlar gibi boğazlıyorlar.

Sabahleyin bunu görünce annemin eli ayağı titriyor. Anam bu yüzden beddua etmeye korkardı. Ama aynen annemin istediği gibi olmuş; biri tutmuş biri de koyun boğazlar gibi kesmiş. Annem, "Aman yarabbi, istediysem de böyle çabuk yap demedim ya" derdi. Zavallı kadın...

İşte o zaman babamı cezaevine koyuyorlar, nesi var nesi yoksa haraç mezat satıyorlar. "19 gün yattı" derdi annem rahmetli, "hep cezaevine yiyecek taşırdım, cezaevinin avlusunda idam sehpası kurulmuştu, her gün adam asılırdı..." Avukatına, "ya nasıl olur, ben daha ölmedim" diyor babam. Avukat, "Aman Çerkez Ağa, hiç sesini çıkarma, malım dersen seni de asacaklar, sehpa orda" diyerek durumu kavramasını ve ona göre davranmasını istiyor babamdan. Babam türlü iftiralarla idamla yargılanıyor. Bu arada malmülk olarak neyi varsa, hepsi gasp ediliyor ve haraç mezat satışa çıkarılıyor. Yapılan haksızlıklara itiraz etmeye imkân yok. Aksi hâlde idam edilebilir.

Karanlık bir gece yarısı, zifiri karanlıkta daha da siyah gözüken bir faytonla elleri kelepçeli babam, jandarmalar,

annem ve ben sürgün edilen babamı istasyondan uğurlamak için gittik. Karaman istasyonunda taş zemin üzerinde elleri kelepçeli babam, bir sigara istedi annemden, annem yakıp verdi. Babam, "Arusyak, bir kâğıt kalem al. Söylediklerimi yaz. Kendilerinden alacağım olan dürüst kişiler var, onlardan alacaklarımızı iste ve çocukları sefil etme" diye tembih etti. Annem, babamın söylediği isimleri ve alacakların listesini yazdı. O sırada bir zaptiye geldi ve yazılı kâğıdı aldı annemin elinden, "Yarın karakola gelin bakalım, neymiş bu yazdığınız" diye listeye el koydu. Ve o kapkara gecede gaz lambasıyla hafif aydınlanan Karaman tren istasyonundan kapkara tren babamı alıp karanlıklara doğru akıp gitti.

Rahmetli anacığım, of çeker de, "Karaman kararasın sen Karaman" derdi. Bu kısa cümlede onun çektiği, bir ömür boyu sürüklediği acı hatıraların dile getirilişini hissederdim. Annem oraya İstanbul'dan on sekiz yaşında annesi ile beraber gelmiş. Çok zengin olan babamla 1911'de ne hayallerle evlenmiş. Ne gelmişse başına, hepsinin başlangıcı bu evlilik olmuş.

O yıllarda Ermeniler'in izinsiz, vesikasız bir kazadan diğerine gitmeleri kesinlikle yasaktı. Babamdan gelen bir telgraf, bizim Ereğli'ye gitmemizi istiyordu. Hâliyle, bir hayli çok olan ev eşyalarımızı, halılar, kilimler, yatak, yorgan ne varsa, bilahare almak üzere, emaneten komşumuz olan Karaman eşrafından Müftüzade Ahmet Efendi'ye teslim ettikten sonra hükümetten elde ettiğimiz izin vesikasıyla trenle Ereğli'ye hareket ettik.

Bunların yaşandığı yıl, 1920 ya da 1921 olması lâzım, ben de dört-beş yaşımda olmalıyım.

*Delibaş İsyanı**

Babamın tüm mülklerine el konulması ve Karaman'dan Ereğli'ye sürgün edilmesinde Konya'da ortaya çıkan Delibaş İsyanı'nın da etkisi vardı.

O zamanlar Konya'da Delibaş İsyanı var. Delibaş Konya'da isyan ediyor. Babamın o seneki iş ortağı da Kirtiş Veli adında bir adam. Kirtiş Veli, Kâzım Karabekir'in akrabası aynı zamanda. Sürüyle koyunları var babamların, Veli de alınış koyunları Konya'ya satmaya götürmüş, o sırada isyan çıkmış. Tabiî Atatürk aleyhtarı bir isyan, saray kökenli. İsyancılar sabaha karşı geliyorlar Karaman'ı basıyorlar, cezaevini boşaltıyorlar, hükümet erkanından bulduklarını kurşuna diziyorlar. Şehrin içinde bir anarşi ve yağma başlıyor.

Babam sabahleyin bir de bakıyor ki, atın üstünde ortağı Kirtiş Veli, kafayı çekmiş, sırtında filinta, bizim kapıya dayanmış. "Çerkezoğlu, çık ne duruyorsun, biz buraya ıslahat yapmaya geldik" diye bağırıyor. Herkes çıkıyor evlerden, babam da çıkıyor. Gidip bakıyor ki, isyancıların çoğunun siması tanıdık. Ehed Memet, Yörüklerden, bilmem kim... Herkesle birlikte şehir meydanına gidiyor babam, bakıyor ki, orada hükümet kurmuşlar. Sonra geri dönüyor. "Bu arada müftünün evini soymuşlar, Müftüzade Ahmet Efendi'nin evini. Eve geldim, bizim eve de girmişler. Saint Etienne bir av tüfeği, bir Barabellum tabancam vardı, tabancayı alıp kılıfı bırakmışlar, bir de ananın hamama gittiği

---

* Delibaş İsyanı, 2 Ekim - 22 Kasım 1920 tarihleri arasında oldu. (y.h.n.)

zaman tarandığı fildişi tarağı almışlar" diye anlatıyordu babam isyancıların Karaman'da yaptıklarını. Peki kim yapmış bunları? Annemin konuşmalarından anladığına göre, hapishaneden çıkarılan Kanlı isminde bir adam. Babam, "Siz buraya ıslahat yapmaya geldiniz ama, halk kan ağlıyor" diyor. "Ne demek oluyor bu" diye sormuş. "Yağma var" demiş babam, "Müftüzade Ahmet Efendi'nin evine girmişler, hattâ bizim evimize de gelmişler" "Kimmiş" diyorlar. Babam da anamın söylediği ismi veriyor.

Göğce köyünden Çerkes İshak isminde bir adam vardı, vaktiyle Adana, Gülek Boğazı dolaylarında eşkıyalık yaparmış. Ben Çerkes İshak'ı görmüştüm, Ereğli'ye gelirdi, at meraklısıydı. Babamın atı vardı, ona bakarlardı.

Neyse... "Ben o ismi verince, İshak da orda, Çerkes İshak kamasını çekti, orda dolaşan bir adamı hızla yakaladı, aldı altına, kesecek. Meğerse ismini verdiğim adam oymuş. Adam can havliyle debeleniyor, ben eğildim baktım, kuşağının arasında benim tabancam duruyor, elimi soktum aldım tabancamı, bu da bunun kanıtı dedim" diyor babam. Babamlar araya giriyor, Çerkes İshak'ın adamı kesmesini engelliyor, herifi sille tokat alıp götürüyorlar. Bir bağevi kiralamışlar, çaldıklarını oraya depo ediyorlarmış.

Tabiî birkaç gün sonra da Kuvayi Milliye askeri geliyor Karaman'a, yakaladıklarını asıyor.

O ayaklanma da bahane oldu. İsyan bastırıldıktan sonra, babamı da Kirtiş Veli'yle ortak olduğu, dolayısıyla isyana katıldığı gerekçesiyle içeri attılar. İşte o dönem ne var ne yoksa, haraç mezat satılığa çıkarıldı...

Karaman'ın Kasaba köyünden olan ve isyana katılan

Kirtiş Veli, Kâzım Karabekir'in akrabasıydı, isyan bastırıldıktan sonra Silifke'den Suriye'ye kaçtı, kurtuldu. Kirtiş Veli, sonradan af çıkmıştı herhâlde ki, Suriye'den gelmişti. Sonraları İstanbul'a geldiğinde Kâzım Karabekir'in evine misafir olduğunu duymuştum.

Ben birkaç yıl önce Karaman'a gittiğimde, Kasaba köyünün yanından geçtim, baktım köyün girişinde Kâzım Karabekir'in heykeli var. Köyün adını değiştirmişler; Kasaba köyüydü, Kâzım Karabekir köyü olmuş.

Babam ve at

Babam iyi at yetiştirir, iyi ata binerdi. İyi de baytardı aynı zamanda, ameliyat yapardı, bazen atın gözünden perde alırdı. At ürkmezdi babamdan. Babamın bu özelliği sadece Konya ovasında değil, ticaret yaptıkları için sık sık gidip geldikleri Toroslar'da, Çukurova'da da bilinirdi. Bazen, at yarışçılıklarıyla ünlü Eliyeşiller gelir Adana'ya götürürlerdi babamı, atlarına bakması için.

At başta olmak üzere, hayvanların herşeyinden anlardı. Ama aynı zamanda kendi atlarıyla da ünlüydü babam.

"Bir sene Mersin'de Araplar'dan otuz üç sarı liraya bir at aldım, yeşil at. Konya havalisinde namlandı.

Bir iş için Karadağ'ın dibindeki Dinek köyüne gittim. Odada oturuyordum, bir de baktım ki köyü kuşatmışlar. Ben de yüklü para var. Ben hemen atı çektim, sürdüm köyden dışarı. Yalnız benim çıkış noktam, tesadüfen açıkmış. Karaman dört saat. Arkama döküldü on beş tane atlı. Ama

hem ateş ediyorlar, hem kovalıyorlar. Mübarek de kurşun sesini aldı ki, kanatlandı. Kurşun menzilinin dışında tutuyorum atı, ara sıra bakıyorum geriye, o on beş atlı yavaş yavaş dökülmeye başladı. Yorulan kalıyor, yorulan kalıyor. Bizim atın hiç tempoyu bozduğu yok. Karaman'da da artık kavaklıklar görünmeye başladı. Sadece alnı akıtmalı bir al at kaldı peşimde. Bir o takıldı. Bir ara döndüm baktım, o da durdu. Sürücüsü indi atı gezdirmeye başladı, o inince ben de indim attan. Uzaktan seslendi bana. 'Çerkezoğlu, helâl olsun o at sana, Allah şahit yanında olan paranın miktarını bile biliyorduk, ama bizim derdimiz paranda değildi, o attaydı. Ama helâl olsun o at sana' dedi. Çektik geldik Karaman'a.

Seneler sonra, Konya'da bir evdeydim. Orda tanımadığım bir adam, 'Yeşil at duruyor mu?' diye sordu. 'Duruyor' dedim. 'Nerden biliyorsun yeşil atı?' Meğerse beni Dinek'ten Karaman'a kadar kovalayanlardan biri de oymuş. 'Ama Çerkezoğlu, seni bilmiyorduk, tanımıyorduk, bizim istediğimiz para da değildi, bizim derdimiz attı' dedi."

Babamın sözünü ettiği bu yeşil at, tüm mallarının elinden alındığı ve Ereğli'de sürgünde olduğu günlerde yeniden sürülmesine yol açacaktı.

Dördüncü Bölüm

HAYATA TUTUNMA ÇABALARI

Ereğli'ye sürgün

Biz Ereğli istasyonunda trenden inerken büyük tanelerle ağır ağır kar düşüyordu. Garda bizi İliksima adında, vaktiyle Karaman'da bizim evimizde hizmetçi olarak bulunmuş bir kadın karşıladı. Bizi Ereğli yerlilerinden Çopur Setrak ve eşi Mayreni'nin evine götürdü. Çopur Setrak ve eşi, Suriye Meskene'de babam ve annemle muhacirlik arkadaşı olmuş, o büyük sefaleti ve acıları birlikte yaşamışlar.

O gece babamızı görmeyi ümit ederken, baktık orada yok. Annemin ısrarlı soruları karşısında Mayreni Hanım, "Gece Halacyan Parseğ Efendi davet etmişti, biraz içtilerse, orada kalmıştır. Sabahleyin gelir" diyerek annemin kaygılarını yatıştırdı. Ama sabahleyin Parseğ Efendi, Setrak'ların evine bize hoş geldin demeye geldi. Biz çok şaşırdık bu duruma. Annem, "Parseğ Efendi, bizimki nerede?" diye sorunca, adamcağız şaşkın şaşkın etrafına bakındı ve Mayreni Hanım'la Çopur Setrak'a dönerek, "söylemediniz mi?" dedi. Bu söz üzerine zavallı anacığım, ablam Arşaluys ve ben başladık ağlamaya.

Haksız da değildik. O yıllarda ve daha evvelki yıllarda, halkımız öyle katliamlar görmüş ve acılar çekmişti ki, insan hayatı hiçbir devirde bu kadar ucuz olmamıştı. O yüzden Parseğ Efendi'nin bu sözlerinin bizde bıraktığı ilk izlenim, babamızın Karaman'dan getirilip Ereğli'de idam edildiği şeklindeydi. Sonunda, birçok yeminle bizleri böyle bir şeyin olmadığına, fakat biz Ereğli'ye gelmeden bir-iki gün evvel tekrar sürgün edildiğine ikna ettiler.

Tekrar sürgünün nedeni: Arap atı

Babamın sürgün edilmesi şöyle olmuştu: O yıllarda yolculuklarda kullanılan araçların başında at gelirmiş. Mesleği icabı devamlı şehir dışına çıkmak zorunda olan babamın çok değerli, çevrede tanınan bir Arap atı varmış. Babam, o kaç-göç günlerinde atını Mut kazasının Kıravga köyü beylerinden Abdullah Bey'e emaneten bırakmış, güvenilir bir kişi olduğu için.

İşte babamın Ereğli'de olduğu günlerde, işgüzarın biri jandarma kumandanına, "Bu gâvurun çok güzel bir Arap atı var, onun da kötü zamanı, istersen alırsın o atı" demiş. Yağmurun bardaktan boşanırcasına yağdığı bir gün kumandan babamı çağırtmış, "Senin güzel bir Arap atın varmış, onu bana vereceksin" diyerek babamdan atını istemiş. Babam atın nerede olduğunu söyleyince, kumandan, "sen bir pusula yaz, ben jandarma gönderir getirtirim" demiş. "Abdullah Bey, ben gitmeden, atı jandarma da dahil kimseye teslim etmez, mutlaka benim gitmem lâzım. Kaçarım diye korkuyorsanız, iki yerine beş jandarma verin benim yanıma, gidip getireyim" diye cevap vermiş babam kumandana. Babamın kendisiyle dalga geçtiğini zanneden kumandan sinirlenmiş, ıslak elbiselerini heybeye basmışlar, heybeyi de sırtına verip, babamı o yağmurun altında iki jandarmayla yayan yapıldak, sürgün etmiş.

Babamın nereye sürüldüğünü öğrenmek için zavallı anam hangi kapıyı çalacağını şaşırdı. Bu telâş içinde Ereğli papazı Soğanyemez'in Kayseri taraflarından geldiği söylendi. Kalktık, onun yanına gittik. Papaz, babamla iki jandarma

refakatinde Kayseri yolunda rastlaştığını söyledi. Babamla birlikte bir de Rum varmış kafilede. Papazın dediğine göre, adam epey paralı ve bunu da, babamın ikazlarına kulak asmadan, ikide bir jandarmalara belli ediyormuş. Bir yol ayrımında jandarmalar onu bir kenara ayırmışlar. Sonra onunla giden jandarma yalnız dönüp gelmiş. Tabiî, Rum'un akıbeti malûm.

Bunlar bir eksikle, Rum, yola devam ediyorlar. Yolda bir kaçak asker kafilesiyle karşılaşmışlar. Babam bu sırada jandarmaların gafletinden yararlanarak asker kafilesine karışmış ve onlarla beraber teslim edilmiş Kayseri'de. Künyesi okunan ayrılmış bir kenara. Ortada sadece babam kalmış. "Sen kimsin" diye sorulduğunda da, "Beyim, ben kaçak değilim, jandarmalar birisini kaçırmışlar, beni yolda yakalayıp zorla getirdiler" diye bir ifade vermiş. Bu ifade üzerine babam yakayı sıyırmış.

Babamın Kayseri'nin Talas nahiyesinde akrabaları vardı. Dayısının oğlu Artin Ağa da, o yıllarda Kayseri valisinin faytonunu sürüyormuş, ona haber yollamış. Artin Ağa gelip babamı alarak Talas'a, evlerine götürmüş. Babamın Talas'ta ne kadar kaldığını bilemiyorum.

Ereğli'de, babam gelinceye kadar bizleri iyi tanıyan insanların yardımlarını gördük. Tabanı tahta, her tarafı toprak ev demeye bin şahit isteyen tek katlı kerpiç bir evde oturuyorduk. Annem, ablam Arşaluys ve ben. Malûm, elektrik denilen büyük kolaylık henüz yoktu. Gece bir evden diğerine gazla ışıyan el fenerleri yardımıyla gidilirdi. Fenerleri de önden evin küçük çocukları taşırdı.

Bir gece geç saatlerde hepimiz yerde serili yataklarımızda

uyurken, annem telâşla "kalkın kalkın" diye seslendi. İkimiz de yataklarımızdan fırladık, baktık ki, gaz lambamız yanmış, kapının eşiğinde sırtında bir heybe babam boylu boyuna dikilmiş bize bakıyor. Bizdeki sevinç görülmeye değer... Babam hepimizi kucakladı, öptü, sevdi. Kendimi tutamadım, "Baba yine gidecek misin?" diye sordum korkuyla. "Yok oğlum, artık gitmeyeceğim" dedi.

Talas'ta Amerikalılara ait bir kolej ve hastane vardı, babam gelirken bana Amerikan yapımı bir potin, saç kesmek için bir makine, ufak bir naçak, bir top da elbise kenarlarına dikilecek beyaz sutaşı getirmişti. Potin o zaman için lüksün lüksü. Biraz hâli vakti yerinde olanlar bile ekseriyetle ayaklarına bir mest geçiriyor, üstüne de ökçesinde at nalı gibi nalçası olan bir kundura giyiyordu. Köylünün giydiği ayakkabı ise, kendi eliyle yaptığı işlenmemiş sığır gönünden çarıktı...

Sevinçten sabahı zor ettim. Erkenden kalktım, potinleri ayağıma giyip dosdoğru Çopur Setraklara babamın geldiğini müjdelemeye gittim. Tabiî maksat daha çok potinlerimi göstermekti. Sokak kapılarını çaldım. Mayreni Hanım açtı kapıyı. Müjdeyi verirken, potinli ayağımı dikkat çekmesi için öne doğru uzattım. Hemen muradıma erdim. Mayreni Hanım, ayağıma bakarak, "Ooo Sarkis, güle güle giy. Bu ne güzel potin! Baban mı getirdi yoksa?" diye sorunca, "elbette babam getirdi ya" dedim övünerek.

Hey gidi çocukluk, yaşanmadan, doyamadan uçup giden yıllar...

Bizim ailenin o günlerdeki durumu hiç de iç açıcı sayılmazdı. Hatırı sayılır bir servetin sahibi, hattâ bankerlik yapan

bir insan olan babam, her şeyi elinden alınmış, beş parasız kalmıştı, yokluk içinde günlerini geçiriyordu. Tabiatıyla bu sadece bizim ailemiz için geçerli olan bir durum değildi. Bütün Birinci Dünya Savaşı boyunca Anadolu topraklarında yaşayan yüz binlerce aile, tarihin hiçbir döneminde raslanmayan bir vahşetle, planlı bir uygulamayla son ferdine kadar imha edilmek istenmişti. Bu kırımdan geriye kalanların, kılıç artıklarının durumu bizim gibiydi.

Gerçek bir dost: Deli Mustafa Ağa

Ereğli eşrafından "Deli Mustafa Ağa" adında bir adam vardı, biz onların çok himayelerini gördük.

Deli Mustafa Ağa, Karaman eşrafının daveti üzerine kalkmış Karaman'a gitmiş 1915'te, Ermeniler de sürgüne çıkacaklar. Karamanlılar, "biz Ermenileri süreceğiz, siz ne düşünüyorsunuz?" diye sormuşlar Deli Mustafa'ya. "Vallahi sizin asaletinize o yakışır, siz öyle düşünüyorsunuz, ama biz öyle düşünmüyoruz" diye cevap vermiş onlara.

Sonra Ereğli'ye gelince, kendi etrafı, aile arasında bir akşam yemeğinde, "Karamanlılar Ermenileri sürecek, biz ne yapacağız?" diye soruyorlar Mustafa Ağa'ya. Ağa da şunları söylüyor: "Oturun da size bir şey anlatayım. Bir pilav pişirsen, su yerine tereyağı koysan ama tuz koymasan, o pilavın tadı olur mu?" "Yok" diyor yemektekiler. "Ulan, Türk bulgur olsa, Ermeni de tuz olsa pilavın içine atsan yine o pilav tuzsuzluğundan yenmez. Bunlar azınlıktır ya. Ayrıca da onlar bu memleketin hem tadı hem de tuzu. Gâvursuz memleketin de bilmem nesini ne yapayım.

Mustafa Ağa'nın bu tavrı üzerine Ereğlililer Ermenilere pek dokunmamışlar. Çopur Setrak'lar gibi istisnalar olmuş elbette tehcire giden, ama onların da mallarına el koymamışlar. Hep o ağalardır, Deli Mustafa'lar, Ermenileri koruyan. Ereğli'deki Ermenilere fazla bir şey yapmamışlar. Ereğli'nin halkı, eşrafının büyük rolü var bu işte. Ereğli'deki Ermeniler'in hepsinin malı mülkü, evi barkı ellerindeydi, çok sonra mallarını satıp İstanbul'a geldiler.

Deli Mustafa Ağa, Delibaş İsyanı'nda, isyancıları Ereğli'ye sokmayan, dolayısıyla Atatürk'ün gözdesi olan bir adamdı.

Mustafa Ağa, çok iyi bir adamdı. Karaman'dan Ereğli'ye geldikten sonra, onların evinde kaldık. Bir avlunun iki kenarındaydı evlerimiz, avlu duvarının oradan gidip gelirdik. Babamın Karaman'daki durumunu bildikleri için bizi çok korudular.

Deli Mustafa Ağa'nın eşi Rabıa Hanım, yerel tabirle bir Osmanlı kadınıydı; kırmızı yanaklı, şalvarlı ve temiz. Beni kendi evlâtları gibi sever ve korurdu. Çocuklarının adları Arif, Şahan, Memduh, Aslan, Fadimeana ve Bahriye'ydi. Aslan benim yaşıtımdı herhâlde.

Çocukluk aşkım Bahriye

Ama ben hep Bahriye'yle oynamaktan mutlu olurdum. Bahriye kırmızı yanaklıydı, daha çok annesine benzerdi ve benden sadece birkaç yaş büyüktü sanıyorum. Bahçede oynarken isterdim ki, Bahriye benden başkasıyla oynamasın. Zaten başka bir çocukla da pek oynamazdı Bahriye.

Babam muzipliği severdi, şakacı bir tabiatı vardı. Benim Bahriye'ye ilgimi fark etmiş olsa gerek, bazen takılır, "Sarkis, Bahriye'yi sana alayım mı, ne dersin?" derdi. Benim de bu lâf hoşuma gider, sanki hemen gerçekleşecekmiş gibi, her zaman birlikte oynarız diye sevinirdim. Babam başlardı: "Haydi Sarkis, git Mustafa Ağa'ya de ki, Mustafa Ağa ben Allahın emri Peygamberin kavli ile Bahriye'yi istemeye geldim. Çocukluk işte, bu sözlerin ardından koşarak gider Ağanın karşısına dikilirdim. Ağa sulandırılmış rakı kadehi önünde, bir taraftan da, "emrettiğin yerde bulunur" gibi sözler söyleyerek ilâhi mırıldanır, beni görünce hemen sorar: "Ne o Sarkis, niye geldin yine?" Ben gayet ciddî, kapının eşiğinde esas duruşa geçer, babamın bana öğrettiği gibi, "Mustafa Ağa, Allahın emri Peygamberin kavliyle Bahriye'yi istemeye geldim" der demez, Ağa her zamanki hoşgörü ve sevgisini belli eden hâliyle, "hadi s... köpek" derdi.

Tabiî çocukluk, ben işin espri yanını anlayamam, benim aklım fikrim Bahriye'de. Suratım bir karış asık, doğru bizim eve pis pis geri dönerim. Elbette babam, ağanın cevabını daha evvelden biliyor ve beni bekliyor: "Ne oldu oğlum, gittin istedin mi Bahriye'yi, Ağa sana ne dedi?" "Baba gidıp istedim. Mustafa Ağa bana s... köpek dedi. Babam başlar gözleri yumularak gülmeye. Akşam bir de bakarsın, Ağa, hanımı, bazen çocuklarıyla birlikte bize gelir veya biz onlara gideriz. Bu konu ortaya gelir, Ağa, "Ulan papaz, bu gidiği ne ikide bir kapıma gönderiyorsun" der, kahkahalarla gülerlerdi.

O zamanlar 6-7 yaşlarındaydım.

Ereğli'ye birkaç yıl önceki son gidişimde, tanıyanlara, "Deli Mustafa Ağa'nın çocuklarından kim kaldı hayatta?"

diye sordum, "Bahriye Nine sağ" dediler. Vakit geç olmuştu, geri dönecektik Mut'a, göremedim onu, bilmiyorum hâlâ sağ mı? Çok isterim Bahriye'yi bir daha görmeyi.

Rum mahallesi

1924'teki mübadeleden önce, Ereğli'de çok Rum vardı. Rumlar ayrı bir mahallede bir arada yaşarlardı. Kerpiçten yapılmış, toprak damlı evlerde otururlardı. Ama Rum mahallesinde mermer merdivenli, tavanları nakışlı, çatıları kırmızı kiremitten evler de hatırlıyorum. Evler genellikle iki katlıydı. Rum mahallesinde sokaklar tertemizdi.

Mübadeleyle tüm Rumlar Yunanistan'a gönderildikten sonra, Yunanistan'ın Selânik, Kozana ve Kılkış yörelerinden gelen muhacirlere verdiler Rumlar'ın evlerini. Gelenler genellikle köylü kökenliydi. Muhacirlerin inekleri, sığırları vardı. O güzel evler ahır gibi oldu. Hayvanlarını barındırdılar o evlerde. Muhacirlerin tek katkıları, mısır ekimini öğretmek oldu. Onlar gelinceye kadar, Ereğlililer mısır ekmeyi bilmiyorlardı.

Kuşkusuz, Ereğli'den giden Rumlar, mutlaka gittikleri yerlerde de benzer evler yapmışlardır. Çünkü onlar zengin bir kültürün insanlarıydı. Ticaretle, zanaatla uğraşırlardı buradayken.

"Gâvur mu oldun babam?"

Babam atın terkisine alırdı beni, Deli Mustafa'nın çiftliğine giderdik. Babamın kafasında fes, arkada da püskül. Babamın

arkasından tutarım, o püsküle baka baka giderim. "Ah ulan, büyüsem de bir fes giysem" diye iç geçiririm.

Babamın eski bir fesi vardı, bir gün kafama geçirmişim sokağa çıkmışım. Birisi fesi aldı benim başımdan, döndüm baktım zaptiye. Fesleri üst üste geçirmiş, bizim fesi de onların üstüne taktı. "Fesimi ver" dedim, ama dönüp bakmadı bile.

Meğerse şapka kanunu çıkmış, sokaktaki insanların başından feslerini topluyorlar.

1925 sonu, 26 başları olması lâzım.*

"Vermezsen verme, evde bir tane daha var, onu giyerim" dedim zaptiyenin arkasından. Ama işin ne olduğunu da bilmiyorum. Sokakta erkeklerin başı açık gezmesi yasak, mutlaka şapka giymeleri gerekiyor. Fakir fukara köylü, işçi

---

* Şapka Kanunu, 25 Kasım 1925 tarihinde çıktı.

"Kılık-kıyafet reformu" Mustafa Kemal'ın Ağustos 1925'te yaptığı Kastamonu gezisinde halka şapkayı tanıtmasıyla başladı. Başlangıçta teşvik edici uygulamalarla sınırlı kalan reform, din görevlilelerinin de kılıklarıyla ilgili talimatlar ve özellikle türbe, tekke ve zaviyelerle ilgili yasaklamalarla birleşince dini alışkanlıklar için ciddî bir tehdit unsuru hâline geldi. Öyle ki, şapka dışında bir başlığın giyilmesini yasaklayan kararın çıkarıldığı 25 Kasım 1925 günü, İsmet Paşa, aynı zamanda, Erzurum'da şapkaya karşı çıkan bir ayaklanmayı bastırmak için sıkıyönetim uygulaması istedi.

Şapkaya karşı ayaklanmaların çıktığı Aralık 1925 Şubat 1926 tarihleri arasında 57 kişi şapkaya muhalif olduğu için asıldı, çok sayıda insan tutuklandı. Değişik sürelerle hapis cezası alanlar arasında, İstanbul'da "şapka aleyhine tahrikat yapan" yazar, gazeteci ve öğretmenler de vardı. (y.h.n.)

Kaynak: *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul, 1988.

kasket giyiyor. Zenginler de fötr alıp giyiyorlar. Fötrler Amerika'dan gelmiş, yanları geniş, bizimkiler o geniş kenarları makasla kırpıyorlar, öyle takıyorlar başlarına.

Babam hiç yadırgamadı şapka giyme mecburiyetini, gitti bir tane kasket aldı başına giydi. Ama müslümanlar şapkayı giymiyorlar. "Gâvurlar giyer" diye giymiyorlar. Sırf şapka giymemek için bir-iki gün dışarı çıkmıyorlar.

Mustafa Ağa'larla da bir avlunun içinde oturduk vaktiyle. Mustafa Ağa, adı üstünde ağa. Mustafa Ağa, bir-iki gün dışarı çıkmadı, ama mecbur olup çıktı sonra. Kafasına bir fötr giymiş gelmiş eve. Mustafa Ağa'nın evinde bir ağıt başladı acı acı, bir uluşma... Bunun üzerine, herkes merak etti, "Ölen kalan mı var, gidin bakın" dediler. Biz gittik baktık ki ne görelim. Mustafa Ağa'nın elinde bir şapka. Karısı, gelinleri, kızları, "Babam babam sen de mi gâvur oldun babam!" diye bağıra bağıra ağlıyorlar. Onlar ağladıkça Mustafa Ağa'nın tikleri artıyor. "Kız Rabia, al bu şapkayı" diye şapkayı uzatıyor, ama kimse elini dokundurmak istemiyor. Onlar "Sen de mi gâvur oldun babam!" diyerek ağıdı uzattıkça, Mustafa Ağa küplere biniyor tabiî. Şapka elinde kalmış adamın. Sanıyorum Fadime Ana adında, topal bir hizmetçileri vardı, o geldi, Mustafa Ağa'nın elindeki şapkayı maşayla tuttu, götürdü kapının eşiğindeki ayakkabılığa koydu. Elini dokundurup günaha girmemek için maşayla tuttu şapkayı... Ne günler...

Bir sene babam gitti kayboldu, gelmez ki gelsin. Bir de şayia çıktı ki, "Karacadağ'da Çerkezoğlu'nun ölüsünü görmüşler. Öldürmüşler, kurtlar, kuşlar parçalamış cesedini" diye... Annem ağlar habire. Annem kalktı gitti Mustafa

Ağa'ya, "Senin imkânların var, elin kolun uzun, her yerde adamların var. Bunu öğren" demiş. Ağa, "Arusyak, bak," demiş anneme, "Bu memlekette senin kocana kurşun atacak gâvur kalmadı" tabiri de bu, "Türk de senin kocana kurşun atmaz. Yarın öbür gün neredeyse çıkar gelir. Çoluk çocuğu da perişan etme, bir şeye ihtiyacın varsa göndereyim, otur yerine, rahatına bak"

Aradan biraz zaman geçti. Bir gece babam atıyla çıktı geldi. Meğerse Toroslar'da at tepmiş, babamın kolu kırılmış. Yörükler alıkoymuşlar babamı, kolunu sardırmışlar, tedavi etmişler. Babam derdi ki, "o Yörük kadınları beni tuvalete götürürlerdi" İyi olduktan sonra ata bindirmişler, yolcu etmişler.

Tahsil sorunu

Annem, yeni gelişmekte olan burjuva kültüründen nasibini almış, öğretmenlik yapacak kadar tahsil sahibi, Fransızca'yı ve piyano çalmayı bilen bir insandı. Eğitim konusunda tutkuluydu. Bizim tahsil sorunumuz aile içinde yavaş yavaş gündeme gelmeye başladı. İstanbul'dan teyzemlerden Ermenice bir alfabe getirttiler. Babam akşamları gaz lambasının ışığında "ayp pen kim" öğretmeye başladı. Herhâlde kendisinden çok korktuğum için savsaklayamacağımı düşünerek derslerime özellikle babam bakıyordu. Ertesi günkü dersimin yerini işaretler, "Bak, yarın akşam bunları sana soracağım, gündüz sakın oyuna dalıp ihmal etme, kemiklerini kırarım bilesin" der ve ben hemen kendimi uyku meleklerinin kucağına atardım. Sabah babam çarşıya, ben sokağa, bahçeye oyuna...

Ağaçların üstünde yırtılmadık ne üst kalır ne baş. Akşam babamın eve dönme zamanı içime bir sızı çöker. Zavallı anacağızım, beni korumak için hemen karnımı doyurur ve yatırır, tabiî ben korkudan uyur gibi yaparım. Babam gelir yemeğini yer, sonra beni sormaya başlar. Anam da, "aman Gazaros Efendi, biraz keyfi yok da yatırdım" diye beni korumaya çalışır. Ama babam bilmez mi beni! "Kaldır şu teresi, bakalım derslerini hazırlamış mı" der. Sonunda korktuğum başıma gelir. Kitabı sakladığım yerden anam bulur çıkarır, tabiatıyla ben yaprağını bile açmadığım kitaptan ne okuyabilirim. Ve başlar babam çat pat vurmaya. O vurdukça ben daha çok saçmalar, korkudan oturduğum yere işediğim bile olurdu.

Günler ve aylar böyle geçip giderken geceleri annem ve babam biz yattıktan sonra kendi aralarında bizleri okutmak için İstanbul'a göndermeyi tartışmaya başladılar. Annem, "Ereğli'de okul yok, çocukları götürelim İstanbul'da okutalım" diye ısrar ediyor, fakat babam pek taraftar değildi. Adamcağızın itirazının sebebinin neden ileri geldiğini pek kestiremezdim on günlerde, ama şimdi daha iyi anlıyorum ki parasızlıktı asıl neden. Çünkü babam her ne kadar fazla okumuş değildiyse de, tahsile çok önem veren biriydi. Bu hususu ileriki hayatımız boyunca gözlerimizle gördük ve yaşadık.

Nihayet gün oldu ablam Münevver'i İstanbul'a Aznif teyzemlerin yanına gönderdiler. Sene 1926-27 Annemin esas amacı beni ve Ereğli'de doğan kız kardeşim Meline'yi de alıp İstanbul'a gelmek ve çocuklarının başında bulunmak. Babam bunu kabullenmedi. Muhacirlik dönüşü elinde olan tüm mal varlığını kaybetmiş bu eski banker-tüccar, haklı

olarak İstanbul gibi bir yere gelip kapıcılık yapıp basamak silemezdi, bunu gururuna yediremezdi.

Annem bu konuda tek başına babamı ikna edemeyeceğini anladıktan sonra Simpat Efendi'nin hanımından, babamı yardım istedi. Simpat Efendi'nin eşi, ağır başlı, olgun bir kadındı; çocukları İstanbul ve Avusturya'da eğitim görüyordu, varlıklı bir evin hanımıydı. Babamın da o aileye karşı büyük bir saygısı vardı. Nihayet bir yandan annem, bir yandan da çevreden gelen baskılar sonucu babam İstanbul'a gelmemizi kabul etti. Bütün bu safhaları ben geceleri yarı uyanık izliyordum.

Bir gün babamın çıkmamam için gövdesine dikenli tel sardığı kiraz ağacının üzerindeyken, elbiselerim lime lime olmuş bir hâlde, babam bahçe kapısından içeri girdi. Her ne kadar ben yaprakların arasına saklandıysam da, beni gördü ve zar zor ağaçtan indirdi. Başladı acımasız dayak faslına. Bir ara elinden kurtuldum. Bahçenin dip tarafındaki duvarın üzerine çıkıp develiğe atladım. Babam öfkeyle, "gel ulan buraya" dese de, imkânı var mı. Ben babama hitaben, "Şimdi döv bakalım, yarın öbür gün ben İstanbul'a gittiğimde Sarkis'i bul da döv" demişim. Benim bu sözlerim, daha sonraları kendisinin Ereğli'de, bizim İstanbul'da olduğumuz yıllarda, eşinden ve yavrularından uzak kaldığı vakit, içine dert olur, vay yavrum vay der, zaten de benim gibi gözü suluydu, ağlarmış.

Babam gelmedi İstanbul'a. "Ben gidip de İstanbul'da kapıcılık yapamam" dedi, Ereğli'de kaldı.

Beşinci Bölüm

İSTANBUL'DA YAŞAMAK VE OKUMAK

Hayalden gerçeğe

Yıl 1928. Küçük kız kardeşim Meline, tehcir sonrası Ereğli'de dünyaya gelmişti. İstanbul'a gelirken annem, ben ve Meline birlikte trene bindik. Yaşım icabı Ereğli istasyonundan yaşlarımız küçük olduğu için bana ve Meline'ye yarımşar bilet kesildi. Trenimiz hareket etti. Yolda kondüktör biletlerimizi kontrole geldiğinde benim için, "bu çocuk sekiz yaşından büyük, buna tam bilet keseceğiz" diye tutturdu. İyi hatırlıyorum, tren Ayrancı istasyonunda durdu ve annemden, tüm itirazlarına rağmen, sekiz lira alıp yeni bilet kestiler. Bunun üzerine, "Anne, bunlar bizi soyuyorlar", diye durmadan ağladığımı unutamam.

Daha önce de belirttiğim gibi, annem Karaman'daki Ermeni okuluna İstanbul'dan tayin edilmişti. Vaktiyle İstanbul'da Gedikpaşa Mesropyan Ermeni okulunda öğretmenlik yapıyormuş, dolayısıyla İstanbul'u iyi biliyordu.

Ereğli'de kendi aramızda bir sır vardı, bu sır denizdi. Deniz hakkında bildiklerimiz sadece annemden duyup işittiklerimizdi. Tren İzmit'te çarşının içinden geçer. Biz kompartımanda uyuyoruz. Annem, "Sarkis, oğlum, kalk bak, denize geldik" diye uyandırdı. Zaten annem denizi anlattıkça, bu kadar büyük su olur muymuş diye merak edip duruyordum. Pencereden dışarı baktım, tren hattı tam deniz kenarını biraz yukarıdan yalayıp geçiyor, kıyıya yakın, billur gibi berrak, âdeta dibindeki çakıl taşları sayılabilen bir su... Üstünde bir yelken direği ve içinde bir tek kişi olan bir kayık... Kayığın içindeki adam, beşikteki bir çocuk gibi dalgaların üstünde hafif hafif sallanıp duruyor... O kayık o gün

bu gün gözümün önünden hiç gitmedi ve gitmez. Denizle ilk tanışmamız böyle oldu.

Haydarpaşa Tren Garı'nda bizi teyzem Aznif Hanım ve eşi Parseğ Şahrikyan Efendi karşıladı. Annem, beni ve Meline'yi tiftik yününden örülmüş kendi beyaz şalına sardı, üşümeyelim diye. Bekleyip duruyoruz. "Haydi gidiyoruz" dediler. Kalktık, bu arada meğerse biz Galata Köprüsü'ne gelmişiz, o içine girip oturduğumuz şey de vapurmuş. Böylece vapurla da tanışmış oldum.

O yıllarda Galata Köprüsü'nden geçiş kırk paraydı. Köprünün iki başında iki taraflı kulübeler vardı. Boynu meşin çantalı adamlar geçenlerden kırk para alırlardı. Otomobil desen, yok denecek kadar az. Gedikpaşa Neviye Sokağı'nda oturan teyzemlerin evine faytonla gittik. Faytonda yer kalmadığı için Şahrikyan Efendi arkamızdan yürüyerek geldi eve.

Ereğli'deyken annem, İstanbul'da evlerin hepsinin birer numarası olduğunu, numarayı bilmediğin zaman evi bulamayacağını söylerdi. Aznif teyzemin iki oğlu vardı; Hırant benden epeyce büyük, Arto daha ufaktı. Ev bir oda, bir sofadan oluşuyordu. Kadırga'ya inen Merdivenli Yokuş'un sol üst birinci köşesinde (Nişavtacıların evi, şimdi han olmuş), üçüncü kat. Deniz ayağının altında.

Hırant'ın topu varmış. Tabiî Anadolu'dan gelen teyze oğluna nesi, ne marifeti varsa, hepsini gösterme hevesinde. Ben topu ilk kez görüyordum.

Bizim Ereğli'de oyuncağımız yoktu; aşık oynamak, kavak ağacından kestiğimiz bir dalı iki bacağımızın arasına alıp ata biner gibi tozlu yollarda ha babam koşturmak, bazen

de ahırdan gizlice çözdüğümüz atı bahçe duvarının dibine yanaştırıp duvarın yardımıyla ata binerek gezmek dışında pek oyun bilmezdik. Fakat ata binmek çok riskli bir işti, zira babam öğrendiği takdirde fena sopa çekerdi. Haksız da değildi.

Biz Hırant'la odanın içinde al sana ver bana ederken, top açık olan pencereden sokağa gitti. Tabiî ben yallah deyip merdivenlerden fırtına gibi indim ve yan sokakta topu buldum. Bu sefer, çocuk aklı, annemin Ereğli'de söylediği sözler geldi aklıma: "İstanbul'da evlerin numarasını bilmezsen bulamazsın." Dedim, eyvah, ben evin numarasını bilmediğime göre evi de bulamayacağım. Bunun düşüncesini bile korkuttu beni. Hâlbuki evin yan sokağındayım. Buldum tabiî.

Hırant zayıf, cılız, hastalıklı bir oğlandı. Her kış mutlaka hastalanırdı. İyi hatırlarım, teyzem, o zamanların tedavisi sayılan ve adına vantuz çekme denilen yöntemi uygular, Hırant'ın sırtına yirmi-yirmi beş tane şişe çekerdi, yerlerine tentürdiyot sürer, üstüne sıcak havlu koyardı. Küçükken bilmeyerek oksijenli su içtiğini söylerlerdi.

Hırant, ertesi gün akşamüzeri beni Çarşıkapı'ya götürdü, tramvayları gördüm. O meşhur "dan dana dan dan", vatmanın ayağıyla vurarak seslendirdiği ve bir nevi yol üzerinden geçen yayalara ikaz kampanası idi.

Annem bana Ereğli'de hep, "Oğlum bana mama diye hitap et" derdi. Nedense o kelime, bana uyduruk ve özenti gibi geldiği için bir türlü "mama" kelimesini ağzıma alamamıştım. Hırant bir gün beni kendi akranı mahalle ve okul arkadaşlarıyla tanıştırdı. Hepsi acayip bir şey görmüş

gibi bana bon bön bakıyorlardı. Belki de giyim kuşamım nedeniyledir. Dediğim gibi Hırant zayıf ve güçsüz bir oğlan. Herhâlde onun arkadaşları yanındaki psikolojik ezikliğinden olacak, arkadaşlarının en güçlüsü ile kapılarının önündeki betonun üstünde beni güreş tutturdu. Ben nasıl olduysa oğlanı tutar tutmaz sırtının üstüne yere çaldım. Çocuğun kafası küt diye betona çarptı. Başladı "mama mama" diye ağlamaya. Söylenmesini hiç sevmediğim bu kelimeyi İstanbul'da ilk defa rakibimden, hem de ağlarken duyunca, "Ne ağlıyorsun ulan, mamanı bilmem ne edeyim" diye gayri ihtiyari küfrediverdim. Böylece, onlar bana mama demeyi, ben de onlara küfür etmeyi öğretmiş olduk.

Şahrikyan Efendi

Enişte Parseğ Şahrikyan Efendi, Gedikpaşa Surp Ohannes Kilisesi'nde kâtiplik yapıyordu. Güldüğü çok az görülür, konuşmaktan çok okumayı ve dinlemeyi severdi. Derin kültürü olan, İngilizce'yi anadili gibi konuşabilen Şahrikyan Efendi, Bulgaristan'dan gelip İstanbul'da teyzem Aznif Hanım'la evlenmiş ve onunla birlikte Bulgaristan'a geri dönmeyi istemesine rağmen, bilmediğim bir nedenle İstanbul'da kalmıştı. İstanbul'da bir süre öğretmenlik yapmış, ama görme bozukluğu olduğu gerekçesiyle görevine son verilmiş, daha doğrusu o zaman bize öğretmenlikten atılma gerekçesi olarak öyle söylendi, ama uzun yıllar sonra asıl gerekçenin Şahrikyan Efendi'nin komünist olması olduğunu öğrenecektim. Kendisi esasen Şebinkarahisar'ın Tamzara köyünden meşhur Şahrikyan ailesindendi.

Şahrikyan Efendi, Birinci Dünya Savaşı yıllarında askere alınır. Nakliye birliklerinde hizmet görür. Kışın donma tehlikesi geçirir, kurtarmak için hayvan gübresi içine gömerler. Sonraları Gümüşsuyu Hastanesi'nde yatar. Teyzem onu ziyarete gittiğinde, bu hasta hâliyle tekrar askere alınmaması için hastaneden kaçmasına yardım eder. Samatya'nın Langa semtinde Şakaryan adlı bir Ermeni'ye ait dokumahanede çalışır. Şakaryan Efendi, harbin sonuna kadar kendi oğlu Hırant ile Şahrikyan Efendi'yi bu binada saklar ve korur.

Şahrikyan Efendi, 1931 yılında pek genç yaşta öldü; ölüm sebebi veremdi. Savaş yıllarının onun bünyesinde bıraktığı izler, o hastalığa sebep oldu da denebilir.

İstanbul'a geldikten sonra bir müddet teyzemlerin evinde misafir olarak barındık. Teyzem temizlik meraklısı, elinden süpürge eksik olmayan, hırçın tabiatlı bir kadındı. Kocası Şahrikyan Efendi ile tartışması eksik olmazdı. Enişte min aldığı yirmi beş lira aylıkla evini geçindirmeye uğraşıyordu, biz de aynı evde misafir olarak bulunanca, geçim sıkıntıları artmıştı. Bu yüzden olsa gerek, gelmemizden çok kısa bir süre sonra, başlangıçtaki bize karşı ilk günlerdeki sıcaklık yerini yavaş yavaş, hissedilir bir soğukluğa bırakmaya başladı. Bu, bizim için anlaşılması zor bir davranıştı. Anadolu'da aile geleneklerimize göre, her gün evimizde bir-iki misafirimizin bulunması, annemin her gün misafir ağırlaması, manevî bir mutluluk kaynağıydı ve günlük olaylar olarak görülürdü. Hâlbuki İstanbul yaşamında bu işlerin bizim bildiğimiz gibi olmadığını ve olamayacağını çok kısa bir süre sonra biz de anlayacaktık.

Teyzem, sofrada kendi çocuklarına başka, bize başka

türlü davranmaya başlamıştı, bunu yaşımız küçük de olsa biz de fark ediyor ve rahatsız oluyorduk. Durum annem için daha da zordu, o teyzemle eşinin bizim misafirliğimizin uzamasından rahatsız olmaya başladıklarını kulaklarıyla duymuştu. Annem bir ara, enişteme teyzeme, annemin duyabileceğini düşünmeyerek, "*hos değı bantog e*" "burası otel mi?" dediğini duymuştu. Bize yıllar sonra anlattı bunu.

Varlığımızdan duyulan rahatsızlığı gören annem ev bulmak için yollara düştü. Kısa süre sonra, Gedikpaşa'da Merdivenli Yokuş'tan inerken sol tarafta bir kiralık ev buldu. Yozgatlı çorapçı Onnik ve kardeşi Avedıs'lerin evlerinin alt katına taşındık.

Bezciyan Ermeni Okulu

Okullar açılalı çok olmuştu. O zamanlar anasınıfına (mangabardeze) giden çocuklar, kırmızı üstlük giyer, beyaz yaka takarlardı. Annem aceleyle bana da önlük hazırladı ve elimden tutup Kumkapı / Nişanca'daki Patrikhane'nin karşısındaki Bezciyan Okulu'na götürdü. O sene okul müdürü Agop Boğosyan Efendi idi. Yüzü çiçek bozuğu, çopur, hiç gülmeyen, gölgesi ağır denilen cinsten bir adamdı. Annem onunla Karaman'a gitmeden Gedikpaşa Mesropyan Okulu'nda öğretmenlik yaparken tanışmıştı, Boğosyan Efendi o zamanlar annemle aynı okulda öğretmenlik yapıyormuş. Beni okula kaydettiler.

Salonda beyaz önlük giymiş, sarışın, mavi gözlü bir ana sınıfı (*mıra grsuz*) öğretmeni (*oryort*) ile annem benim yanımda uzun uzun Ermenice bir şeyler konuştular. Ben

Ermenice bilmiyordum. Sonra sıra geldi beni sınıfa götürmeye. Bütün direnmelerime rağmen zar zor sınıfa soktular. Kapı kapandı. Annem dışarıda kalınca bende hoşafın suyu tükendi. Sıralarda oturanlar o andan itibaren benim ilkokul arkadaşlarım olacaklardı.

Bir an bir sessizlik oldu. Herkesin gözü bu yeni gelen karaböcek çocuğa dikildi. Tabiî ben de şöyle bir hepsini süzdüm. Kızlar oğlanlar hep yan yana oturmuşlardı. Beni en arkadan üçüncü sıraya oturttular. Bir fısıltı kapladı sınıfı, herkes sessizce birbirine bir şeyler soruyordu. Konunun ben olduğum aşikârdı. Nihayet sabırları taştı, benden daha irice ve arkamda oturan bir çocuk, parmağıyla sırtıma dürttü. Döndüm, yavaş sesle, "Hemşerim, sen nerelisin?" diye sordu. Ben kendi kendime şimdi Ereğlili'yim desem, bunların dili dönmez, iyisi mi bildikleri bir şeyi söylemekte yarar var diyerek, Konyalı'yım dedim. Konyalı olduğum fısıltı hâlinde sınıfa yayıldı.

Daha ilk gün arkamdaki iri oğlan ikide bir arkamdan dürter, dönerim, dilini çıkarır, burun deliklerine sokar. Bu yaşa geldim, hâlâ öyle birine rastlamadım. Adı Pakrat'tı bu çocuğun. Böyle bir şeyi Ereğli'deki ineğimiz yapardı, uzun dilini burun deliklerine sokar, diliyle burnunu temizlerdi. O çocuk öyle yaptıkça, bizim köydeki ineğimiz gözlerimin önüne gelirdi. Fakat "hişt Konyalı pist Konyalı" derken iyice canımı sıkmaya başladı. Ne yapacağımı düşünürken, baktım çocuklar öğretmene bir şey söyleyecekleri vakit sağ ellerinin işaret parmaklarını havaya kaldırıp "oryort desek" diyorlar. Ben hemen parmağımı kaldırıp o kelimeleri tekrar ettim. Öğretmen hayretle bana bakınca, "şu arkadaş bana böyle yapıyor" dedim. Öğretmen geldi, kulağından sündürüp

kapının yanındaki duvarın önüne götürdü ve tek ayak üstünde durma cezası verdi. Bendeki keyfe diyecek yok. Uzaktan uzağa göz göze gelince, bakışlarında, sen görürsün, der gibi bir ifade vardı.

Okulda Ermeni tarihi okumak yasaktı. Yasağı koyan Milli Eğitim'di. Ama okul müdürümüz Agop Boğosyan Efendi, yasak olmasına rağmen okulda bize Ermeni tarihi dersi verdirirdi, çok iyi de tarih kitaplarımız vardı. Başka bir Ermeni öğretmen, muhtemelen Boğosyan Efendi'yi kıskandığı için, okulda Ermeni tarihi dersi verildiğini ihbar ediyor Milli Eğitim'e. Tam Ermeni Tarihi dersi sırasında geldiler maariften, kitaplarımızı yakaladılar; okul müdürü Boğosyan Efendi ile Ermeni Tarihi dersi veren öğretmenleri de görevden aldılar. Boğosyan Efendi'nin yerine de o ispiyoncuyu müdür yaptılar. Ben o zaman ilk okul dördüncü sınıftaydım. Bizden büyük sınıflardaki çocuklar büyük tepki gösterdiler bu olaya; ispiyoncuya hakaretler yağdırdılar. Adam bir hafta dayanamadı, kaçtı gitti okuldan.

Bezciyan'da Emin Bey adında bir Türkçe öğretmeni vardı. Cumhuriyetin heyecanlı yılları. O kel kafalı Emin Bey, ikide bir "Ermeni diye bir şey yok, siz hepiniz Türksünüz" derdi bize. Benim de o zamandan kafama takılırdı, biz Türk'üz de burada ne işimiz var diye. "Bir oğlum var, adını Vural koydum" derdi Emin Bey, "hocam adını niye Vural koydunuz" diye sorduğumuz zaman bize verdiği cevap ürkütücüydü: "Büyüdüğünde babam adımı neden Vural koymuş diye düşünecek, sonra anlayacak ve vurup kırıp adaları geri alacak." Bu ırkçı adam bizim kafamıza milliyetçiliği soktu.

Sonra Getronogan Lisesi'ne gittiğim zaman Bezciyan'-

dan uzaklaştırılan bir öğretmeni, orada gayri resmî olarak çalışırken gördüm. Bize Ermeni tarihi öğrettiği için okuldan atılanlardan biriydi. Bir ara Kumkapı'da bir bakkaliye dükkânı açtı, "Jamanak Bakkaliyesi"ydi adı, bakkallık yaptı bu öğretmen ayakta kalabilmek için.

Devleti yönetenlerin tüm kaygısı bu coğrafyada başka bir ulusal kimliği tanımamaktı.

Bezciyan'da her yıl iki sınıf birden atlattılar beni, okulu kısa sürede bitirdim.

Çocukça bir çılgınlık: Barutla oyun

Bezciyan Okulu'nda Avedis Kelleciyan diye bir arkadaşım vardı. Esmer bir oğlandı. Avedis'in babası bitpazarında hurdacıydı. Bir gün sohbet ederken, Avedis, hurdaların arasında mermi bulduklarını, söktükleri mermilerin içinden barut çıktığını söyledi. Boş kovanları da satıyorlarmış.

Muzip bir çocuktum. Bir gün Avedis'e, "şu baruttan biraz getirsene" dedim. Avedis de bir zarfa koyarak bir miktar barut getirdi.

Yemekhanede Vanlı bir hademe çalışırdı; büyük bir mangalın üstünde çocukların yemeğini ısıtırdı. Biz bir ara kâğıttan fişekler yaptık, içine barut koyduk, onları da getirdik mangalın kenarlarına külün içine gömdük. Yemek saatinde aşağıdaki yemekhaneye indik. Hademe yemekleri ısıtıyor, herkese yemeğini tek tek dağıtıyor. Arada sırada maşayla ateşi karıştırınca, barutlar fos fos fos patlıyor. Mangaldaki küller yemeklerin içine giriyor. Çok şaşırdı adamcağız, anlayamadı bunun nedenini. Nerden düşüne-

bilir ki, biz küllerin arasına kâğıtlarla barut yerleştirdik. Adamın aklı ermedi olanlara.

Bu eğlence bitti. Biraz barut kaldı zarfın içinde. Yukarıya çıktık, sınıfa. Dışarıda da hava çok soğuk olduğu için bahçede oynamak mümkün değil. Kızlar dahil bütün çocuklar sınıfta. Soba da yanıyor. Herkes sobanın etrafına toplanmış, elini sobaya uzatmış, ısınmaya çalışıyor.

Sobaya yakın oturan ve baruttan habersiz olan Agop'a, içinde barut olan zarfı uzattım, gayet rahat bir şekilde, "Agop şunu sobanın alt deliğinden içeri atabilir misin?" dedim. Agop zarfı aldı, aşağı delikten sobaya attı. Ateşle temas eden barut büyük bir gürültüyle patlayarak, sobanın kapağını tavana fırlattı. Kızlar bağrışarak kaçıştılar. İçeri duman doldu. O dumanın arasından baktım Agop sınıfın kapısından dışarı çıktı gitti. Pencereleri açtık, sınıfı havalandırdık. Sanki bu işin tertipçisi biz değilmişiz gibi davrandık ve kimseye söz etmedik bundan. Ama Agop bir daha okula gelmedi.

Seneler sonra, Bakırköy'de Biberoğulları'nın bir dükkânını yapıyorum köşe başında. Sokağın içinde de büfe gibi bir yer var. Oraya gittim yiyecek birşeyler almak için. Allah Allah, baktım, büfedeki adam Bezciyan'daki Agop'a benziyor. Döndükten sonra, oradakilere, "büfecinin adı Agop mu" diye sordum, evet dediler. Tekrar gittim büfeye.

"Ne haber Agop?" dedim.

"Ben tanımadım seni."

"Ulan Bezciyan'da barut..." deyince, Agop'un yüzü değişti.

"Tahsil hayatıma mal oldun sen, korkudan bir daha okula gidemedim" dedi.

1929-30 seneleriydi.

Kumkapı'dan sahil yolu geçmeden önce, orda bir sokak vardı. Sokağın bir tarafında tren hattı, diğer tarafında deniz vardı. Tren hattı tarafında evler vardı, deniz tarafındaysa teneke barakalar vardı. Bu barakalarda oturanların hepsi Ermeni balıkçılardı. Balıkçı barakalarının önünde dalgakıran vardı, hâlâ duruyor, "kalafat yeri" denirdi oraya. Orada yaşayan Ermeniler'in hepsinin, yaşlılar, kadınlar ve çocuklar da dahil, işi balıkçılıktı. Avladıkları balıkları Kumkapı meydanında satarlardı. Bunlardan aklımda kalanlardan biri Balıkçı Dikran'dır, meydanın yakınlarındaki bir sokağın içinde ahşap bir evde otururdu. Şimdi Dikran'ın oturduğu ev lokanta olmuş.

Balıkçılık yapan bu Ermeniler, Meryem Ana Kilisesi'ne değil, Kumkapı'nın dışındaki sahile yakın diğer Ermeni Kilisesi'ne giderlerdi. Onun için oraya "Balıkçıların Kilisesi" denirdi. Günümüzde balıkçılık yapan pek Ermeni kalmasa da, bu kilise hâlâ o adla anılıyor. Balıkçı kahveleri vardı burada. Sonra sahil yolu yapılınca Ermeni balıkçıların hepsi darmadağın oldular.

Sahil yolunu açmak için o alanı hep istimlak ettiler Menderes zamanında. Sahil doldurulurken, sabah saatlerinde siyah bir arabayla Menderes gelirdi yol yapımını görmek için, koltuğa yan oturmuş olurdu genellikle. Sahildeki balıkçılar, Menderes'in arabasının önünü keserek, "yaşa baba, varol" diyerek elini öper, elini bırakırlar başını öperlerdi.

O nesilden tek tük tanıdık görüyorum ama, artık balıkçılık

yapmıyorlar. O zaman Lazlar yoktu Kumkapı'da, sadece Ermeniler vardı.

Bir de Halıcılar Hanı'nda kömürcülük yapan Haçik Ağa vardı. Haçik Ağa, bazen eniştem Şahrikyan Efendi'yle birlikte teyzemlere gelir, tavla oynarlardı. Haçik Ağa'nın yeşil bir sandalı vardı. Teyzemin büyük oğlu Hırant'la beraber Haçik Ağa'nın yanına gider, sandalıyla denize açılırdık. Haçik Ağa, Selimiye taraflarına bakar kendine göre bir işaret alır, sonra birbirine bağlı ve içinde taş olan sepetleri denize atardık. Ertesi gün tekrar biner giderdik sandala, bir gün önce sepet attığımız yere gelirdik. Haçik Ağa, yine o işareti alırdı, çapayı atardık denize. Bir süre sonra, denizin dibindeki sepetlerin ipine takılan çapayı tekrar çeker, istakoz dolan sepetleri alır gelirdik kıyıya. İstakoz yakalamayı Haçik Ağa'dan böyle öğrenmiştim.

Deniz o yıllarda surların dibindeki kayalıklara kadar gelirdi. Biz kayaların arasından mendille karides, kayabalığı yakalardık.

Şehzebaşında Milli Sinemaları vardı. O zamanlar filmler siyah-beyazdı, bazen de yeşil filmler olurdu. Şimdikiler gibi renkli film yoktu henüz. Sinemaya gidecek paramız yoktu tabiî bizim. Sinemaların çevresinde dolaşır, sonra giriş kapısında önünde dururduk. Sinemaya gelenler içeri girerken salon girişindeki perdeyi açtıkça, perdedeki filmi görmeye çalışırdık. Salona giriş perdesi ne kadar sık açılırsa, biz de filmi o kadar eksiksiz seyretmiş olurduk.

Lâleli'de Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma Alman kamyonları çalışırdı. Ya da bize öyle derlerdi. O zaman şişirme lastik yoktu, dolma lastiklerdi kamyonlardaki. Hattâ yollarda

kopmuş lastik parçaları geçerdi elimize. Bisiklet tekeri gibi dolma, motora bağlı ve dışardan arka tekerleği zincirle çeviren kamyonlardı onlar. Büyük büyük lokmalı zincirlerdi tekerleğe takılan zincirler. Giderken tank gibi ses çıkarır, kaldırımları titretirdi, kamyonun önünden de buhar çıkarırdı. Tank gibi kamyonlardı. Şimdi onlardan var mı, antika olarak saklanıyor mu, bilmiyorum.

Yazları okul tatil olduğu zaman annem bizi işe koyardı. Halıcılar Hanı'ndaki sıra odalarda Varşak isminde bir aşçı vardı. Öğlen yemeği verirdi. Orada çalışırdım haftada bir liraya. Bulaşıkları yıkardım, tabakları kurulardım. Gücüm yetmezdi, ufaktık, bazen de düşürürdüm, kırardım tabakları. Usta olmadığı zaman hemen çöp tenekesine koyardım kırık parçaları, üstüne de bir kürek kül atardım ki görünmesin. Akşam iş bitip de eve giderken çöpü ben atardım. Ama gitmeden önce tabakları sayardık, ben kırdığım için doğal olarak eksik çıkardı. Varşak, "Sarkis iyi düşün bakalım, tabakları nereye götürdün de almadın" diye sorardı. Ben de düşünür gibi yapardım, korkudan kırdım diyemezdim. Çünkü, tabağı göğsüne dayayarak silme, elinde sil, yoksa kırılır diye uyarırdı sürekli. Biz de onun dediği gibi silmeyi beceremezdik herhâlde.

Haftalığı aldım mı doğru eve gider, parayı anneanneme verirdim. Anneannemin yanında kalıyorduk o zamanlar, Gedikpaşa, Çarşıkapı'da. Gedikpaşa'da kavun karpuz sergileri olurdu. Anneannem, bizi yanına alır, kavun karpuz sergilerine götürürdü. Sergiden ucuza satılan yumuşamış kavunlardan alırdı. Sonra benim kucağıma verir, taşır getirirdim kavunları gururla, sevinerek, ben kazandım ben getirdim gibisinden. Tabiî yumuşak oldukları için dilimlenemezdi o

kavunlar, ortasından ikiye bölür, kaşıkla yerdik. Anneannem de, "buna kaşık kavunu derler oğlum, bu çok güzel olur" diyerek ağzını şapırdata şapırdata yer, bizi de iştahlandırırdı.

Son haftalığım da o adamın üzerinde kaldı gitti. Bir lirayı bana borçlu gitti bu dünyadan. Buna, kırdığım tabakların bedeli olarak da bakılabilir elbette.

Getronogan Lisesi

Bezciyan Okulu'nda dördüncü sınıfta imtihana girdim. Dörtten çıktın mı direkt beşinci sınıfa geçemiyorsun, imtihan olman gerekiyor. Türk dili dersi veren İstepan Gurdikyan isminde, sakallı bir öğretmenimiz vardı, meşhurdu. Türkçe'den imtihan etti bizi. İmtihanda başarılı olduğum için beşinci sınıfa geçirdiler.

Böylelikle Galata'daki Getronogan Lisesi'ne başlamış oldum.

Getronogan Lisesi, verdiği eğitim ve mezunlarının mesleklerinde ya da hedeflerinde ulaştıkları düzey bakımından çok önemli bir eğitim kurumuydu. Enteresan bir okuldu.

Okul müdürümüz Kirkor Sarafyan'dı. O da Getronogan Lisesi mezunuydu, Bedros Efendi öldükten sonra liseye müdür olmuştu. Kimyagerdi Kirkor Sarafyan, İstiklâl Caddesi'nde "Sartun" isminde bir laboratuarı vardı. Hosep Keşişyan diye bir öğretmenimiz vardı, Diyarbakır dolaylarındandı. İyi öğretmendi, bize Ermenice'yi, Ermeni dili ve edebiyatını o sevdirmişti; coşkulu bir adamdı.

Sarkis Keçyan, Barkev Şamikyan (Boynueğri Barkev),

Aram Pehlivanyan (Ahmet Saydam) gibi daha sonra sol siyasette tanınan insanlar Getronogan Lisesi'nden sınıf arkadaşlarımdı.

Getronogan'a başladığım yıl sınıf birincisi oldum. İyi bir talebeydim ama parasızlık okul hayatımı tehdit ediyordu. O zaman Kurtuluş'ta oturuyorduk, bir apartmanın kapıcılığını yapıyorduk. Her gün Kurtuluş'tan Karaköy'e yaya gidip geliyordum tabanı yırtık ayakkabıyla. Kitap yok, defter yok, kalem yok, o yok bu yok. Bütün bunlara rağmen, o öğrenim yılını tamamlamayı, hem de sınıf birincisi olarak, başardım.

Annem sırf bizi okutmak için hizmetçilik yaptı, basamak sildi, geceleri sabahlara kadar el makinesiyle pantolon dikti, kömür ütüsüyle onları ütüledi... Öğretmen olduğu hâlde öğretmenlik yapamadı, kapıcılık yaptı. Yapmadık şey bırakmadı o kadıncağız bizim için.

Yine de annemin çabası yetmedi hepimizi okutmaya. Sonunda hiç olmazsa ben okuyayım diye, ablamı okuldan çıkardı. O zaman Bomonti'de Haybetyanlar adında bir ailenin tekstil fabrikası vardı, ipekli kumaş üretirdi. Ablam orada çalışmaya başladı. 1932'de de ablam Şam'a gelin gidince, iş tamamen bozuldu artık.

Tahsil hayatımı bitiren "hayır"

Yeğisapet adında Ereğlili bir kadıncağız, "buna bir hayırsever bulalım" dedi anneme, okula devam edebilmem için bana burs verebilecek biri kastettiği. Yeğisapet, bir gün beni aldı, Bahçekapı'da Arpacılar Camii'nin biraz aşağısında Eminönü'ne doğru bir sokakta bir dükkâna götürdü. Dükkân

sahibiyle birşeyler konuştular, sonra beni çağırdılar. O zamanlar Getronogan'da haftalık yemek ücreti bir liraydı. Hafta talili cuma günleriydi. Adam bana bir lira verdikten sonra her hafta perşembe günleri yanına gidip bir lirayı almamı söyledi.

Bir sonraki perşembe günü, haftalık yemek bursunu almak için Bahçekapı'ya gittim. Kapının önünde bir iki tur attım, adam beni görsün de içeri çağırsın ve parayı versin diye. Çünkü çok ağırıma gidiyor birilerinden para almak. Ama çaresiz, sonunda içeri giriyorum, adam soruyor niye geldiğimi, bana tekrar ettiriyor, sonra isteksizce çekmeceyi açıyor, dilenciye para verir gibi tezgâhın öbür tarafından bir lirayı veriyor bara. Üçüncü hafta, çaresiz yine gittim. Yine, "ne o, niye geldin?" dedi. Ben söyleyince, bu sefer "Oooo" der gibi bir el hareketiyle isteksizliğini göstermiş oldu. Ben bu tavır karşısında öyle utandım ki, kapıyı bile şaşırmışım. Çıktım eve geldim. Anneme, "bu sene son, artık okumayacağım" dedim. Beşinci ve altıncı sınıfları okudum, yedinci sınıfta ayrıldım Getronogan Lisesi'nden.

* * *

1946'da İstanbul'da geldikten sonra Arpacılar Camii yakınlarında Yozgatlı Sarkis adında bir adamın dükkânının işlerini yapıyordum. Sarkis, az ilerdeki bir dükkânın sahibinin yaptığım işleri beğendiğini ve görüşmek istediğini söyledi. Kalktım gittim dükkâna. İçerde yaşlı bir adam vardı. Dükkânın vitrininde kasık bağları olduğu daha önce dikkatimi çekmişti. Bende de fıtık olduğu için kasık bağlarına

baktım. "Görüşelim, işimi yap, sana kasık bağı da veririm" dedi adam bana. Kaç senedir bu dükkânda olduğunu sordum. Söyledi. Tahmin ettiğim gibi, aynı adamdı. "Sen kimsin?" diye sordu. "Ben Getronogan'a giderken sana gelirdim, haftada bir lira verirdin, ben de yemek yerdim" dedim. Bu sözler hoşuna gitti adamın, "Ooo" dedi, "o kadar çok insana iyilik etmişim ki nereden hatırlayayım seni" "Usta" dedim, "sen bana öyle bir iyilik yaptın ki, benim tahsil hayatıma mal oldu. Sen de hayattasın ben de. İçimdeki acıyı söyleyebileyim diye ikimiz de hâlâ hayattayız. Vereceğin para umurumda değil, senin işini yapmayacağım"

Bunu, hayır yapanlara ibret olması için her yerde anlatıyorum.

* * *

İstanbul'da kalıp okula devam etmek için hiçbir çare kalmadı, mecbur olduk çıkıp geri gitmeye Ereğli'ye.

Bizim ailedeki okuma merakının kaynağı annemdir. Ben okula devam edemedim ama, hayatım boyunca okumayı bırakmadım. Çocuklarımı okuttum. Ablamın iki oğlu vardı; onlardan biri profesör oldu, Amerika'da önemli bir üniversite görev yapıyor, diğeri de üniversiteyi bitirdikten sonra çok büyük bir Amerikan şirketinde üst düzey yönetici olarak çalışıyor.

Şimdi düşünüyorum da, bu ailede herkes okumuşsa, profesörler varsa, kaynağı hep annemdir; o dürtükledi, o iteledi, okumayı o sevdirdi. O kadın, kocasını çölde tek başına bırakıp gitmeyen, ölümü birlikte göğüsleyen işimsiz kadın. Annem...

Altıncı Bölüm

EREĞLİ'DE HAYAT MÜCADELESİ

"Halıcı" Müftü

Biz 1920'lerde Karaman'dan Ereğli'ye gelirken, ne kadar malımız varsa, halı, yatak yorgan vs., hepsini, babam müftüye teslim edin demiş, annem de dediğini yapmıştı.

Seneler sonra, 1932'de, ablam İstanbul'dan Şam'a gelin gidecek. Bunun için önce Ereğli'ye gideceğiz babamın yanına, oradan da Mersin'e geçilecek, ablam Şam'a gönderilecekti, bir Arap vapuruyla. Vapurun adı "Hidini"ydi, o bile aklımda daha. Ereğli'ye gittikten sonra annem, Karaman'a gidip, ablamın çeyizine koymak için, müftüye emanet edilen halılarımızdan birkaçını almayı istiyordu. Babam, "müftü, vicdanı elden bırakmış, vermez, boşa gitme" diye annemi uyardı ama annem bu uyarıya kulak asmadı.

Karamanlı bir kadını da yanına alıp Karaman'a gitti. Müftünün evine varıyorlar O gece misafir oluyorlar müftünün evinde. Annemlerin yatması için altlarına serilen yataklar bizim yataklarımız, yerlerde hep bizim halılar döşeli. Müftü, sanki bu eşyalar kendisine emanet edilmemiş de kendi malıymış gibi kullanıyor bizim eşyaları. Annem gördüğü manzara karşısında şaşırıyor, ama müftüye de pek belli etmiyor tepkisini. "Hoca, bizimkinin durumu malum, kerimeniz Münevver Şam'a gelin gidiyor, bizim halılardan bir iki parça ver de, çeyizine koyalım kızın" diyor annem müftüye. "Vallahi hiç yardım edecek durumumuz yok" diye cevap veriyor müftü. Hâlbuki annem müftüden yardım istemiyor, sadece bize ait olan ve vaktiyle emanet bıraktığımız bir yığın halıdan sadece birkaçını istiyor.

Ama müftü, o yıllarda Suriye toprakları içindeki İskenderun'da olan Ohannes amcamın geçmişte kendisine borçlu olduğunu, halıları da ona saydığını iddia ederek eşyalardan hiçbirini vermiyor anneme. Galiba müftü Ohannes amcamın bir daha Türkiye'ye, Karaman'a dönemeyeceğine inanıyor ki, bizim eşyalara el koymak için böyle bir yalan uyduruyor ve uyduruk bir dava açıyor amcam hakkında. Müftü bizim eşyaların üstüne yattı, hiçbirini vermedi. Annemler eli boş geri döndüler Karaman'dan

Aradan yıllar geçti. Hatay Turkıye'ye katıldı, İskenderun da bize geçti. 1939'da çıktı geldi Ohannes amcam. Sofrada oturuyoruz, babam, "Ohannes kardeşim, bizim müftüye ne borcumuz var ki?" dedi. Amcam bu soru karşışında çok şaşırdı: "Bizim müftüye ne borcumuz olabilir, varsa müftünün bize borcu vardır. Bunun üzerine, müftünün bizim eşyalara nasıl el koyduğunu anlattı babam. Amcam da nasıl olsa orada ya, iki gün sonra babamın atını aldı, bindi gitti Karaman'a. Orada bir hanımız var, şadırvanlı, hana oturmuş amcam. Eskiler toplanmışlar başına. Amcam, müftüye haber göndermiş, "gel de görüşelim, şu borç işini netleştirelim" diye. Ama müftü amcamın geldiğini duyar duymaz Karaman'ı terk etmiş gitmiş. "Alacağım var onda" dediği adam gelmiş, karşısına çıkmış ama müftü kaçmış.. Amcam orada bir hafta beklemiş, gelmemiş müftü, kaydoldu Karaman'da.

Seneler sonra Kumkapı'da iki kişi tavla oynuyordu. Ben de yanlarına oturdum, onları seyrediyorum. Bunlardan biri tanıdıktı, "bak, bu da senin hemşerin" diye birini işaret etti. Çevirdim kafamı baktım, "Nerelisin?" dedi adam "Kara-

manlı'yım" dedim. "Ben de Karamanlı'yım. Kimi tanırsın?" dedi. "Ben Karaman'dan kimseyi tanımam, bir Müftüzade Ahmet Efendi'yi tanırım" dedim. "Ha Halıcı Müftüyü mü?" dedi. "Allah allah, niye halıcı derler ki ona?" dedim. "Halıya çok meraklı, evine girersen, kapının arkasından tavan arasına kadar her taraf halı döşelidir" diye cevap verdi. "Ya, döşer tabiî, ama halılar kendinin değil." "Niye" dedi. Ben de müftünün bizim halıların üzerine nasıl yattığını anlattım. Adam şaşırdı kaldı.

Ne haksızlık ama, üstelik bunu yapan da müftü... Yetiyor mu, insan olmaya müftülük yetiyor mu? "Allah ganimetidir, helâldir, al. Korkma, ölürsen de cennete gideceksin" diyen adam müftü olsa ne yazar ki!

"Atımı satar oğlumu okuturum"

Getronogan'ı bırakıp tekrar Ereğli'ye döndüğümüz yaz aylarını gezerek geçirdim. Babamın haberi yok ama benim okuldan ayrıldığımdan. Sonbahara doğru, "Artık oğlanı hazırlayalım, okullar açılacak" demeye başladı babam anneme. Annem sonunda dayanamadı, "Oğlan okuldan çıktı" dedi. "Efendi" diye hitap ederdi babama, adıyla değil. "Niye?" dedi babam. "Niyesi var mı? Para yok pul yok, yok yok yok!.." Babam çok sarsıldı annemin bu sözlerinden, eğdi başını önüne, düşündü düşündü, "Ben oğlumu göndereceğim okula" dedi sonunda, "hem de Fransız okuluna" Ben duyduğuma inanamadım. Annem de şaşırdı, bir an için kuşkuya düştü, acaba bu adamın eskiden kalma parası mı var bir köşede diye. Yine de sormadan edemedi: "Nasıl yapacaksın

bunu?" "Atımı satacağım" dedi babam. Çok da güzel bir atı vardı. "Bu sene atı satarsın, gelecek sene ne satarsın Gazaros Efendi?" deyince babam ağladı. Hiç unutmam.

Bir daha okul lâfı edilmedi evde. Benim tahsil hayatım artık tamamen bitmiş oldu.

Ressamlık

Avare avare geziyorum Ereğli'de.

Üç tane fotograf stüdyosu vardı Ereğli'de. Ben de yağlıboya resim yapıyorum. O zamanlar üç ayaklı fotograf makineleri vardı. Fotograf çekerken fon olarak duvara bir perde asarlardı. Bu fotografçılardan birine yağlıboya resimle bir perde yaptım. Çok beğendi. Öteki fotografçılar da, "parayla bize de perde yap" dediler. Üç tane perde yaptık Ereğli'de. O perdelerin önünde çekilmiş fotograflardan da hâlâ var.

Amerikan bezi üzerine yapıyordum resmi. Bezi duvara geriyordum, resmi siyah-beyaz işliyordum. Fotograf da siyah-beyaz olduğu için renkli resme gerek yoktu.

Fotografçılardan biri Aziz Ağa adında bir adamdı. O kendi kafasındaki resmi yapmamı istiyordu. "Bir sandal olsun resimde, sağında bir ağaç olsun, solundan bir ada görünsün, üst sol köşesinden bir güneş doğsun, ay doğsun..." Nasıl isterse yapıyordum. Ertesi gün Aziz Ağa geliyor, "bu güneş ordan değil şurdan doğsun" diyor, hadi biz güneşi öbür taraftan doğurtuyoruz... Sonunda resim bitti. Ama adam bana çizdirdiği resimle öyle bir dekor yaptı ki, herkes şaşırdı.

Resimde bir sandal ile kürek de vardı. Aziz Ağa, sandalı dekupe ederek kesti, duvara astı, arkasına da sandalye koydu. Fotograf çektirmek isteyen geliyor, sandalyeye oturduktan sonra elleriyle de küreği tutarak poz veriyor; sandala binmiş gibi oluyor. Sanki insanlar sandalda fotograf çektiriyor...

Marangozluk

Üç fotografçıya birer tane fon perdesi yapınca resim işi bitti. Şiir yazardım ama, bununla da karın doymuyor. Babamın da işi gücü yok. Babamın akrabaları vardı, marangozluk yapıyorlardı. Gidiyorum onların marangozhanesine, yardım etmek için birşeyler yapıyorum, ama düzenli bir iş olarak da bakmıyorum marangozluğa.

Bir cumartesi günü eve geldim, annem, "Onnik ağabeyin para getirdi" dedi. Onnik ağabey, marangozhanenin sahibiydi. "Allah Allah, ne parası?" dedim. O zaman en iyi ustanın yevmiyesi 2,5 lira. Benim için de 2.5 liradan hesaplayarak bir haftalık para getirmiş, anneme vermiş. Ben, "babamın durumunu biliyorlar, bu vesileyle bize yardım olsun diye bu parayı getirdiler" diye düşünerek aşağılandığımı hissettim, korkunç ağırıma gitti para getirmesi. Aldım parayı gittim, Onnik ağabey kahvede kâğıt oynuyor, çağırdım dışarıya, "para getirmişsin" dedim. "Getirdim" dedi. "Bu ne parası, ben oraya parayla çalışmaya gelmiyorum ki" dedim. "Yok yok" dedi, "sen bir ustanın yaptığı işi yaptın, bu para senin hakkın, alırsan al, almazsan bir daha da gelme. Ama sana bir nasihatım var; dayımın durumu ortada oğlum, bana kalırsa bu zanaatı öğren, eğer bir gün beğenmezsen yapma, ama bu

bir altın bilezik, öğren bunu" Eve gittim, Onnik ağabeyin sözleri üzerine düşündüm. Adam haklıydı.

Öylelikle başladık marangozluğa.

Bugüne kadar başka bir iş yapmadık yani, bir de komünistlik yaptık. Marangozlukla geldik bugünlere kadar. Babadan bir şey kalmadı. İyi yaptım, kötü yaptım, çok şükür şerefimle yaşadım. Ayrıca seviyorum da bu sanatı. Marangozluğun yaratıcı tarafını çok seviyorum, çünkü komple bir sanattır: hesap var, kitap var, matematik var, estetik var... Hattâ bir şey söyleyelim, benim oğlum diş hekimliği fakültesine giderken, benim yanımda çalışırdı, lambiri çakardı falan. Seneler sonra dedi ki, "Diş hekimliğinde marangozluğun çok faydasını gördüm" Şaşırdım bu sözlere, "marangozlukla diş hekimliğinin ne alâkası var?" dedim. "Olmaz olur mu baba" dedi, "el becerisi geliştiriyor, birçok arkadaşımın dişlerini ben dizdim not alsınlar diye" Düşündüm ki, doğru söylüyor oğlum.

Benim bazı icatlarım vardır, bunları bilenlerin sayısı çok sınırlıdır. Bu icatlarım, insanları bir sürü badireden kurtarmıştır. Kıymetli eşyalarını, altınlarını falan koruyorlar; hırsız giriyor eve, talan ediyor, yorganları yatakları parçalıyor, ama bir şey bulamıyor.

Marangoz olduktan sonra akşamları babama, iki paket tütün getirirdim. Gözleri parlardı, "Aferin oğlum, benim de hiç tütünüm kalmamıştı" derdi, ama ben iyi biliyordum ki, babamın tütün alacak parası yoktu. Bankerlikten tütün alamayacak hâle düşürüldü bu adam. Ben doyamadım babama, o da bana doymadı. Askere gittim, oralarda süründük. Askere gittik, o sırada kaybettik babamı, öldü.

Babama karşı vicdan azabı

Sene 1939. Askerlik yoklamamı yaptırmak için Mut'a gittik babamla. Resmî işleri bitirdikten sonra babamın dostlarının bulunduğu Kıravga köyüne geçtik. Kış ayları. Her taraf kar içinde. Yollar kapanmış durumda. O yıllarda Mersin üzerinden gidilirdi Mut'a. Kıravga'nın üst tarafında Toroslar'da Sartavul diye bir yayla vardı.

Biz yollar kapandığı için Ereğli'ye geri dönemedik, dört ay kaldık Kıravga'da. Annemle kız kardeşim Ereğli'de. Ben çok sıkıldım bu durumdan, kısa sürede Ereğli'ye dönmek istiyorum. "Baba, hadi gidelim artık" diyorum. "Aziz Bey Mut'tan gelsin de gidelim" diyor. Aziz Bey geliyor Mut'tan, babamdan yine ses yok. Kimbilir ne hesabı vardı adamın.

Bir gün yine "Baba gitmeyecek miyiz?" dedim. "Ne var Ereğli'de, bokunu mu yiyeceksin?" diye bana kızdı. Öyle deyince, dayanamadım, "Sen gitmezsen ben gidiyorum" dedim kızgın bir şekilde. Mut, Kıravga nere Ereğli nere... Çizmeleri ayağıma giydim, kayadan atladım aşağıdaki yola doğru. Kendi kendime, "Sartavul'a çıkarım, oradan Karaman'a giderim" diye hesaplar yapıyorum. Ama tam kapıdan dışarı çıkarken, "nereye gidiyorsun" diye ses! ndi babam, döndüm baktım yüzü sapsarıydı. Aldırmadım, dışarı çıktım, yola koyuldum. Arkamdan o seneki köy muhtarı İbrahim Bey'in (İbrahim Şimşek) oğlu olan Mehmet geldi. "Sarkis Efendi, ihtiyarın hatırını kırdın, çok ayıp ediyorsun, hadi geri dönelim" dedi. Çıktık geri geldik. Hiçbir şey söylemedi babam. Ertesi gün, "Hadi gidiyoruz" dedi. Oradan çıktık geldik Ereğli'ye.

Şimdi ben gelmişim 85 yaşına, o kadarını da yapmasak olmaz mıydı, babamın hatırını niye kırdım diye hâlâ vicdan azabı çekerim. Bundan başka da babama hiç karşı gelmemiştim.

Çok zengin adamdı babam. Bankerdi. Hâlâ senetleri var. Bu akıldışı politikayı hayatı boyunca kabullenemedi. Onun acılarını yaşadı.

Yedinci Bölüm

SAVAŞ YILLARINDA 20 SINIF ASKERLİK

"Gâvur askeri"

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Alman faşizminin Sovyetler Birliği'ne saldırmasından 12 gün önce, 1941 senesinin Haziran ayının 10'unda askere alındım. Toplam 48 ay sürdü bu askerlik meselesi. Hayatımdan 48 ay emek vermişim bu devlete.

1312 tevellütten 1332 tevellüte kadar olan, yani 1896-1916 doğumlu gayri müslim erkekler askere alındı. Ermeni, Rum ve Yahudi erkekleri bu uygulamadan geçti. 1896 doğumlu kimse var mıydı aramızda, şimdi tam hatırlamıyorum. Ama Toros adında epey yaşlı bir marangoz vardı, daha önce askerlik de yapmıştı üstelik.

1941'de 20 sınıf askerlik için üç yerde kamp kurdular: Afyonkarahisar, Sivas ve Yozgat. Türkiye genelinde askere alınan gayri müslim erkekler önce bu kamplara toplanıyor, oradan dağıtıma gönderiliyorlardı.

Devlet yöneticilerinin ağzında bizim adımız "beşinci kol"du. Yani Alman casusuyduk! Oysa bir numaralı Almancı hükümet yöneticileriydi. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye gönülden bağlıydı Almanya'ya, hep Almanya'nın zaferini hayal ediyordu. Ama buna rağmen, bizi "Beşinci kol" diye adlandırarak, bizim Almanlar adına casusluk yaptığımızı iddia ediyorlardı. Böylelikle, dışarıya karşı, bize yaptıkları uygulamaları meşrulaştırmaya çalışıyorlardı. Halk arasında da "Gâvur askeri" deniyordu bize.

Adına "askerlik" diyorlardı, ama askerlikle zerre kadar alâkası yoktu, bizler çalışma kampında toplanıyor ve çalıştırılıyorduk. Gayri müslimlere silâh verilmiyor, normal asker

üniforması giydirilmiyordu. Başlarında eli silâhlı muhafızlar bulunduğu hâlde, sabahtan akşama kadar çalıştırıyorlardı, kışın soğuğu karı, yazın sıcağı güneşi denmiyordu. Muhafızların keyfî davranışlarını engellemenin imkânı yoktu, ister söver, ister döverlerdi. Hava alanları yapımı, demir yolları ve nafia hizmeti yaptırılıyordu bunlara, yani bize. Ben demiryolu yapımında çalışanlar arasındaydım, biz kahverengi elbise giyiyorduk, hava alanı yapımında çalıştırılanlar ise, mavi üniforma giyiyorlardı.

Bu arada İngilizler ve Amerikalılar Türkiye'ye yardım olarak asker postalı gönderdiler. İngilizler'in verdiğine Çörçil, Amerikalılar'ın verdiğine Roosevelt denirdi. Roosevelt kahverengi, Çörçil siyahtı. Bizim ayağımız hiç görmedi bu postalları, icabında takunyayla da çıkıyorduk. Genellikle subaylara verilirdi. Ama Türkiye'ye verilen o ayakkabılar doğu cephesinde Alman ölülerinin ayağında çıkmış, bu, postalların içindeki seri numaralarından anlaşıldı. Türkiye'ye gönderilen ayakkabılar Alman ölülerin ayağından çıktı.

Ben önce Afyon'daki kampa götürüldüm, daha sonra Sivas'a gönderdiler, oradan da dağıtıma...

"Askere" gittiğim ilk bir ay sadece kuru toprağın üzerinde yattım, yatak, battaniye, yastık hiçbir şey yoktu. Bayağı toprak. Allahtan yaz aylarıydı, hava sıcaktı. Gece kuru toprağın üstünde yatarsın, çakıl batar uyuyamazsın, kalkarsın onu temizlersin, bu kez diğer tarafından batar... En nihayet çadırın içindeki toprağı tamamen temizledik taşlardan çakıllardan, düzelttik. 12-13 kişi bir çadırda yatarız, insanlar birbirini iter durur, sığmayız.

Dağ bayırda bize yaptırılan işler kazma kürek işleri.

Herhâlde demir yolu yapımı, en zor işti üçü arasında. Bu nedenle Türkiye'de gezmediğim yer kalmadı diyebilirim. Tren yolu hatlarının kenarında, çoğu zaman hiçbir amacı olmaksızın, sadece bizi çalıştırmak amacıyla, bir yerleri kazdırır, çıkan toprak, çakıl başka bir çukura doldurtulurdu. Sürekli oraya doldur, orayı kaz oraya doldur... O da bir görev denebilir belki ama, yalnız bizdik bu görevi yapan: Ermeni, Rum ve Yahudi erkekleri. Türkler başımıza, muhafız olarak daha çok Malatyalı Kürtleri vermişlerdi.

O 20 Sınıf toplamada kimyagerler vardı, eczacılar vardı, fikir adamları vardı, eğitimli bir yığın insan... Ama bunlar eğitim durumları, yeteneklerine göre görevlendirilmezdi. Armanak Kalaycıyan isminde bir yüksek mühendis vardı meselâ. Kalaycıyan, Aznif teyzemlerin tanıdığıydı. İlk kez İstanbul'a geldiğimiz 1928'de teyzemlerin yanında kalırken, Armanak Kalaycıyan, gelip giderdi evlerine. O zamanlar Robert Kolej talebesiydi. Bu adamla aynı birlikteydik askerde. Yüksek mühendis olan Armanak Kalaycıyan da bizimle beraber kazma-kürek işlerinde çalıştırılırdı; eline el arabasını verirler, toprağı doldururuz, alır götürür biraz ileriye döker, geri gelir... Bu güzergâh üzerinde Malatyalı muhafızlar ellerinde sopalarla dururlar, Kalaycıyan'ın her gidiş gelişinde, biraz da mühendis olduğu için, küfrederek sırtına sopalarla vururlardı. Bu, her gün akşama kadar tekrarlanan sıradan bir olaydı. Böyle askerlik yaptık...

Sonradan terhisi geldi Kalaycıyan'ın. Bir gün baktım, o çökmüş adam golf pantolonlu olarak koşarak çıkıyor. "Nereye Armanak?" diye seslendim. "Terhis oluyorum" dedi sevinçle. Daha sonra genç denebilecek bir yaşta kalpten öldü bu adam. İnsanlar kalpten ölüyordu yani.

Adam mühendisti, hiç olmazsa mesleğine uygun bir iş verin, yeteneklerinden daha çok yararlanın... Yok öyle bir şey. Saygısız, terbiyesiz herifler...

Demir yolu işlerinde çalışmam nedeniyle çok gezdim. Ta Erzurum'a kadar gittim. Sivas'tan Erzurum'a kadarki demir yolu hattının kilometre kilometre isimleri bile aklımda. 1072 kilometrede, Meryem Ana Dağı vardır. O dağda Fırat'ın başlangıcı olan su çıkıyor, Karasu diyorlar adına. Çadırlarımız Karasu'nun kenarındaydı. Tren raylarından bir köprü yaptık suyun üzerine, öbür tarafa geçip çalışırdık, kazardık oraları. Yolu genişletiyorduk. Bu sırada bir toplu mezar çıktı karşımıza, şaşırdık kaldık. Ne kadar çok kemik vardı... Kim kimi öldürmüş, ne olmuş belli değil.

Bir de Meryem Ana Dağı'nın üst yamaçlarından bir su çıkardı fışır fışır kaynayarak. Erzak Sivas'tan gelirdi. Yaz günü, o sıcakta Sivas'tan gelesiye kadar et kokardı, az kokmuşsa karavanaya atarlar, milletin karnı bozulur, çok kokmuşsa derenin kenarındaki çakıllığa gömerdik, cenaze gömer gibi. İstanbullu çocuklar öğrenmişler, karavanayı yediler mi giderlerdi, o kaynak suyundan içerlerdi. En kralından maden suyu. Akıp gidiyor öyle kendi kendine. Köylüler hayret ederdi çocukların o sudan içmesine: "Yahu bunu bizim hayvanlar bile içmiyor, siz niye içiyorsunuz?" Hayvan maden suyunu bilir mi? Bilmez. Ama köylüler de henüz bilmiyordu. Toros bir ara İstanbul'a gelmişti, bir şişe doldurdu getirdi o sudan, burada laboratuarda tahlil yaptırdı, en kralından maden suyu olduğu anlaşıldı. Ankara-Erzurum arasındaki demiryolunun 1072. kilometresindedir bu kaynak. Köylüler de şimdi öğrenmişlerdir herlhâlde maden suyunun ne olduğunu, eğer kaldıysa, birileri tarafından kapatılıp işletilmiyorsa tabiî.

Babamın ölümü

Yıl 1942. Erzurum dolaylarında çadırlarda yatıyorduk. Bir gece sabaha karşı babamı gördüm rüyamda. Siyah giysiler vardı üzerinde. "Gel baba" dedim. Ama o gelmedi, sırtını döndü gitti. Uykudan uyandım. İçime bir sızı çöktü.

Babam sırf bana mektup yazabilmek için Latin harflerini öğrenmişti, gittiği her yerden mektup gönderirdi askere. Gördüğüm rüyadan sonra, babamın mektubu kesildi. Uzun süre ses çıkmadı babamdan. Benim içimde tarif edemediğim büyük bir acı... Dayanamadım, anneme bir mektup yazdım, babam niye mektup yazmıyor diye. Annem cevabında, "Baban köyden hasta geldi. Bu sefer yazamayacak, imzasını gönderiyor, daha sonra yazacak" diyerek, mektubun altına babamın imzasını taklit etmişti. Ama ben yine de ikna olamadım. Bu arada, zaten babamın ölüm haberi bizim birliğe gelmiş ama herkes benden gizliyormuş bu gerçeği.

Ben de kaygılı bir şekilde Fırat kenarında dolaşıyor, kaçma planları yapıyorum sürekli. Kaçıp eve gideceğim ve babamı göreceğim. Birlik komutanının haberi olmuş benim kaçmayı düşündüğümden. Bir gün ben yine öyle dolaşırken, yanıma geldi, "Sarkis kaçmana gerek yok, zaten Balıkesir'e gideceğiz, giderken sana izin veririm, Kayseri üzerinden aileni görüp gelirsin" dedi.

Bizim birlik Balıkesir'e giderken Kayseri'ye uğradı. Bölük komutanından izin aldım, bölükten ayrıldım. Komutan, Kayserili Agop'a da daha önce izin vermiş, ailesini görmesi için. Ama Agop gitmiş geri dönmemiş bölüğe. Bu yüzden Tokatlı Cemal'le birlikte önce Arabacı Murat'ın oğlu Agop'u bulacağız, onu birliğe teslim edeceğiz, ondan sonra evimize

gidip ailemizi görecek ve ardından birliğe teslim olacağız.

Cemal'le birlikte, Kayseri Setenönü semtinde 8 numaralı evi aramaya başladık. Agop'un adresi öyleydi. Bir de bekçi düştü önümüze. 8 numaralı evin kapısını çaldık. Ama o ev değilmiş aradığımız. Bir 8 numaralı ev daha bulduk, kapıyı çaldık, açan yok. Razaman ayıydı, bu arada sahur vakti olmuştu. Israrlı kapı çalmalarımız sonucu yandaki evde oturan kadın dışarı çıktı, "Asker Ağa, gâvurlar geceleri kapı mı açar? Onlar burda oturuyorlardı ama taşındılar" dedi.

Biz yine düştük yollara. Sokakta siyahlar giyinmiş bir kadın, yanında da bir genç kız geçti yanımızdan. Cemal bulduk, aradığımızı dedim. Çünkü kıyafetinden tanıdım, kadın Ermeni'ydi. Kadınla genç kızın peşine düştük, sormak için. Kadıncağız da galiba kızı kaçırmak istediğimizi zannetti, adımlarını iyice açtılar. Arkalarından hızla yetişip, "Mayrik ne korkuyorsun?" dedim. "Mayrik" Ermenice'de anne demek. Bunun üzerine kadın biraz rahatladı, "Ne istiyorsun gadasını aldığım" dedi. Kız da korkudan bir evin kapısını hızla çalışor, açılsın da içeri gireyim kurtulayım diye. Sonunda kadın bize Agop'ların oturduğu yeri söyledi. Gittik Agop'u bulduk, durumu anlattık, ertesi gün bölüğe teslim oldu.

Agop sorununu çözdükten sonra trene bindim, sabah saatlerinde Ereğli'de indim. Şehre doğru giderken, Kalaycı Kirkor Amca karşımdan geldi. Selâmlaştık. İçimden, eğer babam öldüyse Kirkor Amca biraz sonra geri döner bakar dedim kendi kendime. Kafamı çevirdim ki, Kirkor Amca bana bakıyor. Tamam babam ölmüş dedim.

Eve geldim. Annem siyahlar giymiş. Babamın bir

arkadaşı, dananın ipini bağlıyor ağaca. Doğru yukarı çıktım, bu arada "Anne, babam nerede" diye sordum. "İstanbul'a doktora gitti, hastaneye yatırmışlar" dedi annem. Ama eşikte babamın ayakkabıları duruyordu. "Anne babam yalınayak mı gitti İstanbul'a" dedim. Annem başladı ağlamaya.

O gece evde yattım. Sabaha karşı babamın bahçe kapısından "Sarkis" diye seslendiğini duyar gibi oldum. Yataktan fırladım. "Yat oğlum yat" dedi annem, "sadece bir rüya bu"

Bir hafta içinde Balıkesir'e giderek tekrar birliğe katıldım.

Soğuk hırsız yapar adamı

Bir kışı Gebze dolaylarında geçirdik. Gebze'den çıkınca büyük ve yüksek bir köprüden geçilir. Onun sol tarafındaki derenin içinde çadırlarımız vardı. Bizi burada çalıştırmalarının garip ve anlatılması güç bir gerekçesi vardı: Bir gün düşman o köprüyü bombalarsa, tren derenin içine girecek ve diğer taraftan çıkıp gidecekmiş. Herhâlde o düşman Almanya olamazdı, ama kim bombalardı bilmem o köprüyü... Yani sudan bir gerekçeydi. O yokuştan zaten tren çıkamaz. Bir kış, çadırda, o derenin içinde kışlattılar bizi. Kurtların çakalların içinde...

Soğukta millet birbirinden kaput çalıyordu. Ben derenin dibindeki kazma-kürek çadırında yatıyordum. Yatağın eteklerini boru gibi dikmiştim soğuk girmesin diye. Üç tarafını diktiğim için tepeden girerdim yatağa, kılıfa girer gibi. Üstüme de kaputumu alırdım. Her tarafın kar içinde olduğu bir gece, çadırın eteği yavaş yavaş kaldırıldı, birisi

benim kaputu çektiği gibi kaçtı. Ben yataktan çıkıp peşinden koşuncaya kadar herif kaçtı gitti çadırların arasından. Velhasıl kaputsuz kaldık kış ortasında.

Rezaletti yani... Askerlik filan değildi o. Ermeni, Rum ve Yahudi erkeklerini toplumdan izole etmek, kontrol altında tutmakla yetinmeyip ücretsiz çalıştırmak, ondan sonra da en kötü şartlarda yaşatmak... Askerlik adı altında yapılan buydu.

Bu arada çok insan öldü, Fırat'ta boğulanlar mı dersin, hastalıktan, sıtmadan ölenler mi dersin...

Gedikpaşa'da Azak Yokuşu'nu çıkarken bir ev vardı. İstanbul'a ilk geldiğimiz yıllarda biz de Gedikpaşa'da oturmuştuk. Bu evdeki Berculii'ye aşık olmuştum, sık sık buradan geçerdim onu görmek için.

Askerde bizim birlikte Mardik adında bir genç vardı, dökmeciydi. Ordan burdan konuşurken Kumkapı Nişancalı olduğunu söyledi. Azak Yokuşu'ndaki bu evden bahsetti. "Kızın ismi de Berculii miydi?" diye sordum. "Evet, nereden biliyorsun?" dedi şaşırarak. "O kız benim okul yıllarımdaki sevgilimdi" dedim. Neyse, bu genç, yıllar sonra benim eski sevgilimle nişanlanmış, ama sonra ayrılmışlar. O ayrılığı anlattı, kızın nasıl üzüldüğünü...

Bu çocuk, yani Berculii'nin eski nişanlısı Mardik, sıtmadan öldü orada, güzel de bir oğlandı. İnsan nelerle karşılaşıyor.

O ev de bir hatıra gibi hâlâ duruyor. O yokuştan her geçişimde gözüm takılır eve, Berculii balkondan bakacakmış gibi gelir bana. Artık gözümün önüne getiremiyorum ama, sarışın, uzun saçlı güzel bir kızdı Berculii.

Deliler bile 20 Sınıf asker

Kimler geçmedi ki oralardan?..

Yedikule'deki Ermeni hastanesinde, ayakta gezen deliler vardır, hafif deliler... Bunlardan birini bakkala göndermişler, yolda polis yakalamış, almış getirmişler askere. Adam gerçekten deliydi. Koper isminde, zayıf, cılız bir adamdı. Eline verirlerdi arabayı, arkaya doğru çekerdi, bir yandan da konuşurdu kendi kendine. Bir gün dedi ki: "Yahu, tımarhane buradan iyiydi be oğlum." Adam haklıydı gerçekten. Tımarhane bile buradan iyiydi! Dayanamazdı koşullara, zaten anlayamazdı da tam olarak. "Kaçacağım buradan" dedi bir gün. Erzurum'dan İstanbul'a kaçacak. "Nasıl kaçacaksın?" "Ben yürüyerek giderim." Olacak şey değil tabiî. Erzurum nere, İstanbul nere? Sabahleyin çadırda içtima olurdu, "Bırakın da biraz yatalım be oğlum" derdi.

Dünyanın dışında kendi içinde yaşayan bu adamcağızın yapılanları anlaması, kavraması ve kurallara uyması mümkün değildi. Ama sırf Ermeni olduğu için getirmişlerdi işte.

Rus göçmenleri

Kars'ın Zohrap köyünden Malakanlar vardı. Rusça konuşurlardı. Rus'tular zaten. Hepsi de boylu poslu yakışıklı çocuklardı. Bize pek karışmazlardı. Onlar beraber çalışırlar, beraber yemek yerler, beraber şarkı söylerdi. Dekovilleri beraber sürerlerdi, raydan çıkarsa, kimseden yardım istemeden beraber çıkarırlar koyarlardı tekrar rayın üstüne,

toprak taşıyan dekovilleri. Ağustosta öğlen paydosunda çaydanlıkla çay koyar, o sıcakta çay içerlerdi.

Bu insanların hiç küfür ettiğini duymadım, hiç küfür çıkmazdı onların ağzından. Birinin adı Frederick Tomson'du. Ankara'da beraberdik onunla. O içkiciydi. Frederick, aslında Malakan olmadığını, Estonyalı olduğunu söylerdi. Nerden gelmiş oralara bilmiyorum, belki savaş esiri olmuştur. Diğerlerine benzemezdi, Rusça'yı bilirdi, ama kendi dilini de bilirdi. Beni de severdi. Frederick Tomson, Ankara'dan terhis oldu. Sigara vs. gibi yolluk aldık, sarhoştu, trene bindirdik. Biz de vagondan içeri girdik, kapıyı da ayağımızla kapadık. Giderken, "Sarkis, bir yeğenim var, kardeşimin kızı, çok güzel. Kars'a gel de onu sana verelim" dedi. Öyle gitti... Tabiî bir daha birbirimizi göremedik.

Onların söylediği Rusça şarkılardan birinin birkaç satırı aklımda kalmış bunca yıla rağmen:

Başli defki narapodni
Başli defki narapodni
Narapod kukuma narapodni...

Sonradan o zamanki Sovyet hükümetinin, Türk hükümetine, "onlar dindar dürüst insanlardır, bu uygulamayla haksızlık yapıyorsunuz" diye uyarıda bulunduğunu öğrendim. Sonra da o insanlar çektiler gittiler bu topraklardan.

Dönmeler

Biz 20. Sınıf askerlikte Erzurum, Sivas yollarında sürtüp gezerken İsmet Paşa bir "iyilik" de yaptı. O yıllarda ne kadar dönme varsa, onları da getirdi bizim içimize. Bizim çadırlara getirilenlerin çoğu Malatya dolaylarından Ermeni dönmeleriydi. Garabet oğlu Ahmet, Kirkor oğlu Hasan gibi isimleri vardı bu garibanların... Müslüman olmuşlar ya, buraya neden getirildiklerini bir türlü anlayamıyor, şaşırıyorlar. "Ulan, hem müslümanız hem bu gâvurların içine getirdiler" diye söylenip duruyordu adamlar. Bize de müslümanlık satmaya kalkıyorlardı. "Şöyle durun da bir namaz kılayım" diyordu içlerinden bazıları. Tabiî çadırlarda kalanların hepsi Ermeni, Rum, Yahudi ve bunların da önemli bir kısmı İstanbul'dan gelen çocuklar. Bunlar dayanamazdı dönmelerin müslümanlık taslamalarına, "Ha s....., müslümandın da ne işin var burada? Git namazını nerde kılarsan kıl" diye azarlarlardı onları. En nihayet adamlar Ermeni olduklarını kabul ettiler. Bu soytarılık ya...

Benim hep ödüm patlar yeniden savaş olursa diye. Bütün savaşlarda bu ve buna benzer şeyler uygulanır çünkü.

Bu uygulamalar sadece askere alınan erkekleri etkilemedi, onların ailelerini de perişan etti. Erkekler askerde, kiminin kız kardeşi, kiminin eşi, kiminin nişanlısı, dükkân açıp kapıyor, dükkânlara mal taşıyordu. Kadın-kız kocalarının, kardeşlerinin yerine geçmiş, esnaflık yaparak geçinmeye, ayakta kalmaya çalışıyorlardı o zaman. Büyük bir sefalet hüküm sürüyordu herkesin evinde.

Deprem şakası

Eskişehir'deyiz. Ben o sıralarda geçici olarak gönderilmiştim Eskişehir'e. Ortalıkta pek dolaşmaz, alay komutanından başkasına görünmemeye çalışırdım. O sıralarda da bölgede sık sık deprem oluyordu. Caminin avlusunda yatıyoruz, çadırda. Bir arkadaşımız vardı. Depremden çok korkan bir arkadaşımız vardı. Terzi çadırında kalıyordu. Ben de kunduracı çadırında kalıyordum, Kayserili Agop'la birlikte. o arkadaşın çadırıyla bizimki yan yanaydı.

Agop'la birlikte ona bir oyun oynamaya karar verdik, depremden çok korkuyor ya...

Depremden korkan çocuk, yere kazıklar çakarak kerevet gibi bir şey yapmış, üstüne de yatağını koymuştu.

O daha çadıra gelmeden evvel, biz onun kerevetinin ayağına ip bağladık, ipi de bizim çadıra kadar uzattık. Işığımızı söndürdük, onun gelmesini beklemeye başladık. Bu geldi, gemici fenerini yaktı, bir sigara içti, biraz oyalandı. "Yattınız mı" diye de bize seslendi. Belli ki uykusu yok, bizimle sohbet etmek istiyor. Ama biz başladık yalandan horlamaya. Biraz sonra onun horultusu gelmeye başladı. Agop'la beraber yatağının ayağına bağlı ipi hızla çektik. Bizimki uykudan uyandı, korkudan yerinden fırladı, "deprem oluyor" diye bağırmaya başladı. Biz hiç oralı değiliz. "Ya, deprem oluyor, ne yatıyorsunuz, kimbilir nere battı, deprem çok hızlı oldu" dedi. Neyse, korktu falan ama baktı ki biz hiç oralı olmuyoruz, biraz sonra o da yattı, uyudu. Biz ipe bir daha asıldık, ama bu sefer çok asılmışız demek ki ip koptu. İp kopunca anladı ki, deprem falan yok, bu sarsıntıyı biz

yapıyoruz kerevetine bağladığımız iple. "Sabah sizi şikâyet edeceğim" diyerek söylendi bize...

Varlık Vergisi

Bizim askerde olduğumuz 1942'de gayri müslimlerin mal malvarlıklarına el koymak için Varlık Vergisi'ni çıkardılar. Bu uygulama sırasında sadece zenginler değil, küçük esnaftan da zarar görenler çok oldu. İnsanlara güçlerinden fazla vergi kestiler. Zaten malların mülklerin değerleri iyice düşürüldü ki, herşeyleri ucuza kapatılsın, ellerinde hiçbir şey kalmasın. Sattıkları mülkleriyle kendilerine kesilen vergiyi sağlayamayanlar Aşkale'ye sürüldüler.

İstanbul'daki birçok hanın sahibi Ermeni ve Rum'du, hepsini aldılar ellerinden. Sirkeci'deki eskiden Emniyet Müdürlüğü'nün bulunduğu bina, Sansaryan Han da el konulan mülklerden biriydi. Bu han, eskiden Erzurum'da kurulan Sansaryan adında bir vakfa aitti. Varlık Vergisi'nin çıkarıldığı yıllarda, İsmet Paşa'nın bir akrabası oturuyormuş orada kiracı olarak.

Bunu da yapan Türkiye Cumhuriyeti'nin milli şefi. Açıktan açığa hristiyan düşmanlığıydı yaptığı, başka bir şey değildi. İttihat ve Terakki'nin yaptığı her şeyi yaptı, bir katliamı eksikti, ona da sıra gelmediği için cesaret edemedi. Çünkü Alman orduları geldiler, Stalingrad'da teslim bayrağını çektiler, esir düştüler. Stalingrad'da mareşal von Nogh komutasındaki Alman 6. Ordusu, toptan esir düştü. Bunun üzerine bizim yöneticilerin umudu karınlarında kaldı. 26 tümen askerimiz de Doğu cephesinde harbin sonuna

kadar bağlı tutuldu. Niyetleri başkaydı, eğer Almanya Sovyetler Birliği'ni işgal etmeyi, teslim almayı başarmış olsaydı katliam da yapacaklardı. Hattâ o doğrultuda fısıltılar da oldu. Haydarpaşa Garı'ndan yola çıkan insanların kulaklarına bu tehditler fısıldandı, "yeter yaşadığınız" gibisinden sözlerle ifade edildi asıl niyet.

Teyzemin oğlu Hırant, o zamanlar Beşiktaş'ta bir eczanede çalışıyordu. Varlık Vergisi çıktıktan sonra Hırant'a 10 bin liralık vergi geldi. Sadece eczanenin çalışanlarından biri olan Hırant'ın bunu ödemesi mümkün değildi elbette. Patronu ödedi Hırant'ın vergisini de, Aşkale'ye gitmekten kurtuldu.

Hırant patronu sayesinde Aşkale'ye gitmekten kurtuldu ama 20 Sınıf askerliğe alınmaktan kurtulamadı. İstanbul'dan toplanıp Afyon'a götürülenler arasındaydı. "Bir sabah topladılar" diyor, "bir derenin içine götürdüler. Anlamsız bir toplantıydı. Derenin iki yamacı da tahkim edilmişti. Mütevekkil, ne olacağını bekliyoruz. O sırada bir süvari dolu dizgin geldi, komutanla birşeyler konuştular, onun ardından bizi dağıttılar" Bunu da o yıllarda Afyon'da yapıyorlar. Bunu rahmetli teyze oğlu anlatmıştı.

Stalin'in suçlamaları

Harp bittikten sonra, Stalin bir ültimatom verdi Türkiye'ye. "İki komşu devlettik, komşunun birisinin evi yanarken, yandaki komşunun yanan ateşe su atması lâzım. Bizim ülkemiz cayır cayır yanarken siz öyle yapmadınız" dedi ve başladı örnekleri sıralamaya: "26 tümen askeri Doğu

cephesinde tuttunuz. Niyetinizi çok iyi biliyorduk. Biz de size karşı 26 Kafkas birliklerini orada bağlı tuttuk, size güvenemediğimiz için. Halbuki eğer size güvenebilseydik, o 26 tümeni Doğu cephesine sürerdik ve harbi bir sene evvel bitirirdik. Bu, bir. İkincisi, Müttefiklerin size yardım olarak gönderdiği botlar, Doğu cephesinde Alman askerlerinin ayağından çıktı." Stalin bunları belgelerle koydu ortaya. Karartmalar vardı geceleri, Alman denizaltıları Karadeniz'de sıkıştı mı Akdeniz'e geçirilirdi, Akdeniz'de sıkıştı mı Karadeniz'e geçirilirdi. Bütün bunları saydı saydı, "Bunlar, komşuluğa yakışmıyordu, üstelik de Sovyet hükümeti Türkiye'nin bağımsızlık savaşında size karşılıksız yardımda bulundu" dedi. Stalin, tabiî bu suçlamaları belgeleriyle ortaya koyunca İsmet Paşa'nın paçaları tutuştu, Kars-Ardahan meselesini attı ortaya. Hâlbuki böyle bir şey söz konusu değildi, yaptıklarını haklı çıkarmaya çalışıyordu bu iddiayla. O kadar.

Sekizinci Bölüm

BABAM GİTTİ EREĞLİ'DE HAYAT BİTTİ

Yörüklerin etkileyici dostluğu

Ben 20 Sınıf askerken ölmüş babam Ereğli'de, Haziran 1942'de. Evlerde erkek yok. Annemle kız kardeşim kalkmışlar, kendi başlarına babamı defnetmişler. Deli Mustafa Ağa da öleli çok olmuş. Ama babamın öldüğünü Ağa'nın çocukları öğrenmiş, kızları gelinleri gelmişler bizim eve, ağıtlar yakarak yüksek sesle ağlaşmışlar. "Niye bize haber vermediniz, biz onu götürüp Ağa'nın yanına gömecektik" diye de sitem etmişler anneme. Bunu düşünmek bile çok önemli bir şey. Müslüman olacaksın, Türk olacaksın, bir gayri müslimi götürüp ağanın yanma yatıracak kadar toleranslı olacaksın... Müthiş bir şey.

Yıl 1945. Askerden geldim, babam ölmüş, iş yok güç yok. Hiçbir şey yok. Böyle kara kara düşünüyorum, bahara nasıl çıkacağız diye. Annem, "Sarkis" dedi, "baban, bir dişi danamız vardı, Melicek köyüne bırakmıştı. Onu getir" Melicek, Yörüklerin köyü. Ama babamın danayı o köyde kime bıraktığını bilmiyor annem.

Perşembe günleri pazar kurulur Ereğli'de, köylüler malını getirir satar, alacağını alır gider. Bu arada, üç ayaklı fotograf makineleriyle, köylülerin resmî işlemlerde kullanmak üzere ihtiyaç duydukları vesikalık fotografları çeken fotografçılar vardı. Bunlar aslında Ermeni'ydi, ama korkudan adlarını değiştirmişlerdi. Bunlardan biri asıl adı Sarkis olan Niyazi'ydi... Niyazi'ye, Melicek'ten gelen olursa bana haber vermesini istedim. Pazar kurulduktan bir süre sonra Niyazi'nin yanına gittim Melicek'ten gelen olup olmadığını öğrenmek için. Bana iki tane Melicekli köylü gösterdi. İki

tane adam, ama çıkık elmacık kemikleri, çekik gözleriyle tam Yörükler. "İşte bunlar Melicekli" dedi Niyazi. Adamlar bana baktılar ne olduğunu anlamak ister gibi. İçlerinden biri, "Yeğen" dedi, Melicek'ten kimi arıyorsun?" "Vallahi kimi aradığımı ben de bilmiyorum ama ben Gazaros Çerkezoğlu'nun oğluyum. Babam sağlığında oraya bir dişi dana bırakmış. Şimdi askerden geldim. Anam söyledi, ben de bir öğreneyim iste-dim" diyerek lâfı geveledim. Adamlar birbirlerine baktılar. "Yeğen, o aradığın adamlar biziz" dediler. "Dişi danayı senin rahmetli baban bizim rahmetli babamıza vermiş. Senin baban da öldü, bizim babamız da öldü. Biz de kardeşler olarak babamızın mallarını bölüştük. Ama sizin o dana büyüdü inek oldu, şimdi sağılıyor, arkasında da bir tosunu var. Allah şahit, biz onun sütünden hiç içmedik, yetimleri olan bir çobanımız var, o sağdı o sattı. Geceleri babamız rüyamıza geliyor. Aman oğlum, sakın ha, Çerkezoğlu'nun hakkıyla yanıma gelmeyin' diyor, üstümüze büyük bir yük oldu. Gel, şu emanetini al, ne yaparsan yap." Adamlardaki ahlâka bakın... Sağılı durumda bir yetişkin inek, bir de arkasında tosun. Kim kime verir? Ama Yörüklerin dostluğu çok sağlamdı.

Ertesi gün Melicek'e gittim. Yaylıma da göndermemişler hayvanı, gelip götüreceğim diye. İneği boynuzundan bağladık, danasını da arkasına bağladık, çektim getirdim Ereğli'ye. O ineğin sütüyle annem bize o kışı geçirtti.

Bu arada Ereğli'de bulduğum her işte çalıştım.

Köy enstitülerinden biri de Ereğli yakınlarındaki İvriz köyüne kuruluyordu. İvriz, Torosların eteğinde bir köydü. Ben de masa, raf gibi eşyalar yaptım okula. Sır sık gider gelirdim

bu yüzden, bazen orada çalışırdım. İmrenirdim orada okuyan çocuklara. Çevre köylerin, kasabaların genç kızları erkekleri okurdu burada. Yüzleri güneş yanığı kısa saçlı kızlar, köylü erkekler, ayaklarda postalları, sırtlarında çantaları şehre birlikte yürüyerek gidip gelirlerdi. Çalışırlardı, hattâ inşaatları da onlar yaptılar. Mandolin çalarlardı. Böyle güzel bir hareketti. İçine ettiler daha sonraları. Menderes döneminde "komünist yuvası" dediler köy enstitüleri için, kız öğrencilerle ilgili bir yığın yalan uydurdular. Sonunda onu kapattılar, imam hatipleri açtılar. Halkın ise bu tür suçlamaları hiç olmadı, okuyanlar zaten kendi çocuklarıydı.

Anarşist Nevzat

Ereğli Sümerbank'ın inşaatı var, orada çalışıyorum. Bir foseptik çukuru yapıyoruz, yedi metre derinliğinde. Kalıpları bağladık, toprak hizasına geldik. Öğle paydosu verildi. Çalışanlar içinde altı da Ermeni genci var, kimi demircilik yapıyor, kimi başka şey. Paydos sırasında bir puantör geldi, yevmiyeleri yazıyor. Puantör de Ereğlili ama, şoven bir ailenin çocuğu olduğunu biliyoruz. Karapınarlılar. Bana döndü, "Bu Ermenice nasıl bir dil, Çingenece gibi 200 kelimeyle konuşulan bir dil mi?" dedi. Ben de bu konularda biraz hassasım ya, "İnsan ciddî konularda iddiada bulunurken, bazı şeyleri iyi bilmesi gerekir, yoksa senin gibi olur. Ermenice, Çingenece gibi bir lisan değil, Hint-Avrupa dillerinin beşinci basamağında bir dil..." diye biraz da kızarak anlatmaya başladım: "1800 seneden beri kullandığımız kendi alfabemiz var, işte şuyumuz var, buyumuz var... Ama ben sana sorayım,

siz düne kadar Arapça'yı kullanıyordunuz, bugün de Latince'yi kullanıyorsunuz, kendi alfabeniz niye yok? Konuşurken, insan biraz düşünür." Daha başka şeyler de söyledim, içimi boşalttım. Puantör bu sözlerin ardından hiçbir şey demeden bıraktı gitti. Bizim arkadaşlar oradan kaçıştılar, Ermeniler ya, korkuyorlar. "Ne yaptın ya", dediler, "başına belâ aldın" Bilmiyorsa öğrensin, dedim.

Bizim Ermeni gençler, o gece korkuyla sabahı etmişler. Sabah ne olacak diye merak içindeler. Herkes sivil. Sabah işe gittik, bu adam gene geldi. Yevmiyeleri yazarken, baktım ki, sanki dünkü adam gitmiş yerine başkası gelmiş. "Okumayı sever misin?" dedi bu defa. "Vallahi kitap bulursam okurum" dedim. "Kitap getirsem okur musun?" dedi. Dedim, "ış kıtaba geldı mı, sevinirım" Ertesı gün bana getırdığı kıtap Gorki'nin "Ana"sıydı.

Bu puantörün adı, Nevzat'tı. Ben onu ölümden kurtardım Ereğli'deki bir olayda. Ondan sonra canciğer arkadaş olduk. Çok sonraları, Ereğli'deki ilk tanışma için, "Ben senin siyasî olduğunu biraz anlıyordum, tahrik etmek için söyledim onları" dedi, "yoksa ne olduğunu biliyordum senin zaten"

Anarşistti Nevzat, daha sonraki yıllarda İstanbul'da da devam etti dostluğumuz. Bütün mitinglerimize gelirdi, arkadan lâf atardı bana, "gâvurların burada işi yok" diye, şakalaşırdı.

Bir ara rektörün kafasına mürekkep şişesi attığı için üniversiteden kovuldu Nevzat. O dönemlerde benim Kumkapı'da dükkânım vardı, geldi, benim dükkânda yatıp kalkmaya başladı. Onun için dükkânın içinde özel bir yer hazırladım, yatak aldım, ranza yaptım. Kaç sene yattı benim

dükkânda. Dükkânımızda da bir kumbaramız vardı, ufak tefek işlerin parasını oraya atar, gerektikçe kullanırdık. Nevzat geceleri canı içki istediğinde, kumbarayı kırarmış, içindeki parayla şarap alır içermiş. Sabahları anlatırdı yaptığını, ben de, "iyi yapmışsın Nevzat" derdim. Kendime elbise diktirirsem ona da diktiriyordum, ayakkabı alırsam, ona da alıyordum. Böyleydi Nevzat'la ilişkimiz.

Sonra kendi kendine, "herkes zengin oluyorsa, benden akıllı mı, ben de zengin olayım" diyerek zengin olmayı kafaya koymuş. Bizim dükkândan ayrıldı, çalıştı uğraştı, iplik tüccarı oldu. Paçayı kurtardı. Yazıhane açtı, iplik komisyonculuğu yapıyor. Konyalı bir tüccarın kızı olan Havva'yla da evlendi.

Çakmakçıların üzerinde rastladım bir gün, fatura gelmiş, onu ödeyeceğim, ama param da eksik. "Para ver de, çıkmışken şu faturayı ödeyeyim" dedim. "Param yok" dedi önce. "Canın sağ olsun" dedim. "Param var ama vermem" dedi arkasından. Bende şafak attı. "Nevzat oğlum, adamı deli ettin ya, biz ne umuyorduk, ne bulduk..." dedim, kahroldum üzüntüden. Öyle bıraktım gittim. Bir sene aramadım, sormadım.

Bir sabah çıktı geldi Nevzat. "Oturalım" dedi, "oturalım yiyelim içelim ama parayı ben vereceğim" dedim. Kumkapı'da Yorgo'nun meyhanesine gittik. Yemeye, içmeye başladık. "Çerkez" dedi, "bu içki bahane. Ben bugün niye geldim biliyor musun?" "Niye?" dedim, "senden özür dilemeye" dedi. "Niye özür dileyeceksin benden" dedim. "Benim yediğim boku bilirsin sen" dedi, "sen benden para istedin vermedim. Hâlbuki sen bana senelerce baktın" "Eee"

dedim, "niye yaptın o zaman?" "Ya Sarkis" dedi, "kardeşlerim babamın bütün malını yediler, bana bunların içinden hiçbir şey nasip olmadı, benimle de alay ettiler. Ben de aklıma koydum zengin olmayı, zengin olabilmek için de insanın bazı ilkeleri olması lâzım. Kimsenin gözünün yaşına bakmayacaksın, arkadaşlık filan falan, sen de kalktın benden para istedin. Şimdi sözümden mi cayayım, sana para mı vereyim!" "Şimdi özür mü diliyorsun, iyi" dedim, "gel de sem öpeyim, benim de içimdeki paslı çivi çıksın"

1950'li yıllarda, 6-7 Eylül'den evvel, Karaköy'de bir dükkân yapıyoruz, gelirken kendimize de ayakkabı aldık. Galata Köprüsü'nden Sirkeci'ye gidiyoruz. Nevzat da yavaş yavaş önden yürüyor, ufak adımlarla. Benim ortağın dikkatini çekmiş Nevzat'ın hâli, "Ne oldu buna yahu?" dedi. Yanına gittim, baktım gözleri yaşlı. "Ne o Nevzat?" dedim. "Ben bir boka yarar adam değilim. Siz benim için herşeyi yapıyorsunuz. Ne zamana kadar sığıntı gibi yaşayacağım yanımızda, en iyisi intihar etmek" dedi. Allah Allah, şaşırdım, nereden çıktı bu diye. Seneler sonra intihar ettiğini duydum. İlk sorum, "Havagazıyla mı intihar etti?" oldu. "Nereden biliyorsunuz?" dediler. "Seneler evvel söyledi bunu" dedim. Kapıları kapatmış, eline bir kitap almış, havagazını da açmış, öyle intihar etmiş Nevzat. Belki de dünyanın en çok okuyan adamıydı Nevzat, bir gecede bir kitap bitirirdi.

Şimdi aslan gibi çocukları var. Serdar, Hünkar, Cihangir diye, hep eski imparatorluk isimleri koymuştu çocuklarına.

Nevzat'ın varlığı Ereğli'de kalmama yetmedi, İstanbul'a gelmeyi kafaya koydum.

Dokuzuncu Bölüm

İSTANBUL'A YERLEŞME

"Sarkis, geliyoruz, para gönder"

Sene 1946, sonbahar ayları. Ereğli'de marangozluk aletlerim vardı, onları sattım, yol parası yaptım, atladım geldim İstanbul'a. Annemle kız kardeşim Meline Ereğli'de kaldılar. İstanbul'da iş buldum, çalışmaya başladım.

Bir gün işe giderken, salatalıkların yeni çıktığı zamanlardı, kaldırımda salatalık satan bir adamın yanından geçiyordum. Salatalıkçının biraz ilerisinde yerde bir cüzdan buldum. Aldım cüzdanı gittim keresteciye. Fermuarını açtım baktım ki, içinde ince kâğıtlara sarılmış yüz seksen yedi lira var. 1946'da çok paraydı bu. Hemen Galatasaray Postanesi'ne gittim, paranın yüz kâğıdını anneme postaladım.

Nerden göndermişim o parayı, ne işler açtı başıma... Annem o yüz kâğıdı alınca, "bizim oğlan herhâlde parayı vurdu", diye düşünüyor ve hemen bir mektup yazıyor bize: "Sarkis, parayı aldık, çok sağol. Ben evi boşalttım, eşyaları da Kayseri'de bir yük ambarına verdim. Para gönder, biz geleceğiz." Eyvah... Beni aldı bir telâş, geldiklerinde nerede kalacaklar, onlara nasıl bakacağım. Ama artık olan olmuştu.

Ev tutacak param yoktu. Aznif teyzeme gittim, biraz parayı tutardı rahmetli. "Bak, bacından mektup geldi, biraz para ver, onları getirelim buraya" dedim. "Yapışsın, beş kuruşum yok" dedi teyzem, "ama ben sana bir yerden bulayım" Yalan, kendi parası da, işi sağlama bağlıyor, geri vereyim diye.

Teyzemden aldığım borçla öncelikle ev aramaya giriştim. Kumkapı'da uygun bir ev bulamadım, kiralar çok yüksekti. Tâ Arnavutköy'de Beyazgül Caddesi'nde Madam Evlonbiya

diye bir Rum kadının evinde bir oda buldum, 25 lira kiraya.

Gittim karşıladım Haydarpaşa Tren Garı'nda annemle kız kardeşimi. Yangından çıkmış gibi geldiler ana-kız. "Oh oğlum sana kavuştum" dedi zavallı anneciğim. Şimdi Haydarpaşa Garı'nı ne zaman görsem, sanki annem o basamaklarda oturuyormuş gibi gelir bana... Aldım götürdüm onları Arnavutköy'e.

35 lira haftalıkla Tavukpazarı'nda Kirkor isimli bir marangozun dükkânında çalışıyordum. Kış geldi. Yakacak odun kömür yok evde. Büyük bir tahta bavul yaptım. Dükkânın artıklarından yakacak yapar, bavula doldururdum. Eminönü-Bebek arasında tramvay çalışırdı. Binerdim tramvaya, o bir bavul yakacağı götürüp eve dökerdim. Annemle kız kardeşim onu gün boyu yakarlardı. Ertesi gün sabahleyin getirirdim yine çantayı, akşamleyin doldurup götürürdüm. Bir kış boyunca her gün bavulla odun taşıdım eve. Kışı atlattık, baharı bulduk böylelikle...

Aradan birkaç sene geçti. Annem başladı, "beni getirdin bu Rumların içine, kilise yok" diye söylenmeye, sanki çok dindarmış gibi. Arnavutköy'de Ermeni kilisesi yoktu gerçekten, ama Rum kilisesi vardı. "Vallahi" dedim, "Kumkapı'da tam istasyonu çıkınca pastane var, ona yakın bir ev var" Kumkapı'ya taşınabileceğini öğrenince annem ayağa kalktı heyecandan, sevinçten.

Rum'un evi

Miran adında bir asker arkadaşım vardı, o da marangozdu. Kumkapı'da tren istasyonu yakınlarında ahşap bir evin tamir

işini almıştı. Ben de Miran'ın hesabına o evde çalışıyordum. Ev sahibi Vasil adında bir Rum'du. Vasil'in Yestimani isminde bir karısı, Fula ve Katimen adında da iki kızı vardı.

Evin tüm sorumluluğu Yestimani'ydi. Kadıncağız evini ipotek ettirerek Emniyet Sandığı'ndan para almış, evin bakımını da bu parayla yaptırıyordu. Miran para konusunda titizdi. Verilen parayı az buldu, Yestimani de daha fazla verecek gücü olmadığını, parasının tükendiğini söyledi, bunun üzerine bizim Miran işi bıraktı. Evin tamiri henüz bitmeden Miran çekip gittiği için kadının ağlamaklı bir hâli vardı. Ben de hem kadını bu güç durumdan kurtarmak hem de ev sorununu çözerek annemin çenesinden kurtulmak için, "Madam, ben akşamları gelir çalışırım, sizden para da istemiyorum, sadece bana orta katı kiraya vermenizi istiyorum" dedim. Kadıncağız, orta katı bana kiraya verebileceğini söyledi. Anneme sözünü ettiğim ev buydu.

Bu arada Büyükdere'de Sovyet konsolosluğunun yanındaki İbrahim Bey Çıkmazı'nda, İbrahim Bey adında bir adamın işlerini yapıyordum. Gündüzleri orada çalışıyorum, akşamları geliyorum Kumkapı'da Rumlar'ın evinin onarımını bitirmeye uğraşıyorum. Sonunda Rumlar'ın evinin tamirini bitirdim. Aldım getirdim anneml e kızkardeşimi Arnavutköy'den.

Rumlar'ın evine taşındığımızda, sene 1950 idi.

Ev sahibimiz Vasil kunduracıydı. Ama çalışmayı pek sevmeyen, kahveden çıkmayan, akşamları mutlaka içki içen bir adamdı. Yestimani'nin bir makinesi vardı, kasnak işi, el işi yapardı; makine sürekli tıkır tıkır çalışırdı. Onlar üst katta otururlardı. Yestimani, her akşam, kocasına içki masası

kurar, kocasına hep "Paşam" diye hitap ederdi. Yani o eve o kadın bakardı.

O evde kaldık epeyce. Sonra kirayı arttırmak için bizi çıkarmak istediler evden. O zaman biz 20 lira kira veriyorduk. "Biz sizin evinizin ortağı değiliz, bir yer bulursam çıkacağım, madem çıkmamızı istiyorsunuz" dedim ve biraz zaman istedim. Ama kabul etmediler. Onlar belki daha fazla bir parayla kiraya veririz diye düşünüyorlardı, 40 lira gibi. Neticede bizi mahkemeye verdiler, mahkemelik olduk. Patrikhane'nin hukuk müşavırı Margiros Akıllıyan, Ohannes amcamın kayınıydı. Ona anlattım durumu. O da, "Ben birinci duruşmaya gelemem, ama sen mahkemeye git. Hakime de ki, 'Hakim Efendi, ben bu mülkün 39 yılı idari gayri safisinin tespitini istiyorum' Başka bir şey söylemene gerek yok" dedi. Ben de hakimden isteyeceğimin ne olduğunu bilmiyorum. Mahkemeye gittim, hakim, "Ne diyorsun?" diye sordu, ben de Akıllıyan'ın öğrettiği gibi, "Buranın 39 yılı idari gayri safisinin tespitini istiyorum" dedim. Önce bir sinirlendi hakim, sonra, "Karar efendim karar" dedi. Ben de zannettim ki beni dışarı atacaklar, ama mahkeme benim talebim üzerine tespit yaptırmak için karar almış.

Bir gün eve geldim, annem, "Bugün çantalı adamlar geldi, eve girdiler çıktılar, ne olduğunu anlayamadım" dedi. Ben de anlayamadım. Meğerse benim mahkemedeki talebim üzerine alınan karar gereği tespit etmeye gelmişler. Bir süre sonra Margiros beni çağırttı Patrikhane'den. Evdeki tespitten sonra mahkeme, evin kira bedelini 40 liradan 20 liraya indirmiş.

Mahkemenin bu kararı üzerine Rumlar eşekten düşmüş gibi oldular, çok fena duruma düştüler. Kadıncağız üzgün,

biraz da kocasının zorlamasıyla mahkemeye vermişlerdi bizi. "Madam Yestimani, görüyor musun, mahkeme kirayı 40 liradan 20 liraya indirdi. Sana 20 lira versem olur mu, olmaz. Senin evinden yine çıkacağım, yalnız ev buluncaya kadar sana 40 lira kira vereceğim" dedim. Bir süre de öyle oturduk.

Kayıkla Fenerbahçe'ye

Rumlar'ın evinin yanında terlikçi Halil'le genç eşi otururdu. Bir gün Halil, eşi, Yestimani, Vasil ve kızları hep birlikte bir sandala bindiler, biz de bindik. Fenerbahçe'ye gideceğiz, piknik yapacağız. Biz ne piknik yapmayı ne de Fenerbahçe'yi biliyoruz. Biz de kalktık gittik onlarla. Kürek çeke çeke Fenerbahçe'ye vardık. Akşama kadar orada yenildi içildi, akşam artık gün batım zamanı, "e hadi gidelim" dedik. Fenerbahçe sahilinde, bizim sandalı bağladığımız yerde Kumkapı'dan gelen Ermeni balıkçılar vardı. Sandalı görünce sordular bize: "Nasıl geldiniz buraya?" "Kürekle... Kürek çektik buraya kadar..." Çok şaşırdılar, "Ne?.. Kürekle mi, Kumkapı'dan buraya! Nasıl olur ya! Sakın ha öyle geri dönmeyin!" dediler. Bizim sandalı kendi motorlarının arkasına bağladılar, getirdiler Cankurtaran'a kadar. Ondan sonra biz kürekleri çekerek geldik Kumkapı'ya.

Meğerse boğazda şiddetli akıntı olurmuş bazen, sandalı alır götürürmüş çok uzaklara.

"İyi ki akıntı yokmuş, yoksa sizi alır götürürdü, bilmem nereye kadar" dediler.

İstanbul'a geleli bir iki yıl olmuştu. Kumkapı'da Çapari Sokak 19 numarada marangozluk yapıyordum.

Biz genellikle çarşıdaki dükkânlara, mağazalara vitrin gibi daha çok dekorasyon ağırlıklı işler yapardık. O günlerde Terlikçiler Sokağı'nın içinde bir dükkân yapıyordum. İlhami adında bir gencin, köşebaşında muska gibi bir dükkân. O zaman iş fazla olmadığı için, biraz da ucuza yapıyoruz işi, çalışıyoruz. İlhami'nin dükkânının karşısında kunduracı, kavaf Yertvak'ın dükkânı vardı, onun yanında da Müfit diye bir genç çalışırdı. Müfit şimdi Feriköy'deki pasajın içinde "Selin Terlikleri" mağazasının sahibi. İlhami de Müfit de, o zamanlar, çarşının gırgırcı, şakacı delikanlıları.

İlhami'nin dükkânı babasından kalmış. İlhami para sıkıntısı çekiyor. Fakat bize de işi ucuza yaptırdıklarını biliyorlar. Ben çalışırken hiç tanımadığım ama çarşı esnafından bir adam geliyor, "Kolay gelsin usta, eline sağlık, güzel yapıyorsun. Nasıl, bu işten para kazanıyor musun?" diyor. "E Allah bereket versin" falan diyorum, adam gidiyor. Aradan bir on beş dakika geçiyor, bir başkası daha geliyor, o da soruyor bana: "Kolay gelsin, ya iyi ustasın, bu işten para kazanıyor musun?" Ona da benzer bir cevap veriyorum, o da gidiyor. Böyle üç dört kişi geldi gitti. Allah Allah dedim kendi kendime, bu hergelelere ne benim kazanıp kazanmadığımdan. Ama sonra anladım ki, bu iş, dükkân sahibi İlhami ile Müfit'in marifeti. Onlar gönderiyorlar bu adamları, kendi akıllarınca benimle dalga geçiyorlar.

Bu arada dükkânı tamamen sökmüş durumdayım, her şey

yeniden yapılıyor. Kendi kendime bunlara nasıl bir ders vereyim diye düşünürken, yukarıda tahtaların arasına sıkışmış, sararmış, yazısız bir sarı kâğıt buldum. İlhami'nin babasının adının da Hasan olduğunu duymuştum. Tabiî biz okula yeni geldiğimiz zamanlar Latin harfleri yoktu, o zamanlar Arap alfabesi kullanılıyordu, biraz aşinayım o yüzden. Ereğli'ye gittiğim zaman da babamın mektuplarını o yazıyla yazardım, dolayısıyla o harflerin yazılışını biliyorum. Aldım kâğıdı, üzerine kurşun kalemle, "Paraları altın olarak döşemenin elli santim altına gömdüm. Hasan" diye yazdım. Kâğıt elimde bekliyorum. İlhami geldi, kâğıdı gördü.

"Nedir o usta?" dedi.

"Vallahi İlhami bilmiyorum, bu müslüman dükkânlarında ayet gibi, karınca duası gibi bir şeyler olur. Burada bir yazı var, günah işlemeyelim."

"Ver bana" diyerek kâğıdı aldı İlhami. İki dükkân aşağıda da alçak bir taburede oturan, sakallı, gözlüklü, akşama kadar çenesi oynayan yaşlı bir adam var. İlhami aldı kâğıdı gitti hızla. Ben biliyorum. O adama götürüyor. Çünkü eski yazıyı okuyacak yaşta, o adamdan başka kimse yok orada.

Biraz sonra hoca önde, İlhami arkada geldiler kapının önüne. İlhami ensesine kadar kıpkırmızı olmuş vaziyette. Dükkânın orta yerine bakıyorlar. Baktılar baktılar gittiler. Bu arada trafik sıklaştı. Karşıdaki Müfit'le İlhami ağız ağıza veriyorlar, pıspıs birşeyler konuşuyorlar. Ben bir ara,

"İlhami, hayrola ya, bir telâşınız var, bir şey mi var", dedim.

İlk evvela "yok" dedi, ondan sonra, "ya usta, biz

arkadaşız değil mi?" diye yolu açtı.

"Ayıp ettin, tabiî arkadaşız.

"O döşemeyi söktüğün zaman, sonradan çakılmış bir yer gözüne çarptı mı?"

Numaradan biraz düşünür gibi yaptım.

"Galiba şu ortada öyle bir yer vardı.

"Ben de öyle hatırlıyorum.

"Ne olmuş ki?"

"Bana bir kâğıt verdin ya, o bizim rahmetlı pederın el yazısı"

"Allah Allah! Ne yazıyormuş?"

"Dükkânda gömülü altın varmış.

"Ulan İlhami, görüyor musun, senin de paran yoktu, Hızır nasıl yetişti sana.

İlhami uçuyor sevinçten...

İlhami dayanamadı, "sök burayı" dedi. Hâlbuki orada para pul yok. Şakanın da bir sınırı var, yoksa eşek şakası olacak. Oradan çıkmadı, buradan çıkacak derken, yaptığımız tüm iş bozulacak. İlhami, "parayı veririm, sök" diyor ama bunu yapmak doğru olmaz.

"İlhami oğlum, sökmeyelim bunu şimdi."

"Niye?"

"Çarşıda herkes duydu. Hazine çıktı diye hükümet gelir, el koyar, sana yüzde yirmi verir, gerisini alır gider."

"Ne yapacağız?"

"Biraz kulağının üstüne yat, aradan vakıt geçsin, çarşı cemiyetinden izin alır bir pazar günü gelir sökeriz.

İnandı İlhami bu sözlere, yaptığımız işleri boş yere sökmekten kurtulmuş olduk. İlhami'nin dükkânının işleri de bitti bu arada.

Zaman zaman onların dükkânının önünden geçiyorum, yaka paça beni içeri alıyorlar, çay kahve ikram ediyorlar, yemeğe götürüyorlar.

"Ne zaman sökeceğiz?"

"Biraz daha bekleyin."

Bu şekilde aradan epey vakit geçti. Sonra bir sabah yine oradan geçerken, Müfit'i gördüm kapının önünde. İlhami daha dükkânı açmamıştı. Müfit, "Gel, bir çayımı iç" diye ısrar etti. İçeri girdim, "Ne yapıyorsun" dedim, "Bekliyoruz" dedi. Müfit'in biraz parası varmış, İlhami de altınları çıkaracak, sonra çarşıdaki bir boş dükkânı satın alacaklar, işi büyüteceklermiş. Hayalleri geniş heriflerin.

"Neyi bekliyorsunuz?" dedim.

"Seni. İlhami'nin parasını çıkaracaksın ya..."

Ben boşver der gibi bir hareket yaptım.

"Ne demek oluyor bu?"

"Oradan bir şey çıkmaz."

"Niye?"

"Niye olacak, ben yazdım o kâğıdı."

"Ne!.."

Hemen bir kâğıt koydu önüme:

"Yaz bakalım!"

Ben tabiî, "paraları, altınları döşemenin arasına... diye yazdım Arap alfabesiyle.

"Eyvah! Niye yaptın bunu?"

"Niye yapmayayım ulan! Akşama kadar kırk kişiyi gönderiyordunuz, bu işten para kazanıyor musun, kazanmıyor musun diye, işte bu onun kazığıdır. Şimdi alın bunu, oturun yerinize."

"Şimdi ne olacak peki?"

"Ne olacak, gidip çarşıda herkese anlatacağım, sizi rezil edeceğim, kaçıracaklar sizi buradan.

"Aman yapma!"

"Peki yapmayalım ama, herşeyin bir bedeli var, bana bir ziyafet çekerseniz ben de hiç kimseye bir şey söylemem.

Hakikaten de beni bir gece Cankurtaran'a götürdüler, gayet güzel bir ziyafet çektiler.

Aradan çok seneler geçti. Duyduk ki, İlhami'nin Ortaköy'de meyhanesi varmış, "İlhami'nın Yeri" ismiinde. Ortaköy'e işim düşmüştü, gittim buldum. İlhami Almanya'da bilmem kaç sene çalışmış, para biriktirmiş gelmiş. Ense göbek yerinde.

Seneler akıp gitmiş, İlhami beni tanıyacak durumda değil, ama ben onu tanıdım, selâm verdim. "Ne haber İlhami?" dedim. Masalarda da demlenenler var. "Abi, özür dilerim, sizi tanıyamadım" dedi. "Tabiî tanıyamazsın inek" dedim. İlhami de orada biraz "dayı" havalarındaymış, "inek" deyince, "İlhami'ye inek deme cüretini gösteren bu adam kim" diye herkes merakla bana bakmaya başladı. "Hazineyi, paraları çıkarttın dükkândan, bizim payımızı vermedin, defoldun gittin" dedim gülerek. "Ha" dedi, döndü masadakilere, "bana o kazığı atan işte bu inek. Bunu herkes biliyor

burada. Herkese anlatmışım. Bırak burayı Almanya'da bile biliyorlar" 25 sene çalışmış Almanya'da.

Masa hazırlattı, birlikte yemek yedik. "Her zaman gel buraya, seni görünce, eski günleri yaşadım" dedi sevinerek.

İlhami'ye hayatı boyunca unutamayacağı böyle bir şaka yapmıştım.

İlhami'nin Ortaköy'deki meyhanesi hâlâ duruyor.

Kör Agop'un borcu

Kumkapı'daki sahil yolu henüz yapılmamıştı. Çapari Sokak'ta, Kör Agop'un meyhanesi vardı. Tek bir binaydı. Kör Agop'un parasız olduğu günler. Bizim de gençlik zamanımız, bazen giderdik oraya, içerdik. Kör Agop muhabbeti bol, esprili bir oğlandı, Allah rahmet eylesin. Bir gün benden on tane meyhane masası yapmamı istedi. Bizde de o zaman kereste bol, dişbuduk, ceviz, gürgen falan, çeşit çok. Kör Agop'a on tane masa yaptık, aldık götürdük.

Aradan vakit geçti. Kör Agop'ta paranın lâfı yok, paradan hiç bahsetmiyor. Ben de Agop'tan para isteyemiyorum, para için onunla kötü olmayı asla istemem. İnsan da alacağından vazgeçemiyor. Kendi kendime biz bu davayı nasıl halledebiliriz, diye düşündüm. Sonunda bir karar verdim. Bir arkadaşım geldi mi, "Hadi Kör Agop'a gidelim" diyorum. Gidiyoruz meyhaneye. Agop, takım getirtiyor, masa kuruluyor, o da bizimle beraber oturuyor, yiyoruz, içiyoruz. Daha sonra "Hadi allahaısmarladık Agop" diyoruz, çıkıyoruz, gidiyoruz. Bizi kapıya kadar yolcu ediyor rahmetli.

Böylelikle gittık geldik, gittik geldik, "hadi allahaısmarladık" "hadi güle güle" Bir gittiğimizde, yine kapıya kadar getirdi bizi, tam çıkarken, "Sarkis" dedi, "borç bitti, bundan sonra parayla" "Yaşa ulan Agop" dedim. Hesabı da kendisi tutmuş, yiyip içerken alacağımızı almışız.

Agop'la böyle bir hikâyemiz olmuştu.

Kör Agop'un meyhanesi hâlâ açık. Onun ölümünden sonra oğlu işletti. Oğlu da ölünce gelini Silva çalıştırıyordu meyhaneyi. Şimdi de torunu işletiyor galiba.

Eşim Ağavni Çerkezoğlu

Babam ölünce, annemle kızkardeşime bakmak benim boynumun borcuydu. Kız kardeşimi evlendirmeden bana evlenmek düşmüyordu. Elimizdeki imkânlarla, çalıştık çabaladık, mobilyasını eşyalarını aldık, önce onu evlendirdik.

35-36 yaşlarındayım. Bir gün, hiç unutmam, bir arkadaşım ellerinden tuttuğu çocuklarıyla önümden geçiyor. Konuştuk ayak üstü. Benim arkadaşım, belki de benimle yaşıt, evlenmiş, çocuğu olmuş, elinden tutmuş gidiyor. Bu manzara karşısında bana bir gariplik çöktü.

Yılbaşı gecesi. Evlerde şenlikler var. Kar da ufak ufak atıyor. Kumkapı'da meyhanede oturduk bir-iki arkadaşla, sonra ayrıldık. Ayaklarım, küçüklüğümde annemin elimden tutarak zorla götürdüğü Bezciyan Okulu'na doğru gitti. Kimse yok, her yer karanlık. Çocukluğumda her gün girip çıktığım o demir kapıya kafamı dayadım, bir güzel ağladım. Hıçkıra hıçkıra... Arkadaşlarım geldi gözümün önüne, anılar

canlandı kafamda... Tarif edilmesi güç bir gariplik, bir yalnızlık kapladı her yerimi, zırıl zırıl ağladım. Sonra kendime geldim, "ben de evleneyim" diye karar aldım.

Samatya'da Yozgatlı bir Ermeni'nin evine kapı takmaya gittim. Ben kapıyı takarken eve bir kız geldi, kucağında ufak bir erkek çocuk. Allah Allah. Ne boyası, ne cilâsı var, ufak tefek doğal bir yaratık... Kafama yerleşti iyice, herhâlde bu sadeliği nedeniyle beni etkiledi. Ama kapısını taktığım evin kızı değil, oraya gezmeye gelmiş. Oturdukları yeri öğrendim. Selâmlaştık falan derken görüşmeler sıklaştı.

1953-1954 yılında da evlendik Ağavni'yle. O zaman Gedikpaşa'da oturuyorduk. Zor ama güzel günlerdi, şimdi özlemle anıyorum. Tahsilli bir kadın değildi, ama insan olarak çok değerli özellikleri vardı; iyiliksever bir insandı, herkese özen gösterirdi, hiç kimseye kin duymazdı, kızardı sinirlenirdi ama biraz sonra unuturdu olanları, sanki az önce kızan o değildi. Evlendikten sonra okuyup yazmayı öğrettik, gelişmesi için çaba harcadık. Ben de öyleydim, ben de insanları seviyordum. Karımın öyle doğal meziyetleri vardı ki, bunlar her okumuş kadında yoktu.

Fakirlerdi, küçük bir evde oturuyorlardı. Yozgat'ın bir köyünden gelmişler İstanbul'a. Ağavni bir ara İstanbul'a gelip Ermeni hastanesinde hastabakıcı olarak çalışmış. Hastanenin başhemşiresi de akrabalarıydı. Ben tanıdığım zaman kasketçiydi, kasket dikiyordu.

Kardeşlerin en büyüğü benim eşimdi, dört kız üç erkek kardeştiler. Erkek kardeşleri üç sene zarfında birer yıl arayla öldüler. Bir tanesi gümüşçüydü, burada öldü. Onun bir küçüğü vardı, ağabeyinin cenazesine geldi, "Gelecek sene

geleceğim, onun sene-i devriyesinde" dedi. Onun da cenazesi geldi. Ağavni, onların mezarını göremeden gitti.

Ağavni, iki kadını sırtına atar götürürdü, öyle güçlü bir kadındı. Bezciyan Okulu'nda aşçı olarak çalıştı, oradan emekli oldu. Nesiller geçti elinden. Bunlardan biri de Agos gazetesinin sahibi Hırant Dink'tir. Hırant, "Oturturdu beni kucağına, karnımı doyururdu. Bazen pislerdim altıma, temizlerdi. Bazen de kepçeyle kafama vururdu. Benim için bir anneydi" diyor

Şinork Kalustyan isminde bir Ermeni Patriği vardı. Eski Diyanet İşleri Başkanı Lütfü Doğan, Patrik Şinork'un kardeşiydi. Patrik Şinork, daha çocukken babasını kaybetmiş; annesi bir Türk'le evlenmiş, ondan çocukları olmuş. Bunlardan biri Lütfü Doğan'dı. Bu nedenle ana-oğulun ilişkisi kopmuş. Annesi ileri yaşlarında buraya, Kumkapı'ya geldi. "Ben ona hasretim" demiş diğer çocuklarına, "müsaade edin gideyim, onun yanında kalayım" Kumkapı'da, Patrik Şinork'un yanında öldü annesi. Cenazesine Lütfü Doğan ve diğer çocukları da geldiler. O zaman herkes, "Ne mübarek kadınmış, iki oğlu var, biri hıristiyanların patriği biri müslümanların" demişti.

Patrik Şinork da muhacirlik çocuğuydu, yetimhanelerde büyümüştü. Bunun ne demek olduğunu iyi bilirdi. Son yıllardaki savaş nedeniyle Sason'dan, Irak'tan Kürtler'le birlikte gelen Ermeniler Kumkapı'daki Meryem Ana Kilisesi'nde kaldılar. Eşim onların hâline çok üzülür, bütün zamanını o insanlara ayırırdı. Onları temizlemek, doyurmak hep Ağavni'nin işiydi. O bitli pasaklı çocukların bitlerini temizlerdi. Patrik Şinork'la beraber. Karımızın yüzünü

bile göremiyorduk.

Bu arada ben politikayla da uğraştığım için, ortaya bir yığın sorun çıkardı. O kadıncağız neler çekmiştir benim yüzümden...

Heveslenmiş, bir tane kürk almak istedi; ne yaptı etti, kürkü aldı. İki sefer ya giydi ya giymedi, hevesi geçti, kürk evde duruyor. Tam su katılmamış bir Anadolu kadınıydı, her hâliyle... Affedici, dedikodu etmez, yanında dedikodu yapılmasına izin vermez, kimsenin arkasından konuşturmaz, öyle yapanlara karşı canavar kesilirdi. Hep böyleydi. Hiç kimseden bir şey beklemezdi.

2000 yılının anneler gününde *Agos* gazetesi "yılın annesi" ilân etti Ağavni'yi. O günlerde hastanede yatıyordu, aldım götürdüm gazeteyi, çok sevindi okuyunca. "Söyle onlara" dedi, "bir de doktorlarıma teşekkür etsinler" Bundan birkaç gün sonra da hayatını kaybetti zaten.

Benden 15 yaş küçüktü. 69 yaşındaydı öldüğünde. Ölmeden önce büyük oğlumu çağırmış yanına, "Gazaros, babanı sana emanet ediyorum" demiş.

Cenaze törenine yüzlerce insan geldi. Kumkapı'daki Meryem Ana Kilisesi doldu taştı, büyük bir kalabalık... Bu özellikleri nedeniyle, şimdiki Patrik Mutafyan Efendi, maiyetiyle beraber gelerek, bizzat yönetti töreni, övgü dolu bir de konuşma yaptı. Herkese has bir şey değildir bu. Ona nasip oldu.

Onuncu Bölüm

DIRTAT ŞİRİNYAN: BİR TAŞNAK MİLİTANI

Çocukluğumda tanıdığım, ama asıl olarak 1946'dan sonra uzun sohbetler yapabildiğim bu Taşnak militanına dair birşeyler söylemek mecburiyetinde hissediyorum kendimi. Çünkü ben de hayattan göçtükten sonra onu tanıyıp anlatacak kimse kalmayacak.

Şirinyan, Şebinkarahisarlı'ydı. Aznif teyzemin eşi Parseğ Şahrikyan Efendi'nin kızkardeşi Hınazant'la evliydi. İlk eşini ve çocuklarını Şebinkarahisar katliamında yitirmişti. Ben onu ilk kez, 1928'de İstanbul'a geldiğimizde bir süre kaldığımız Aznif teyzemlerin evinde görmüştüm. Ama o zamanlar küçük bir çocuktum. Doğal olarak onu anlayabilmem, tanıyabilmem imkânsızdı. Sadece uzaktan uzağa eniştem Şahrikyan Efendi ile yaptıkları sohbetleri izlerdim. Ereğli'ye geri dönmeden önce son kez, 1930'da, Şahrikyan Efendi'nin cenaze töreninde gördüğümü hatırlıyorum Dırtat Şirinyan'ı.

1946'da tekrar geri dönmemek üzere İstanbul'a geldikten sonra aramızda güçlü bir bağ oluştu. Siyasî olarak farklı düşüncelere sahiptik. Ben komünisttim. Ama bu, onun beni katliamda kaybettiği çocuklarının yerine koymasını engellemedi. Kör milliyetçi duygulardan çok uzaktı; arı bir yurtseverdi.

Dırtat Şirinyan, Ermeni tarihinin önemli bir döneminin canlı tanığıydı. Hayatı, Taşnak militanı olarak mücadele içinde geçmişti. Bulgaristan'da bulunduğu günlerde memleketi Şebinkarahisar'da katliam olmuş, bir insanın özel hayatında yaşayabileceği en büyük acıyı yaşamış, eşini ve çocuklarını kaybetmişti. Ama bu bile, onun meseleyi kişisel

olarak ele alınasına yol açmamıştı.

Dırtat Şirinyan, ünlü Ermeni komutanı Antranik Ozanyan* komutasında önce Bulgar ordusu saflarındaki özel bir birlikle Balkan Savaşı'na, onun ardından da Kafkas cephesinde öncü birliklerle Sarıkamış Savaşı'na katılmıştı. Hayatını 1957'de İstanbul'da noktaladı.

"Ben Türkiye'de isimsiz yaşıyorum. Türk hükümeti benim burada yaşadığımı bilmiyor. Benim karakolla, polisle, maliyeyle işim olmaz, olamaz" derdi Dırtat. Yıllarca büyük bir gizlilik içinde isimsiz olarak yaşadı bu Taşnak militanı.

Aradan geçen uzun yıllara rağmen, hatırlayabildiğim kadarıyla Şirinyan'ın bana anlattıklarını aktarmayı bir görev kabul ediyorum. Bu anı kırıntılarının, hiç olmazsa araştırmacılar için bir değeri olabileceğini düşünüyorum. Bu yüzden mümkün olduğu kadar onun ağzından vermeye çalışacağım.

---

* Antranik Ozanyan, (1866-1927) 1904'te Sason bölgesindeki halk ayaklanmasının başına geçerek kendini gösterdi. Sert ve sarsılmaz karakteri, cesareti ve mükemmel bir strateji adamı olması nedeniyle çağdaş Ermeni tarihinin en tanınmış kişiliklerinden biri hâline geldi. 1912 Balkan Savaşı'nda Osmanlı ordusuna karşı gönüllü bir tabura kumanda etti. Sarıkamış Savaşı'nda Rus ordusu saflarında yine Ermeni gönüllülerden oluşan bir birliği yönetti. 1918'de Ermenistan'-da Taşnak Hükümeti kurulduktan sonra, yöneticilerle anlaşamadı ve ordusunu terhis ederek Ermenistan'dan ayrıldı. Bir süre Mısır ve Bulgaristan'da kaldıktan sonra ABD'ye gitti ve 1927 yılında California eyaletindeki Fresno'da öldü. Dönemin Ermenistan hükümeti, bir Taşnak olduğu gerekçesiyle getirilmesine karşı çıktığı için cenazesi, Paris'teki Pere Lachaise mezarlığına gömüldü. Antranik Ozanyan'ın cenazesi ancak reel sosyalizmin çözülmesinden sonra Ermenistan'a götürülebildi.

Bu bölümün sonunda Antranik'le ilgili Troçki tarafından yazılan bir makale yer alıyor. (y.h.n.)

Şebinkarahisar Kaymakamı

Şebinkarahisar'da tahkim bayağı kuvvetliydi. Yağmacılar Karahisar'ı vurmaya geldi bir tarihte. Biz gençtik o zamanlar, ama buna rağmen, bizden yaşlılar hiç tepki göstermediler. Kimsede ses yoktu. Bir de baktık, hemen bir konsey oluştu. Biz gençler silâhlandık ve gerekli yerlerde, gerekli tertibatı aldık. O yağmacı güruh Karahisar'a girerken silâhlı mukavemet gösterdik, sokmadık Karahisar'a. Ama, şehrin dışında kalan birkaç aileyi katlettiler. Aram Açıkbaşyan Efendi bu direnişin önderiydi. İstanbul'da sakladık onu daha sonra, ama yakalanıp idam edilmesini engelleyemedik. Açıkbaşyan, "Adam vurmaya atmayacak-sınız kurşunu, adam öldürmeyeceksiniz" diye uyardı bizi.

Sonradan hükümet müdahale etti ve askerler geldiler. Duruma baktılar ki, hükümet akamete uğramış, bu sefer silâh istemeye başladılar halktan. Biz de babadan kalma ne kadar eski silâh varsa attık ortaya, "tüm silâhlarımız bunlar, alın" dedik. "Duyduğumuz bunların sesi değildi, sizin silâhlarınızı istiyoruz" diye tutturdular. Yok yok bizim silâhlarımız bunlar diyerek eski silâhları teslim ettik. Biraz da ceplerine para koyduk gittiler.

Ama Şebinkarahisar kaymakamı sonradan bu olaya karışan bazı arkadaşlarımızı idam ettirdi. Parti de ona terör kararı aldı ve kararı uygulayacak olanlar kurayla tespit edildi. O kurada biz çıktık.

Kaymakam, ailesiyle birlikte faytona binmiş, Sivas'a gidiyordu. Dağda yolunu kestik. Faytondan indirdik, jandarmaları kovaladık. Hemen bir mahkeme kurduk. Taşları mahkeme düzenine göre yerleştirdik; her taşın üstüne bir arkadaş oturdu; kimi savcı oldu, kimi avukat, başladık yar-

gılamaya. Komisyon zaten idam kararı vermişti. Kaymakamın yüzü sapsarı kesildi. "Sen şu şu şu işleri yaptın. bunların cezası bizim kanunlarımıza göre idamdır. Ama bir daha yapmayacağına söz verirsen, seni affederiz" dedik. Kaymakam başladı Allah, peygamber, İsa, Musa aşkına bir daha yapmayacağına dair yemin etmeye. Yeminin bini bir para. "Yok yok, bizim yeminimizle. dedik. "Nedir sizin yemininiz?" "Şu tüfeğin namlusunu öpeceksin!" Tam tüfeğin namlusunu öperken vurduk kaymakamı.

Bu olayın ardından Şebinkarahisar kaynamaya başladı. Birkaç gün içinde kokumuz çıktı, kaymakamı kimlerin öldürdüğü konuşulmaya başlandı. İki tane küçük çocuğum var, eşime de durumu anlatamıyorum. Sabahleyin evden çıkarken, "akşama gelmeyebilirim, merak etme" dedim karıma sadece. "Dırtat, niye çamaşır değiştiriyorsun?" diye sordu ama, cevap vermedim. Giresun'la Karahisar'ın arasında bir karakol var, o karakolu geçinceye kadar istiyorum ki, karım dahil hiç kimsenin haberi olmasın nereye gittiğimden.

Kalktık İstanbul'a geldik. Kumkapı'dan çarşıya giderken Sepetçi Hanı var. Sepetçi Han'da bir arkadaşın yazıhanesi vardı. Şebinkarahisar'dan kaçarken bir arkadaşım daha vardı yanımda, birlikte geldik bu hana. Beni Tophane'de bir yere kapıcılığa koydular, Levon'u da Tavukpazarı'nda bir yerde işe yerleştirdiler. Bize birer tane de sahte kimlik hazırladılar O zamanki kimliklerde fotograf yok eşgal vardı; buğday benizli, kara gözlü falan diye eşgal tarif edilirdi.

Tophane'de bir binada kapıcılık yapıyordum Kışla buraya yakındı. Kışlada bulunan bir çavuşla ahbap olduk, akşamları, kapıcı odasında bir araya geliyor içki içiyoruz. Ben de bu arada haber bekliyorum. Bir gun yine çavuşla

otururken, nüfus kâğıdımda adım Osman olmasına rağmen, adam bana gerçek adımla hitap ediverdi: "Dırtat" dedi. Duymazlıktan geldim, tekrar "Dırtat" dedi.

"Sen ne diyorsun?"

"Valla neyi meyi bilmem, Dırtat adında bir adam aranıyor, eşgali tarif ediliyor, bu eşgal de tıpatıp sana uyuyor.

"Eee, ne olacak?"

"Belli olacak yani, Dırtat sen misin başkası mı

"Ne kadar sürer bunun belli olması?"

"Birkaç gün sürer."

"İyi o zaman, bana birkaç gün vakit ver de, şu işlerimi halledeyim, sonra beraber gidelim, şu eşgal işini, kuşkuyu atayım üzerimden.

Çavuş ikna oldu. Ben geldim Tavukpazarı'na, arkadaşımız orada. "Ben gidiyorum oğlum" dedim, "kokumuz çıktı" Bunun üzerine Levon, "Ben de memlekete geri gideceğim" dedi. "Sakın gitme, gidersen bacağından asarlar seni, bacağından baş aşağıya" diye çok uyardım ama beni dinlemedi. Ben Bulgaristan'a gittim, o da Şebinkarahisar'a geri döndü, gerçekten asıldığını öğrendim sonra.

Bulgaristan'a, Sofya'ya gittiğimde bütün kaçaklar oradaydı. Antranik Paşa da Sofya'daydı. Bir kahvede toplanırdık. Türk-Rus Savaşı başlayınca haber geldi, Antranik'i istediler cepheden. Antranik de Sofya'da ne kadar Anadolu insanı varsa, topladı götürdü. Giderken de bana, "Sana haber gönderirim, bizim uşaklardan toplayabildiğin kadar topla sen de gel" dedi. Kahveyi de ben işletiyordum.

Bu arada ailemle ilişki kurdum, zaman zaman para gönderiyordum onlara. Tam onlara tekrar para gönderip Sofya'ya gelmelerini istemek için yazdığım mektubu gönderdikten sonra, Karahisar'ın vurulduğu haberi geldi.

Eşimin ve çocuklarımın gelmesine kalmadı, Şebinkarahisar'da katliam oldu. Eşim ve çocuklarım bu katliamda öldürüldüler.

Aradan bir ay geçmedi, Antranik'ten haber geldi. Ben de arkadaşlarımı topladım, kahveyi de Levon diye bir çocuğa teslim ettim: "Oğlum, gelirsem kahve benim, gelmezsem sen burada ekmek paranı çıkar." Gittik.

Daha sonra da Sarıkamış muharebelerinde öncü birliklerde savaştım Osmanlı'ya karşı. Akşama kadar insanlar kafalarını siperlerden çıkaramadılar. Türkler İstanbul'dan nişancı alayını getirmişlerdi. Ama akşam olduğunda ölüler toplanırken, biz gördük ki, bizimkiler de iyi nişancıymış, çünkü karşı taraftaki ölülerin çoğu alnından yemişti kurşunu. Siperler arasında gezerken, inleyip duran ağır bir yaralı gördüm, şarapnel götürmüş bacaklarını. Gittim yanına, baktım ki, benim kahveyi verip geldiğim çocuk, Levon. Şaşırdım tabiî. "Ne işin var senin burada?" diye de kızdım. "Sız gittikten sonra ağırıma geldi, benden büyükler gidiyor, bu genç yaşta kendimi savaş kaçkını gibi hissettim, kendime yediremedim geldim" dedi Levon. Sarıkamış'ta da Osmanlı ordusuna karşı savaşırken, bir şarapnel bacaklarını parçalamıştı. Benim kollarımda öldü bu delikanlı.

Canbezar

İranlılar'la bir savaşları var Ermeniler'in, Vartanas denir ona. Vartan Mangonyan'ın adından gelir. Din kavgasıdır daha ziyade, hristiyanlık-müslümanlık kavgasıdır. Bu savaşı Ermeniler kaybetmişler. Çünkü İranlıların filleri var, daha güçlü silâhları ve çok sayıda askerleri var, dolayısıyla Ermeniler Vartanas savaşında yenilirler. İran toprağında

sınıra yakın Hoy diye bir köy var, Vartan Mangonyan'ın mezarı o köydedir.

Bir tarihte Antranik'in komutasındaki bir birlikle Hoy'a girdik. İranlılar, Vartan Mangonyan'ın mezarının da bulunduğu mezarlığı iyice temizlemişler, boyamışlar, silmişler, mumlar yakmışlar. Sırf bizden bir belâ gelmesin diye yapmışlar bunu. Biz gezginci belâydık. Türkler "Fedai" İranlılar "Canbezar" derlerdi bize. Adımız "Canbezar"dı. Hoşumuza gitsin de bir tatsızlık çıkarmayalım diye Hoy'daki mezarlığı temizlemiş, düzenlemişler biz gitmeden önce.

Antranik'in her zaman için kesin bir emri vardı; kadına kıza tasallut etmek yasak, yağma yapmak, kim yaparsa yapsın en şiddetli biçimde cezalandırılırdı. Bir de baktım, bizim askerler bir kemer getirdiler. Kemerin üzerinde pırlantalar, yakutlar var; çok değerli bir kemer. "Al Dırtat, hayatın boyunca yesen tükenmez" dediler, getirip verdiler. Belli ki bir kadının belinden ya da bir evden alınmış, hem de Antranik Paşa'nın sıkı emrine rağmen. Üstelik kemer de bana veriliyor. Ne yapacağımı şaşırdım.

Ertesi sabah, beyaz sakallı birkaç yaşlı İranlı geldi, "Paşa'yla görüşmek istiyoruz" dediler. Ermeni askerlerden birinin kemeri nasıl aldığını anlattılar Paşa'ya, "kemerin değeri kadar para verelim size, ama o bizim için tarihî kıymeti olan bir kemer, onu geri verin" dediler. Antranik öfkeden kudurdu bunları duyunca, çağırdı beni, "Çabuk git, bunu yapan kimse bul, kendi elinle öldür" dedi. Kemer benim yanımda tabiî.

Sonradan sorunu iyi bir şekilde bağladık, götürdük adamların kemerini geri verdik.

Rusya'da ihtilâl oldu. Antranik Erzurum'dayken Rus

askeri geri çekilmeye başladı. Bunun üzerine Antranik, artçı savaşı vererek, tüm Ermenileri toparlamaya çalıştı. Muş-Bitlis dolaylarına buradaki Ermenileri kurtarmak için geldi, ama kurtaracak Ermeni kalmamıştı bu yörede.

1918'de Ermenistan'da Taşnak hükümeti kuruldu. Ben de Antranik'in ordusundaydım. Tro Genelkurmay Başkanı oldu. Antranik ise birliğinin başında Karabağ'ı kurtarmaya gitti. Karşımıza İngiliz tankları çıktı, geri dönmek zorunda kaldık. Dönüşte Tro, kendisine danışılmadan Karabağ'a gidilmesine kızarak, "Antranik, beni sana karşı silah kullanmaya zorlama" dedi. Antranik bu sözlere çok üzüldü, ordusunu terhis etti, "isteyen yeni orduya girsin" dedi. Tro'ya da, bu memleket sahipsiz değildir, sahipleri gelecek" dedi giderken.

Ermenistan'dan ayrıldık. Ben önce Sofya'ya, sonra da İstanbul'a geçtim.

Yaşanmış tarihi bizzat yaşayanın ağızdan dinledim, ben de size anlatıyorum.

Dırtat bu savaşları yaşadıktan sonra İstanbul'a gelmiş. Katliamların ardından Anadolu'dan kaçıp gelen kimsesiz, yalnız kalmış insanları kiliseye doldurmuşlar. Daha sonraki hayat arkadaşı Hınazant'ı kilisede toplanan bu insanlar arasında görmüş Dırtat. Onun da kocasını öldürmüşler katliamda. Dırtat Şebinkarahisar'dan tanıyormuş Hınazant'ı, İstanbul'da kilisede görünce şaşırmış, "Burada ne işin var Hınazant?" demiş. "Dırtat, yalnız kaldım, koca şehirde ne yapacağımı bilmiyorum. Ne yapacağım burada? Ya intihar edeceğim, ya da başıma

ne gelir bilemem" diye cevap vermiş Hınazant çaresizlik içinde. Dırtat da, "Dünyada bir tane Şebinkarahisarlı kalsa, sen yine öyle olmayacaksın, seni himayeme alıyorum" diyerek sahip çıkmış Hınazant'a. Hayatının sonuna kadar birlikte yaşadılar.

Dırtat Hınazant'tan çok yaşlıydı. Hınazant bazen çocuk gibi ağzını silerdi Dırtat'ın, bazen de kızdırırdı. "Ben bu yaştan sonra cezaevine giremem, yapma, beni zorlama" derdi karısına. "Eskiden olsa senin gibi kırk tanesini küreğe doldurur götürür denize atardım, sırtımı dönüp arkama bile bakmazdım" diye de çalım atardı.

Aram Açıkbaşyan'ın mezarı

Burada bir de Dırtat'ın bana söylediği bir sırrı açıklama gereği hissediyorum.

Şebinkarahisar'da direnişin önderliğini yapan ve Dırtat'ın arkadaşı olan Aram Açıkbaşyan'ın da içinde olduğu 24 kişi İstanbul'da Beyazıt Meydanı'nda idam edilmiş. Hınazant onların idamını seyrettiğini söylerdi. Aram Açıkbaşyan'la birlikte idam edilen 24 Ermeni, dönemin hükümeti tarafından Yedikule surlarının dibine toplu olarak gömülmüş. Dırtat ve arkadaşları bunu öğrendikten sonra, "İdam edilen arkadaşlarımın kemiklerini çıkardık Yedikule surlarının dibindeki toplu mezardan, Balıklı Mezarlığı'ndaki Şehitler Anıtı'nın altına gömdük" derdi.

Bu gerçeği bilen yok. Yalan konuşacak bir adam değildi Dırtat. Bu sırrı şimdi ben açıklıyorum, ben de ölürsem bunu bilip de anlatacak bir adam kalmayacak. Hattâ bazen, bu

insanların isimlerini ufak bir plaket üzerine yazıp mezarlığın bir köşesine çaksak da en azından artık insanlar tarafından bilinse diye düşünüyorum.

Dırtat'ın sırlarından ya da eylemlerinden biri daha:

Dırtat yüz yirmi arkadaşıyla İstanbul'a gelirken, hepsinin elinde Parti tarafından ölümle cezalandırılması gereken hainlerin listesi varmış. Dırtat'ın listesinde iki kişi vardır. Bunlardan biri, Aram Açıkbaşyan'ı ihbar eden Hımayak Aramyants'dır ve ölümü faili meçhul olarak bilinmektedir. Ama o ihtiyar bunu benden saklamadı, Hımayak Aramyants'ı cezalandıran kendisiydi:

"Altı ay, Gedikpaşa, Kumkapı, Aksaray civarında günün her saati içki içen bir adam imajı yarattım; sarhoş, elinde şişe... Bu imaj yerleştikten sonra bir gece Gedikpaşa yokuşunun başındaki bir meyhanede içiyordum, meyhaneci de uyuklamıştı, sokaklar ıssızdı, bir kurşunla vurdum geldim, kalan içkimi de içtim.

Dırtat'ın cezalandırması gereken diğer kişi, Şebinkarahisarlı bir Ermeni kadındır. Kadın bir polisle evlidir ve sürekli ispiyonculuk yapmaktadır: "Polise boyuna haber taşıyan Ermeni kızını götürdüm, Bebek sırtlarında öldürdüm. Listemde bu ikisi vardı.

"Yüz yirmi kişi geldik İstanbul'a" derdi. Ama bu yüz yirmi kişiden sadece kendisi ve Bebek gazinosunda çalışan Köçek Miran isminde bir arkadaşı kalmıştı. Onu ziyaret ederdi bazen.

Milliyetçi değil arı bir yurtsever

Vaktiyle çok savaşmıştı Türk ordusuna karşı, ama hiçbir zaman Türk düşmanı olmadı. Arı bir yurtseverlik vardı onda. Düşünün ki, "Benim için onurdur Türkiye'nin kurtarıcısının heykelinin altında resim çektirmek" diyerek Samsun'da Mustafa Kemal'in heykelinin altında fotograf çektiriyor. Bana sürekli, "Hiçbir zaman hiç kimseyi kıskanmayacaksın. Türkleri kıskanmayacaksın; onların övünmeye de hakkı vardır, sevinmeye de hakkı vardır, bayram etmeye de hakkı vardır, her şeye hakları vardır. Ama sen de seninkini sevmeyi bil" derdi. Böyle arı bir yurtseverdi.

Koca Mustafa Paşa'da çalışırken, bir araba yaptım ona, süt satıyor, gazete satıyor, yoğurt satıyor... Bir gün Cumhuriyet bayramı. Radyolarda Cumhuriyet bayramı nedeniyle marşlar çalınıyor. Beni gördü, elimden tuttu, dükkâna getirdi. "Sarkis, üzgün müsün oğlum" dedi, "Yok" dedim, "niye?" "Bak bugün Cumhuriyet bayramı oğlum, Türkler bayram yapıyorlar, onların bayram yapmaya hakkı var. Sevinmeye de hakları var, kahramanlıklarını anlatmaya da... Herşeye hakları var. Tamam savaştık, biz de kahramanlık yaptık, onlar bizi öldürdü, biz de onları öldürdük, ama o ayrı bir şey. Sakın kıskanmayasın. Ama onlarınkine saygı duyarken, bizimkini de sevmemiz lâzım" dedi.

1957'de Samatya'da öldü. Beni çok severdi, çocuklarının yerine koymuştu. Hattâ karısı, "ölesiye kadar gözü kapıdaydı sen gelirsin diye" dedi. Evine gittiğimde ölmüştü artık, gözlerini ben kapattım.

Samatya'daki Ermeni kilisesinde Dırtat'ın cenazesi

yıkanırken başında bulundum, vücudunda kurşun yaraları vardı girdiği çatışmaların işareti olarak. Ne zaman girdiği savaşlardan söz açılsa, "Yurdunu seven insanı Allah koruyor" derdi.

Tro

Tro, Arpaçaylı'ydı, Ermeni kurtuluş hareketinde, ikinci ordu komutanı olarak yer almış ve Ermenistan Cumhuriyeti kurulduğu zaman ilk Taşnak hükümetinin Genelkurmay Başkanı olmuştu. Ermenistan sosyalist olduktan sonra Tro Ermenistan'dan ayrıldı, birçok Taşnak gibi. Biraz bu nedenle olsa gerek, Sovyetler Birliği'ne düşmandı. Hattâ İkinci Dünya Harbi'nde Almanlar'ın safında yer aldı o hergele ve Sovyetler Birliği'ne karşı savaştı. Almanlar onunla birlikte bir kişiyi daha Rusya'ya indirdi paraşütle, Rusya'da anti-komünist hareket geliştirsin diye... Yanındaki kişi yakalandı, kurşuna dizildi. Tro ise kaçmayı becerdi.

Ablamlar, 1952'de Beyrut'tan İstanbul'a ziyarete geldiğinde, bizi yemeğe davet etti Dırtat. Gittik. Yeğenlerim de henüz genç çocuklar. Tro da Lübnan'da, gençleri heyecana boğuyor, kürsülerden nutuklar veriyor, ama anti-komünist, anti-sovyet nutuklar.... Dilden dile anlatılıyor Tro'nun yaptıkları. Yeğenlerim Tro'nun Beyrut'ta yaptıklarını anlattılar.

Dırtat büyük yeğenim Garo'ya, "Beyrut'a gittiğinde benden Tro'ya selâm götür" dedi. Tro'yu gözünde çok büyüten Garo döndü bana, "Bu ihtiyarlar da hep böyledir" dedi, "kim Tro'ya selâm gönderecek olan" Dırtat devam etti tabiî,

"Belki hatırlamayabilir ama, ona, filanca tarihte Tiflis'te bilmem kim ...yanların evinde yapılan o toplantıda Antranik Paşa'nın sağ tarafında oturan subay dersen, çünkü tarihî bir toplantıydı, hatırlar" dedi. Bizim Garo çok şaşırdı tabiî.

Yeğenlerim anlattıklarından çok rahatsız olan Dırtat o gece uyuyamamış. "Bir toprağa, bir vatana, bir yurda sahip olmak için senelerce o dağların başında öldük, öldürdük, herşeyi yaşadık. Bugün bir yurdumuz var, adı komünisttir, bilmem nedir, ama kimin yurdu, bizim. Peki bu Tro denilen pezevenge ne oluyor? Bu namussuz ne yapmak istiyor?" diye sinirden kendi kendini yemiş sabaha kadar. Eğer bulsa Tro'yu vuracak. O kadar kızmış. Sabahı zor etmiş.

Samatya'da vaktiyle birlikte savaştıkları Kalaycı Vartan vardı. Sabah erkenden Vartan'ın yanına gitmiş. Ama kapıyı kapalı bulmuş. O sırada Vartan gelmiş. Şaşırmış tabiî adam, "Dırtat bu saatte ne işin var oğlum" demiş. "Vallahi bu gece uyumadım, şu kahveye gidelim sana bir şey soracağım" diye çekiştirmiş Vartan'ı. Gitmişler kahveye, oturmuşlar. Tro'nun Lübnan'da yaptıklarını anlatmış Vartan'a, "Ne bok yemek istiyor bu herif?" kızgınlıkla. "Tro ne bok yesin" demiş Vartan, "Bu işi geçim kaynağı yapmış, geçiniyor böyle"

"Geçim için yapıyor pezevenk, şimdi anladım" demiş Dırtat.

Tro, Genelkurmay Başkanıyken, Andranik'e demiştir ki, "Beni sana karşı silâh kullanmaya zorlama Antranik" Çok kırılmıştır Antranik Tro'ya. Bunun ardından ordusunu terhis etti: "İsteyen asker olsun, istemeyen olmasın. Hadi bana allahaısmarladık" diyerek Ermenistan'dan ayrıldı. Amerika'ya gitti, California'da Fresno'da yalnızlık içinde öldü.

Tavla bile oynamamışlar adamla. Sason direnişinin önderi Andranık, aynı zamanda iyi bir marangozdu.

Antranik Amerika'da ölmeden önce, "Beni Ermenistan'a gömün" diye vasiyet etmiş. O zamanki komünist hükümet kabul etmemiş Taşnak olduğu için, Paris'te gömülüydü. Reel sosyalizmin çözülmesinden sonra götürdüler cenazesini Ermenistan'a. Antranik Taşnak'tı, ama adam ilkeli ve cesur biriydi, iyi askerdi; milliyetçi değil, yurtseverdi ve komünistlere saygısı vardı, Tro gibi değildi.

Dırtat hayattayken Tro da ölmüştü, kemiklerini getirmişler Ermenistan'a. Bunu duymuştu Dırtat, Andranik'in cenazesini kabul etmeyen Ermenistan hükümetinin Tro'nun cesedine sahip çıkmasına çok kızardı, "Sarkis, Ermenistan'ın toprağını kirlettı pezevenkler" derdi hayıflanarak.

Kafkas-Anadolu Ermenileri ilişkisi

1918 yılında Ermenistan'da kurulan Taşnak hükümetinde yer alanların hepsi Kafkas Ermenileridir. Ama Ermenistan'ın kuruluşunda belirleyici olan Anadolu Ermenileri'nin emeğidir. Ermenistan Vanlı'sının, Sasonlu'sunun, Şebinkarahisarlı'sının emekleri, mücadeleleri sayesinde kuruldu. Ermenistan'ı kuran, bu topraklarda yetişen insanlardır, Sivaslı Muradlar, Heçolar, Antranikler... Kafkas Ermenisinin parmağı bile kıpırdamadı doğru düzgün. Ama hükümet kurulunca Kafkas Ermenileri, Anadolulu Ermenileri istemediler. Bunlar hazır buldular ülkeyi. Kafkaslı-Anadolulu çelişkisi hâlâ devam ediyor. İskenderunlu'ydu eski reis-i cumhur, onu bile indirdiler aşağıya.

Ama şimdi bakıyorum, her şeyi hazır buldukları için kolay vazgeçiyorlar... Sosyalizmi de öyle buldular sayılır. Onun için, reel sosyalizmin çözülmesinden sonra olanları ibretle izliyoruz, görüyoruz.

Kumkapı'da bir kahvehanede oturuyordum. Kahvehanenin önüne de bir sergi kurulmuş. Serginin başında iki tane kadın duruyor. Birşeyler satıyorlar. Genç bir çocuk geldi, satılanlara bakmaya başladı. Ama bu arada da sürekli öksürüyor. Serginin başındaki kadınlardan biri kalktı yerinden, "Sırtını dön" dedi öksüren delikanlıya, "nefes al" Gencin sırtını dinledi, muayene etti...

Şaşırdım gördüklerim karşısında, bu kadın hekim herhâlde diye düşündüm. Gerçekten de doktormuş o kadın. Tuhaf oldum. Ermenistan'da doktormuş bu kadın, kendine göre iyi meslek sahibi bir insan. Ama şimdi buraya gelmiş konserve satıyor, bilmem ne satıyor... Acıdım hâllerine. Hâlbuki Sovyetler zamanında durumları ne kadar farklıydı. Kıymetini bilmediler. Ne Ermenistan'ın kıymetini, ne de sosyalizmin kıymetini bildiler. İkisine de sahip çıkmadılar, şimdi oraya buraya savrulup duruyorlar perişan bir şekilde.

Levon Ekmekçiyan

1982'de, bir bombalama olayı olmuştu İstanbul'da. Eylemi yapan Levon Ekmekçiyan Lübnan'dan geldi, Taşnak'tı.

Arkadaşım Emekli Albay Osman Efendi'yle bu konuyu konuşuyorduk. "Ne diyorsun Sarkis bu adamın yaptığına?" dedi. "Bu adama hem kızıyorum hem de acıyorum", dedim. Sonra başladım anlatmaya:

Bu adamın ailesi Anadolulu. Tehcirin tüm acılarını yaşadılar. Geri dönemediler topraklarına, Arap memleketlerinde kaldılar. Anadolu'da işleri güçleri yerinde olan ailelerin kalıntıları bunlar. Arap memleketlerinin kenar kıyı mahallelerinde, tenekeden evlerde, sefaletin en ağırını yaşayarak büyüdüler. Boyacılık yaptılar, hamallık yaptılar, orospuluk yaptılar, herşeyi yaptılar ayakta kalmak için. Ama akşamleyin evlerine geldikleri zaman, soflarının başında, hep Türkler'ın kendilerine yapmış olduğu mezalim hikâyelerini dinleyerek büyüdüler.

Sokakta yetişti bu çocuklar. Bu çocuk oradan gelecek Türkiye'de bir-iki tane Türk vuracak da, böylelikle sorunun çözümüne katkıda bulunmuş olacak! Bu işin acınacak tarafı. Yani, herkes bunları bile bile komünist olmadı, o da böyle oldu, başkaları da olmuştur, ben de olabilirdim. Ne yapabilir ki bu cahil insan? Cahil... Bunun babası Beyrut sokaklarında arabayla köfte satan bir esrarkeş. Bu adam ancak bu kadar yaşar. İster acı, ister kız. Bir buket çiçek yaptırıp getirecek değil ya, bunca yıl bize böyle ettiniz diye... Ya milliyetçi olacaksın, ya komünist olacaksın. O milliyetçi oldu.

Yaralandı burada, devlet önce tedavi ettirdi, televizyonlarda pişmanlık konuşmaları yaptırttı, sonra da idam etti Ekmekçiyan'ı. Yakışır, yaparlar bunu.

Tro ki nin kaleminden:

Andranik ve Bölüğü*

Yeryüzünde, barışçıl, normal bir hayat tarzına bir türlü uyum sağlayamadıkları için, yaşantıları sıradan insanlarınkine benzemeyen bir hayli kişi vardır. Hayat elbette onlardan güçlü çıkar ve onları uzun bir süre "kıyıya atıp bıraktığı" zaman, bu kişiler de hayatın rutin akışının tekdüze gereklerine ayak uydurmaya başlarlar. İş bulup aile kurarlar, romatizma ağrıları çekerler ve genellikle bu halde güçten kuvvetten düşüp ihtiyarlarlar. Ama tarih bir kere daha bir çatışma ve kaos dönemine girince, onlar da uykularından silkinip uyanırlar ilk davet üzerine hesaplarını yüzüstü bırakarak çizmelerini giyip yola çıkarlar.

Sofya'da oluşturulan gönüllü Ermeni bölüğünün başında, adı türkülere ve efsanelere karışmış bir kahraman olan Andranik Ozanyan var. Kendisi orta boylu; siperlikli bir kasket ve uzun çizmeler giyiyor; saçları kırlaşmış, yüzünde çizgiler oluşmuş, çenesi tıraşlı ama, yanakları gür sakallarla dolu, zayıf bir kimse; üzerinde, çok uzun süren bir tarihsel aradan sonra, kendini bir kez daha bulmuş bir adam havası var.

Andranik kırk altı yaşında. Ermenistanı'nda doğmuş, eskiden marangozmuş. 1888'de Sivas vilayetinde ihtilalci

* Troçki'nin gazetecilik ürünlerinden biri olan bu makale, Sarkis Çerkezoğlu'nun Taşnak militanı Dırtat Şirinyan'ı anlattığı bölümde sık sık adı geçen ünlü direniş önderi Andranik Ozanyan hakkında önemli bilgi ve değerlendirmeler içerdiği için kitaba alınmıştır. (y.h.n.)

Leon Troçki, *Balkan Savaşları*, Çev.: Tansel Güney, Arba Yayınları, İstanbul, Eylül 1995, s.283-295.

faaliyete başlamış ve 1892'de Taşnaksutiun adlı Ermeni partisine katılmış. Daha Rus-Türk Savaşı sırasında, yani 1870'lerin sonlarında, Türk ve Kürt hâkimiyetine karşı silahlı bir ayaklanma fikri Türkiye Ermenistanı'nda iyiden iyeye yaygınlaşmıştı, ihtilalcilerin görüşüne göre, böyle bir ayaklanma Büyük Devletler'in en başta, Rusya'nın müdahalesi sonucunu doğuracaktı. Çarlık diplomasisinin görevlileri, o sırada, Ermeni ihtilalcileri kendi yanlarına çekmeye ve çarlığın hizmetine sokmaya çalışıyorlardı. Ancak, bu evre çok uzun sürmedi: III. Aleksander'ın tahta geçişinden itibaren farklı bir siyaset izlenmeye başlamıştı... Andranik'in politik düşünce tarzı, böyle bir Carbonarist faaliyet ve diplomatik entrika ortamında şekil aldı.

1894'te Sasun'da Ermeniler bir kırıma uğramıştı Taşnaksutiun. Sasun dağlarının eteklerinde Muş Vadisi'nde mevzilenen silahlı bir partizan çetesini oraya gönderdi. Andranik, ilk silahlı eylemini burada gerçekleştirdi Bu sırada 1895-1896'da bir Ermeni partizan kuvvetinin başında Ermeni köylerini korudu, bölgeye silah taşıdı ve ahaliye bu silahları dağıttı, Kürtler'le ve düzenli Türk ordusunun küçük müfrezeleriyle çarpıştı. 1897 yılı ortalarında Kafkasya'ya giderek partisinin merkez organıyla doğrudan bağlantı kurdu, geniş yetkilerle ve çok miktarda silahla donanmış olarak ülkesine döndü

1899 yılında, en önemli partizan komutanlarından birçoğu öldürüldü ve Andranik, Bitlis Vilayeti'nin çete savaşı koşullarına en uygun bölümü olan Sasun yöresinde bütün partizan kuvvetlerinin liderliğini üstlendi. Komutanlık görev alanında, çarpışmaya yatkın, yarı-bağımsız Ermeni köylülerin yaşadığı otuz sekiz köy bulunuyordu. İşte burada Andranik efsanesi doğmaya başladı.

1900 yılında, Türkler'in hizmetindeki Kürt ağa Bşara Halil, Ermeni ihtilalcilerinden en önde gelenlerinden biri olan Zirop'u öldürdü. Ahali bu kişiye, Sasun'u neredeyse tamamen bağımsız hale getirdiği için Zirop Paşa diyordu. Padişah, Bşara Halil Ağa'ya, bu Ermeni liderini öldürerek gösterdiği başarı için bir madalya verdi. Sekiz ay sonra Andranik bu olayın intikamını aldı: Çetesiyle birlikte Halil'i takip ederek onu ve on yedi Kürt'ü öldürdü ve Abdülhamit'in verdiği madalyaya da el koydu. Sözkonusu madalya Taşnaksutiun'un Cenevre'deki arşivlerinde hâlâ korunmaktadır.

Andranik'in adı iyiden iyiye yayıldı. Ermeniler onun komutası altına girdiler. Türkler için korkulu bir rüya haline geldi ve padişah kuvvetleri kendisini hararetli bir şekilde arıyorlardı 1901 kasımında Andranik, kırk yedi partizanıyla birlikte, daimî müsademelerle takip edilerek, Muş'a bir saatlik uzaklıkta bulunan Havariler Manastırı'nda kıstırılıp etrafı sarıldı. Ferik Paşa ve Ali Paşa komutasında, beş taburdan oluşan bir bütün alay bu iyi tahkim edilmiş manastırı kuşattı. Ermeni rahipleri ile Muş mutasarrıfı ve yabancı konsolosların katıldığı uzun ve sonuçsuz görüşmelerden sonra, Andranik kuşatmayı yarma girişiminde bulunmaya karar verdi. Çatışmada daha önce ölmüş olan bir Türk astsubayının üniformasını üzerine geçirip, tüm alayı dolaştı, askerlerle kusursuz Türkçesi'yle konuşarak onlara uyumamaları emrini verdi, bir yandan da kendi adamlarına çıkış yolunu gösteriyordu.

Kendisi için yeni bir çatışmalar, takip etmeler ve saldırılar dönemi başladı... "Ben kendi halindeki Türk ahaliye karşı hiçbir zaman bir saldırıda bulunmadım: benim savaşım yalnızca beylere ve idareye karşı olmuştur."

Andranik'in en önemli eylemi iki yıldan daha uzun bir süre sonra gerçekleşti. O sırada otuz sekiz yaşındaydı. 1904 ilkbaharında, sekiz büyük topu bulunan iki Türk taburu Sasun Dağları'nda kendisini kuşatma altına almıştı. Andranik'in komutasında, seri ateş eder tüfekleri bulunan 200 partizan ile kendi çakmaklı tüfeklerini taşıyan 800 köylü vardı. Görüşmeler iki hafta sürdü. 13 Nisan'da kuşatma içindeki Ermeni köylerine top ateşi başladı. Dağlarda mevzilenmiş bulunan partizanlar bu top ateşinden pek etkilenmediler. Böylesi durumlarda her zaman olduğu gibi, tedip harekâtının başlıca hedefi, köylüleri ümitsizliğe sürüklemek, onlarda ihtilalcilere karşı bir tepki uyandırmak ve böylece partizan kuvvetlerini tecrit edip çaresiz halde bırakmaktı. Karşılıklı ateş sekiz gün aralıksız devam etti. Turkler yuzlerce kayıp verdi, partizanlar onların cesetlerini gole atıyorlardı Sasun'da köylüler köylerini terkettiler Yaklaşık 4 000 kişi partızanlara sığındı, köylulerın öteki yarısı ise Dıyarbakır koylerıne dağıldı. Ateş ederek geri çekilen Andranik ve adamları Van Gölü'ne ulaştılar, uç tekneye el koyarak, üzerinde bir manastır bulunan Akdamar Adası'na gittiler. Uç gün sonra, aynı teknelerle geceleyin gölu geçıp Van'a gittiler. İstanbul'a Van şehrinin Andranik'in eline geçtiğini bildiren bir telgraf ulaştı. O zaman İngiliz konsolosu meseleye el attı. Andranik'e, "Şimdi buradan uzaklaşman iyi olur" dedi. "Şu anda Rusya ile Japonya arasında devam eden bir savaş var Avrupa'nın gözü oraya çevrilmiş durumda, burası için hiçbir diplomatik müdahale yapılmaz. Her yanda Ermeni köylerinin ahalisi öldürülüyordu. Andranik Ermenistan'dan ayrılmaya karar verdi. Adamlarıyla birlikte, sadece geceleri ilerleyerek yedi günde İran'a ulaştı İran'dan Kafkasya'ya geçti ve Rusya

üzerinden Viyana'ya geldi. Bir süre Cenevre'de kaldı, ardından Mısır'a gitti ve nihayet Sofya'ya yerleşti. Burada, psikolojileri ve mücadele yöntemleri bakımından kendisine o kadar çok benzeyen Makedon ihtilalcilerle dostluklar kurdu. "Ben milliyetçi değilim" diyor Andranik bugünkü seferini açıklarken, "tek bir millet tanıyorum, o da ezilenler milleti"

Bulgar kitlelerin ruh halinde savaşın başlangıç evresinde kendini gösteren o idealizm dalgası, en canlı ifadesini Ermeni bölüğünde buldu. Farklı bir milletten, farklı bir dil konuşan, farklı geleneklere sahip kişiler, Bulgar savaş bayrağının altında toplandılar, bu bayrak onlar için başkalarının özgürlük mücadelesinin bir simgesi haline gelmişti - gerçi, elbette, bu mücadele ortak düşmana karşı yürütülüyordu.

Ekim ayının ortalarında, Makedon Lejyonu'nun bir parçasını oluşturan bir bölük Ermeni gönüllü Sofya'dan cepheye doğru yola çıkarken ben de yanlarındaydım - bu arada, söz konusu lejyon çok geçmeden yaptığı zulümlerle kötü bir ün kazanacaktı. Balkanlar'ın nefis bir sonbahar günüydü, güneş pırıl pırıl parlıyordu, henüz şehirde fazla yaralı yoktu ve savaş hâlâ zafer havasını koruyordu. Gönüllü Ermeniler, yerleştirildikleri ve silah talimi gördükleri kız lisesinden çıktılar. Bunlar, yaşları on dokuz ile kırk beş arasında değişen, esmer, sakallı-bıyıklı 230 tane adamdı. Hayatları birbirinden son derece farklı adamlar. Uzun süredir Sofya'da yaşayan, küçük bir kahvehane işleten ve

onun bir köşesini de bir saat tamircisine kiralayan yaşlı bir Ermeni savaşçısı, şimdi ailesini ve kahvehanesini terkedip Andranik'e katılmıştı. İşte şurada yirmi iki yaşında bir genç, hayatının on dört yılını Londra da geçirmiş; çocukken Ermeniler'in uğradığı bir kırımdan sonra, Londra'daki bir hayır kurumu kendisini yetiştirmek üzere alıp bu şehre götürmüş. İngiltere'de büyümüş, bir otobüs kondüktörü olarak çalışıyormuş, Ermenice'yi pek konuşamıyor; ama çocukluğundan kalma hayal meyal hatıralar belli ki yüreğinde yer etmişler birdenbire uyanarak Londralı kondüktörü İngiltere'den ayrılmaya, omzuna çadır bezinden bir sırt çantası vurup Türkler'e karşı sefere çıkmaya itmiş. Bu 'İngiliz'i en çok kaygılandıran şey, sefer sırasında sakallarının bıyıklarının uzamasına göz yummak zorunda kalabilecek olması. Onun yanında ailesi bulunmayan bir hancı var, bu adam küçük hanın, titizlikle işletiyor, her stotinka'nın (kuruş) hesabını tutuyormuş, derken bir gün yanında çalıştırdığı kimseyi çağırmış ve ona demiş ki: "Buraya ben dönene kadar sen bak eğer dönmezsem, burası senin olsun. Bu bölümde tezgâhtarlar var, öğretmenler var çoğu Romanya da kunduracılık işinde çalışan kol işçileri var İçlerinde, hayatta ne yapacaklarını bilmedikleri için, rastlantı eseri buraya gelenler de bulunuyor ayrıca bela arayan serseriler de var. Yazgı şu an için hepsini sıkı sıkı birbirine bağlamış hayalperestler ile maceraperestler, şövalyeler ile sokak kabadayıları bir arada.

Gönüllüler kendi sivil kıyafetlerini giyiyor, sadece askerî tarzda biraz çekiduzen verilip vucutlarına oturtulmuş bu

---

Trocki nin çizdiği "hancı" profili, Dırtat Şırınyan a çok tedir. Çerkezoğlu, Sırınyan ın "Sofya da kahvecilik yapıyordum dediğini hatırlamakta Balkan Savaşı'na katıldığı konusunda hatırlamamaktadır. Ama anlatılarda, Şırınyan ın Balkan Savaşı dığını düşünmemizi sağlayacak çok sayıda ipucu bulunmaktadır

giysiler· Birçoğu, dizlerine sıkı sıkı bağlanmış kalın tozluklar giyiyor. Her biri, sırtında çadır bezinden bir çanta ve bir kapşon taşıyor, hepsinin belinden aşağıya doğru bir hartuç sarkıyor ve çoğu yanında kendi revolverini götürüyor. Bütün gönüllüler üzeri çiçeklerle donatılmış kuzu derisinden kalpakları, yakaları ve kemerleri üzerinde çiçekler duruyor. Bütün bunlar kuzu derisinden kalpaklar, sıkı kemerler, kapşonlar, temiz sırt çantaları ve çiçekler, bölüğe, askerî görünüşünün yanı sıra, bir tatil havası getiriyor.

Bölüğe üniformalı bir Ermeni subayı komuta ediyor. Kendisine sadece "Yoldaş Garegin" diyorlar. Garegin Petersburg Üniversitesi'nin eski bir öğrencisi, meşhur Taşnaksutiun Lijin davasında yargılanmış ve üç yıl tutuklu kaldıktan sonra beraat etmiş. Sofya'da askerî kolejde okumuş, savaştan önce Bulgar ihtiyat kuvvetlerinde teğmen olarak görev yapmış. Garegin şair, hatip ve savaşçı, her zaman kendisine düşen görevin önemine uygun şekilde işine dört elle sarılan bir kimse.

Ama bölüğün ruhu Andranik. Üzerinde hâki elbisesi, başında karagül* derisinden kalpağı ve ayaklarında, bir tanesinden - kendisinin gayrıresmî otoritesinin simgesi bir süvari kırbacı gözüken şık asker çizmeleriyle muhteşem bir görünüşü var Vücudunun yan tarafından bir dürbün ve bir Browning tabanca sarkıyor, göğsünde, "Ya özgürlük, ya ölüm" yazan bir şeriti bulunan koca bir çelenk duruyor. Bu çelenk, Kızılhaç Komitesi'nden Ermeni kadınların armağanı. Eşleri, kızkardeşleri ve kızları, kocalarının, kardeşlerinin ve babalarının yürüdüğü sıralara yaklaşmak için itişiyor. Bölük yürüyüş disiplinine titizlikle uyuyor; şu anda kim hancı, kim

* Bir tür kuzu.

tezgâhlar, kim kahveci ayırt etmek zor. Garegin, onlara, boşu boşuna, aralıksız on gün, her gün on saat talim sanatının sırlarını öğretmemiş. Garegin'in de emir vermekten, söylev çekmekten sesi kısılmış, gözleri ateş saçıyor, kurşunîleşmeye başlayan saçları diken diken olmuş, subay kalpağının altından çıkıyor. Andranik, bölüğün başında, yere sağlam basan, dinç adımlarla sessizce yürüyor. Herşeyi ışıltılı gözleri, sivri bıyıkları, hatta altın püsküllü başlığı gösteriyor ki, bir kere daha kendini bulmuş, havasına girmiş.

"Beni tanımadınız mı?" diyor gönüllülerden biri, bir Ermeni gazeteciye.[2] "İstanbul'da Azatamart'ın idarehanesinde size çay yapardım.

Bölüğün arka sıralarında, kalay kaplar ve kovalar taşıyan otuz tane geri hizmetli yürüyor İşte böyle, tüfeksiz süngüsüz, sadece yemek pişirecek kap kacaklarıyla, bütün seferi geçirecekler, ötekilerle birlikte savaşın tüm zahmetlerine, çilelerine katlanacaklar Bölükte dört astsubay ve dört sıhhiyeci var daha sonra, yolda, kendilerine Ermenistan göçmeni bir gönüllü doktor katılacak.

Andranik için yakılmış bir türküyü söylüyorlar "Bahar geliyor ve bahar cıvıltıları duyulur duyulmaz / Andranik'in savaş nârâsı çınlıyor / Sasun dağlarında Andranik / bizi çarpışmaya çağırıyor." Andranik sessizce yürümeye devam ediyor, yalnız adımları daha bir sağlam, sert basıyor yere... Ermeni kavalı oring'in tatlı, yumuşak ama yeterince gür çıkan nağmelerini işitiyoruz. Kavalın sesi, önce konuşan,

Troçki'nin sözünü ettiği bu gazeteci, muhtemelen, aynı tarihlerde *Azatamart* gazetesinde çalışan ve Balkan Savaşı'yla ilgili gözlem ve araştırmaları, *Balkan Savaşı* adıyla 1913'te İstanbul'da kitap hâlinde yayımlanan gazeteci-yazar Aram Andonyan'dır. (y.h.n.)

bağıran insan seslerine karışıyor, ama sonra yavaş yavaş onlara baskın çıkıyor ve ezgiyi ayırt edebiliyoruz: "Hey dost, ölüyorum ben... Bu, meşrutiyet Türkiyesi'nin marşı. Tekrar Andranik için yakılmış türküyü söylüyorlar. Uzun boylu, zayıf bir Ermeni, şakacı, komik bir adam, bölüğün palyaçosu, kendini sert adımların ritmine, müziğin sesine ve türküye iyiden iyiye kaptırmış: Gözleri yarı kapalı, kalpağı kocaman, terli burnuna kadar düşmüş, ama onu geri itmiyor Kemikleri çıkmış, uzun kollarını sallayarak, Sasun dağlarındaki, baharın ilk rüzgarıyla birlikte partizanlarını çarpışmaya çağıran kahramanın türküsünü söylüyor.

Yolun sonunda, köprünün üzerinden aşıp, düz bir şerit halinde ağaçlar arasında giderek tepelere doğru kaybolan bir karayolu uzanıyor. Sağ tarafta, bölükteki birçok kimse için parti hayatının hatıralarını saklayan Vitoşa Tepesi duruyor. 1904 yılında, Vitoşa Tepesi'nde Taşnaksutiun'un kurucularından biri, Petrovsk Akademisi öğrencisi, önceleri Narodnaya Volya'ya mensup bulunan Hristofar Mikaelyan dinamitle denemeler yaparken ölmüştü. Bu dağda Abdülhamit'e karşı bir suikastin hazırlıklarını yapıyordu. 1905-1906'da, burada, Vitoşa'nın eteklerinde, partinin askerî eğitim okulu kurulmuştu bir Bulgar subay, Ermeni partizan kuvvetleri için komutanlar yetiştirmişti...

Veda etme zamanı geldi. Garegin, subaydan ateşli bir hatibe dönüştü. Ermeniler'e nasıl kişiliksiz ve korkak diye küçümsenerek bakıldığını, sadece yaltaklanmayı ve para kazanmayı bilir, kutsal ateşten yoksun bir millet diye aşağılandıklarını anlatıyor; ama son yirmi beş yıl, Ermeniler'in de özgürlük için savaşıp ölebildiklerini göstermiştir, diyor.. Kadınlar konuşmacının üzerine çiçekler atıyor. Eşler ve kızlar, sevdiklerini bir türlü bırakmak istemiyorlar, ama

sonunda ayrılma vakti gelip çatıyor. Bir komut duyuluyor bölük toplanıyor ve marş söyleyerek ilerliyor. Andranik kendini tutamıyor yolun yanındaki hendekten atlıyor ve Browning'iyle havaya birkaç el ateş ediyor. Gönüllü bölük de kendisine, tıpkı Sasun dağlarında olduğu gibi, beş dakika havaya ateş ederek karşılık veriyor. Yüzlerce silah havaya kaldırılmış. Browningler, mavzerler ve buldoglar* ise küçük birer gülle gibi küt pat diye bir ses çıkararak havlamasını duyuruyor. Tabancaları kavrayan eller, bir ant içer gibi yukarı kaldırıyor: "Ya özgürlük, ya ölüm.

Balkanlar'daki korkunç olaylar kitabında bu, küçük bir saf romans bölümü gibiydi.

Kasım ayının sonunda, Sofya'da, Ermeni bölüğünden ilk yaralıları gördüm, toplam yirmi kişiydiler. Andranik hakkındaki türkü eşliğinde uğurlandıkları o güneşli günden üzerlerinde eser kalmamıştı. İyiden iyiye çökmüşler, bir deri bir kemik kalmışlar, feleğin sillesini yemiş bir haldeler. Bir adam parmaklarından birkaçını kaybetmiş, bir başkası kötürüm olmuş, bir üçüncüsünün başı sargılar içinde. Hani sahibinin giderken yardımcısına bıraktığı han vardı ya, işte orada oturuyoruz.

"İşimiz orada çok çetindi" dedi yaralılar bana, "çok çetindi. Gerçi düğüne gitmediğimizin farkındaydık, ama bu kadar güç olacağını da beklemiyorduk. Yürüye yürüye sekizinci gün (Malko) Tırnova'ya vardık, orada bize

* Geniş kalibreli, kısa namlulu bir tabanca.

Mannlicher süngülü tüfekleri dağıttılar. Sonra bizi Makedon Lejyonu'yla birlikte Kırcali'ye yolladılar, orada yirmi dört saat nişan talimi yaptık, ardından da Türk sınırını geçtik. Her taraf boşaltılmıştı; köyler yakılmış, sığırlar başıboş dolaşıyordu. Biz de etrafı ateşe verdik, daha doğrusu Makedonlar verdi Andranik bizi böyle bir şey yapmaya bırakmazdı. Bize köylerin dışında rastladığımız her Türk'ü, silahsız bile olsa, casus sayıp öldürme emri verilmişti. Makedonlar da bunu yaptılar. Karşılaştıkları kimseyi, önce, ondan alabilecekleri bilgiyi almak üzere sorguya çekiyor, sonra da ateş ederek veya süngü saplayarak öldürüyorlardı. Bizim bölükte böyle şeyler daha sıkı kontrol ediliyordu. Bir kere, bir köyden ayrılırken, ben geride kaldım ve bir evi ateşe verdim, işte itiraf ediyorum. Bunu niye yaptığımı ben kendim bile bilmiyorum. Andranik yolda beni bekliyordu. 'Niye arkada kaldın?' 'Öyle gerekti. 'O yeri sen mi ateşe verdin?' dedi evi işaret ederek. Sonra kırbacıyla bana on defa vurdu. Dikkat et' dedi bana, 'ben yanında olmadan tek bir adım atma!' Yine de, kimimiz tıpkı yunaki'ler (genç başıbozuklar) gibi, kimsenin görmediği yerlerde Türkler'i boğazladık. Şunu da söylemeli ki, hepimiz Ermenistan'daki pogromları hatırlıyorduk... Çok zorluk çektik. Yürüyüp ilerlemek çarpışmaktan daha güçtü. Bir ırmağı iki kez geçmek zorunda kalıyorduk, akşamleyin bir kere, sabahleyin tekrar, göğsümüze kadar buz gibi suyun içine giriyorduk, cebrî yürüyüş halinde olduğumuzdan kuruyamıyorduk. Ekmek gözümüzde tütüyordu. Dünya kadar etimiz vardı; Türkler kaçarken sürülerini geride bırakmışlardı. Sayısız öküz, keçi kestik. Benim çarıklarım paramparça olmuştu, bu nedenle derisini yüzmek için bir öküz öldürdüm, ama derisini yüzemeden tekrar yola çıkma

emri verildi. Bol miktarda tütün de vardı. Dükkânların kapısı ardına kadar açıktı, sahipleri çekip gitmiş, bütün mallarını oldukları yerde bırakmışlardı ne istersen, elini uzatıp alabiliyordun. Ama ortalıkta ne ekmek, ne de tuz vardı. Sınırı geçtikten sonra, buraya dönene kadar bir tutam tuz yüzü görmedik. Bu yüzden midemiz hep kötüydü.

"Düzenli birliklerle birlikte, Yaver Paşa'ya karşı yürütülen harekâta katıldık. Çarpışma esnasında korkmadım. Daha önceden de ölüm görmüştüm. Kürtler, anamı babamı gözlerimin önünde paramparça etmişlerdi. İçimizde korkudan öleceklerini sandığımız kimseler vardı; gelgelelim, kahramanlar gibi hareket ettiler. Rodosto'lu (Tekirdağ) o çocuk, Poghos vardı, yalnız on altı yaşındaydı. Ona ben demiştim ki: Ne işe yararsın ki sen? Gel gör ki, ileri mevzilerde on beş saat yemeden içmeden dayandı. Yaver Paşa'yı takip ederken Poghos ön safta, en tehlikeli yerlerde çarpıştı. Onların hepsi çok iyi döğüştü. Londra'dan gelen o adam, bütün sefer boyunca her zaman tıraş oldu. Nasıl becerdi, bilmiyorum, ama yüzü her zaman tertemiz tıraşlıydı. Niçin suratının hep tıraşlı olduğunu sorduk ona. Temizlik için, dedi. Kendisine 'İngiliz' deyince biz, kızardı... Palyaçomuzu mu soruyorsunuz? O hâlâ sağ... yalnız, orası pek şaka yapılacak bir yer değildi. Yolda bir sürü tavuk yakalamıştı; ne zaman dursak, kumanya torbasından bir tavuk çıkarıyordu Andranik bizim yanımızda, elinde tüfek çarpıştı, ama muharebe başlayınca, kendisi bizim gerçek liderimiz olmuştu. Garegin çok cesurdu; muharebede hiç yerinden geri çekilmedi, kılıcını savurarak mevziden mevziye koşuyordu. Garegin, kalan son ekmeğini bizimle paylaştı. İlk kez bir adamımızı kaybedince, Garegin geldi, onu alnından öptü ve şöyle dedi: 'O bizim ilk şehidimiz Ve

böyle devam etti bu. Ne zaman biri düşse, Garegin gelip onu öper ve 'Kızılhaç!' diye bağırırdı. Sonra sıhhiyeciler gelip yaralıyı götürürdü. Beni Filibe'ye yolladılar, orada hastanede on gün kaldım. Kraliçe bizi görmeye geldi ve bize herşeyi sordu. Ona dedim ki: 'Şimdi sizin haliniz iyi. Türkler'i Asya'ya kadar kovalayacaksınız. ama o zaman biz Ermenistan'da onlardan eskisinden iki kat daha çok baskı göreceğiz.' Ama kraliçe dedi ki: 'Sabırlı olun, sizin de sıranız gelecek. İşte şu posta kartını bana verdi, hani bir tür teselli olarak.

Gönüllüler Sofya'ya dönünce, Ermeni gazetelerinin üzerine atıldılar, ama kendilerine özellikle yakın bulunan gazeteyi bulamadılar· Azatamart, partilerinin İstanbul'da çıkan yayın organı yoktu. Azatamart'ın, Kral Ferdinand'ın sefer beyannamesine yöneltme cüretini gösterdiği eleştiri yüzünden, Bulgar sansürü bu gazeteyi yasaklamıştı. Gönüllülerin Makedonya davası için bayrağı altında öldükleri partinin yayın organına konulan bu yasak, ihtilalci romantizmi ile hanedanlık gericiliği arasında en önemli bir çatışmayı meydana getiriyor. "Özgürlük" savaşının çelişkileri, bu epizotta kendisini açıkça gösteriyor. Bir Ermeni meslektaştan meseleyi etraflıca öğrenince, hemen orada bir telgraf yazıp incelemesi için bir "solcu" sansür görevlisine uzattım (Burada, kendisinin hafızasını zorlamamak için adını anmayacağım).

"Bu telgrafı cidden göndermek niyetinde misiniz" diye bana sordu.

"Tabii" diye cevap verdim.

"Bu metni sansür kuruluna resmen sunmanızı size tavsiye etmem.

"Niçin?"

"Unutmayın ki, biz sansür görevlilerinin yalnız telgraflara el koyma yetkisi yok, muhabirleri gözaltına aldırma yetkimiz de var..

Şu anda Ermeni bölüğü ve mensupları hakkında yeni herhangı bir bilgim yok. Azatamart üzerindeki yasak kalktı mı, bilmiyorum. Bulgaristan kraliçesinden bir posta kartının, sakat kalan bir Ermeni gönüllünün düşünceleri üzerinde ne etkisi olur, onu da bilmiyorum..

Kievskaya Mysl. No. 197

19 Temmuz 1913

Onbirinci Bölüm

6-7 Eylül 1955

O günlerde her vilayette Yunan aleyhtarı mitingler yapıldı, bağırdılar çağırdılar. Radyolarda, "Palikarya geliyoruz" çığlıkları attılar... Halkı kışkırttılar.

6 Eylül günü, Karaköy'de Reşat Bey adında bir adamın dükkânını yapıyordum. Akşam gazeteleri yeni çıkmıştı. "Selânik'te Atatürk'ün evine bomba atıldı" diye yazıyordu gazeteler. Bu haberlerle fitili ateşlemiş oldular. Ve saldırılar, yağmalar başladı tüm İstanbul'da.

Ben büyük endişeyle, doğru Kumkapı'ya gittim. Kumkapı'da Çapari Sokak 19 numarada dükkânım vardı. Demokrat Parti ilçe örgütü de benim dükkânın üst katındaydı. Orada Tevfik Bey adında bir adam vardı, akşama kadar ilçe örgütünü beklerdi. Akşam üzeri bir de baktım, Kumkapı meydanında manavlık yapan bir Rum'un dükkânını kırıyorlar, Demokrat Partili Tevfik Bey de çeşmenin yanında kışkırtıcılık yapıyor.

Yedikule'de Gençağa Caddesi'nde oturuyordum. Gedikpaşa'dan yeni taşınmıştım oraya. Büyük oğlum henüz altı aylıktı. Yedikule'de çok Rum yaşıyordu o yıllarda. Ben de kaygılandım, hemen dükkânı kapattım, koşturdum eve. Anarşist Nevzat'la beraber. O da benim dükkânla aynı sokağın içindeki bir evde oturuyordu, sevgilisi Tatar Sabahat ve Murat adında bir arkadaşıyla beraber. Kumkapı'dan Yedikule'ye koşa koşa gittim. Ayakkabının ökçesi düştü yolda. Kapıdan içeri girdim. Baktım, bizim sokağın köşe başında da başlamıştı patırtı...

Annem de şaşırmış, "Ne oluyor, bunlar gene niye kudur-

du?" diyor. Haberi yok daha olanların hepsinden. Durumu anlattım. Bir bayrak uydurduk pencereye asmak için... Eşim Ağavni'ye, rahmetliye, "Sen çocuğu al yukarı çık" dedim. Annem de bir müslüman kadının verdiği beyaz bir yazmayı bağladı başına. Kadıncağız benzer olayları daha önce de yaşadığı için ne yapması gerektiğini biliyordu. Kapıyı pencereyi açtık...

Mahalle sakinleri ev sahibini tanıyorlar ama, yeni taşındığım için benim kim olduğumu bilmiyorlardı. İki ağızlı kısa bir bıçak vardı, onu göğsüme koyduktan sonra bir sandalye attım kapının önüne, oturdum.

Yağmacıların lideri Türk bayrağını boynuna peşkir gibi asmış, önden yürüyor, güruh arkasından geliyordu. Girdikleri her yeri kırdılar döktüler, kırdılar döktüler... Bütün cadde kırık eşya parçalarıyla doldu, yatak yorgan kırpıntıları falan... Bir eve bir iki grup girip çıktı mı, ev mağaraya dönüyordu zaten. Sadece Rum evlerine değil hristiyan olarak bildikleri herkesin evine, dükkânına saldırıyorlar, yağmalıyorlardı. Ne de olsa hepsi gâvur, birbirinden farkı yok diyerek. Bu sırada bir kadın çıktı evinden çığlıklar atarak, yan sokağın içine daldı, ağlayarak gidiyor. Genç bir kadın, ne yaptılarsa kadına, bilmiyorum. Yedikule Caddesi'nin üzerindeki Rum kilisesini ateşe verdiler. Kıvılcımlar bizim evin üstüne doğru geliyordu.

Üç kişi geldi caddenin ortasına, biri sarışın sarkık bıyıklı, Arnavut tipli. Kendi aralarında konuşuyorlar, arada bir de bizim eve bakıyorlardı. Ben anladım, konu bizim ev. Bir kere de kırıp dökmeye başladılar mı, önüne geçilemiyor. Hemen gittim, elimi koydum adamın omzuna. Döndü baktı, "Ne oluyor?" dedi. "Şu üçünüzün arasındaki konu bu evdir, bu

evin sahibi Ermeni'dir, ama şimdi Florya'da yazlıktadır. Üst katta o oturur, ama aşağıda ben oturuyorum. Hatırlatıyorum, aşağıda ben oturuyorum", dedim. Adam bana, sen kimsin, diye de soramadı. Yeni taşınmış olmanın avantajını kullanıyorum. Ermeni olduğum bilinseydi, beni sağ bırakmazlardı. Biraz da o yağmacılardan toplandı kapının önüne, onlara kahve pişirdi annem, tam müslüman bir kadın havasında, ikram etti.

Akşam saatlerinde köşe başından düdük sesi geldi... Yavaş yavaş kaçışmaya başladılar, kiminin koltuğunun altında makine başlığı, kimisinde halı... Bulduklarını alıp kaçıyorlar. Bir de baktık yanında askerlerle bir yüzbaşı geldi, kahve fincanı da elimde. Bana aynen şöyle dedi: "Delikanlı, tebrik ederim sizi, kahve içmenin zamanını iyi bilmişsiniz. Kutlarım sizi, her Türk sizin gibi olmalı. Ama artık askeriye bu işe el koydu, kahvenizi lütfen içerde için." "Ooo Türk subayına saygımız sonsuzdur" filan diyerek bir diskur geçtim. Kapıyı kapattım, içeri girdim. Eve girdim ama, ev başıma yıkılıyor sanki.

Sabah oldu, kimse dışarı çıkmıyor. Karşıdan bir pencere açıldı. Bir adam çıktı pencereye, bana baktı, "Tebrik ederim seni delikanlı, paçayı iyi kurtardın, kurnaz delikanlıymışsın", dedi. Adama kızdım kendi kendime. Demek adam biliyormuş benim kimliğimi. Yıllar sonra öğrendim ki, bana bunları söyleyen o adam polismiş. Şimdi Aras Yayınları'nın sahibi olan Tomo'ların evinde oturmuş daha sonraları. Söz 6-7 Eylül'den açılınca, Tomo'nun annesi, "Genç bir çift vardı, bizim evimizi onlar kurtardı" demiş. Polis de olanları anlatmış. Seneler sonra Ercüment'in vasıtasıyla Tomo'yla tanıştıktan sonra öğrendim bunu.

Kumkapı'da yağma

Daha sonra Kumkapı'ya geldim. İki tane dükkânım vardı. Caddedeki dükkânın kepenkleri sökülmüş, sokağın içindeki dükkânı da arkadaşım Nevzat ve sevgilisi Tatar Sabahat korumuş. Yağmacıları görünce Nevzat'la Sabahat gelip kapıyı kırmışlar, içeri girmişler, gazocağını yakmış çay koymuşlar, pencereye de kırmızı yağlı boyayla "Kıbrıs Türk'tür" diye yazmışlar. Sabaha kadar benim dükkânı beklemiş karı-koca.

Benim diğer dükkânın kepenklerini kırıp içeri girmişler. Meğerse bizim dükkâna giren de, iki dükkân aşağımızdaki Karadenizli meslektaşımız, Laz Mehmet'miş, yanında da adamları. Sabahat engellemeye çalışmış onları tek başına, kapının önündeki keresteleri üzerlerine itmiş düşürmüş. Laz Mehmet'le epey tartışmış Sabahat, "Seni bıyıklarından astıracağını, bu gecenin sabahı da var" diyerek tehdit etmiş. Sonra da Nevzat gelmiş, birlikte korumuşlar dükkânı yağmacılardan.

Birkaç gün sonra, bir kadın geldi dükkâna, genç bir Rum kadın. "Burada bir evimiz var" dedi, "orayı tahrip ettiler, yapılacak işler var, şunlara bir bak" Kumkapı'da Rum zenginlerinden Şekerci Yani isminde birine ait, büyük, kale gibi bir ev. Surp Harutyun Ermeni kilisesinin yan kapısından çıkınca sağdaki büyük ev. Gittik oraya ki ne görelim. Aşağıdan yukarıya her tarafı kırmışlar, dökmüşler. Taban halılarını bir baştan bir başa kesmişler. Üst katlara çıktık. Yukarıda tavan arasında Rumlar'ın ibadet ettikleri ve duvarlarında ikonalar, kandiller, aziz resimleri bulunan bir bölüm vardı. Burada ne varsa hepsini kırmışlar, dökmüşler, odanın ortasına

yığmışlar, bir de üşenmeden üstüne sıçmışlar...

Çıktık geri geldik dükkâna, oturuyoruz kadınla, ne yapabiliriz diye konuşuyoruz. O sırada Laz Mehmet dükkânın önünden geçiyordu, kadın bir tuhaf oldu onu görünce. "Bu adam" dedi, "sandığın kapağını açtı, ziynet eşyalarım vardı, aldı cebine koydu. Şu ayağındaki mavi pantolon da kocamın pantolonu" Çok fena oldum.

Dükkân komşumuz, meslektaşımız Laz Mehmet yağmacılardan biriydi yani. Sonra haber gönderdim kendisine, "Gidin söyleyin o hergeleye, bir daha 6-7 Eylül olmasın, aynısını ben kendisine yapacağım", diye. O günden sonra bir daha selâmlaşmadık. O da selâm veremedi, ne yaptığını iyi biliyordu. Aslan adında bir oğlu vardı, 6-7 Eylül olayları sırasında babasının yaptıklarını anlatmışlar ona. Şaşırmış çocuk, babam nasıl yapar böyle bir şeyi diye. Beni de çok severdi.

Laz Mehmet, Kumkapı'daki camiden çıkmazdı, kollarını sıvayarak abdest alır, namaz kılardı. Herhâlde cennete gitmek istiyordu. Geçenlerde öldüğünü duydum, kim bilir belki de cennete gitmiştir.

Laz Mehmet gibi bir yığın insan vardı 6-7 Eylül'de. Yedikule'de filan... Hattâ bir Rum'a ait inşaat vardı. İnşaatta çalışan ameleler, sırf Rum'un diye, kendi yaptıkları, emek verdikleri bitmiş binayı tabana kadar yıktılar üşenmeden.

Beyoğlu

Beyoğlu'nda teyzemin iki oğlu vardı. Küçük oğlu Arto, Diş Hekimliği Fakültesi'ni bitirdikten sonra Beyoğlu'nda mua-

yenehancsi açmıştı. Ama o günlerde Amerika'ya gitmeye hazırlanıyordu. Bu yüzden iki kardeşin arası açılmıştı. Çünkü babaları onlar çocukken ölmüştü, küçüğü ağabeyi okutmuştu. "Elin biraz para görüyor, bizi bırakıp Amerika'ya gidiyorsun" diye Hırant kardeşine sitem ediyordu. İki kardeş konuşmuyorlardı, teyzem de arada kalmıştı.

Teyzemin büyük oğlu Hırant'ın da Balık Pazarı'nda ufak bir parfümeri dükkânı vardı. Daha önce Kanzuk Eczanesi'nde çalışıyordu. Bir ara bana, "Ben iflas durumundayım. Annemin haberi yok bu durumdan. İmkânım da yok. Şu dükkânı kiraladım, başarabilirsem kurtulurum, yoksa intihar edeceğim" demiş, dükkânın içindeki rafları da ben yapmıştım. Gündüz kendi işlerimi yapıyordum, akşamları da omzuma vururum keresteleri, Galata Köprüsü'nden geçer, Yüksek Kaldırım'dan çıkar Balık Pazarı'na gelirdim, Hırant'ın dükkânının raflarını yapardım. O dükkânı öyle yapmıştım.

6-7 Eylül olayları oldu. Onların durumunu merak ettim. Sabahleyin gittim ki, Hırant'ın yüzü sapsarı olmuş, uzun boylu bir oğlandı rahmetli. Arto da kapının önünde, yerlere atılmış eşyaların içinde kırılmamış esans şişeleri arıyor, topluyor.

"Hırant" dedim büyük kuzenime, "Arto haklıymış galiba" "Sus" dedi, "o haklıymış, o vapurla gidecekti, ama ben onu uçakla göndereceğim" Öyle de oldu, kardeşini uçakla gönderdi Amerika'ya. Hırant'la karısı da İngilizce ders aldılar, üç sene sonra çektiler gittiler Amerika'ya. Orada Torikyan isminde bir Ermeni'ye ait ecza deposunda amele olarak çalıştı. Burada Nihat Bey'di, orada amele Nihat oldu.

Amerika'dan gönderdiği mektuplarda, "Bizi bu hâllere getirenlerin sonu da böyle olsun" diye yazıyordu. Sonra da kanserden öldü Hırant. Arto da Boston'da diş hekimliği yapıyor hâlâ.

Böyle bir dram...

O Beyoğlu, öyle bir hâle getirildi ki, manzaraya inanmak mümkün değil. Çingeneler günlerce eşya topladılar sokaklardan. Saatler, dikiş makineleri, buzdolapları... sokaklara atılmış. İngiliz kumaşlarını top olarak arabaların arkasına takıyorlar; biri bir tarafa çekiyor, biri diğer tarafa, iplik hâline getiriyorlar kumaşı. Nasıl da düşünmüşler bunu, koca bir top kumaş gidiyor, ip oluyor!

Menderes hükümeti, güya Rum vatandaşların zararlarını tazmin amacıyla, o yılki bütçeden 60 milyon lira para ayırdı. 60 milyon lira neyi karşılar? Asıl amaç göz boyamak tabiî. Zaten sonradan iyice ortaya çıktı ki, Selânik'te Atatürk'ün evine bomba atan MİT mensubuymuş. Bu, Celal Bayar-Menderes yönetiminin yaptığı bir provokasyondu. Sonuçları çok yıkıcı oldu.

Bu olayların ardından çok sayıda Rum ve Ermeni İstanbul'u terk edip yurtdışına gitti.

1964'te Rumlar'ın Yunanistan'a gönderilmeleri sırasında yıkma, yağma, öldürme gibi olaylar olmadı benim bildiğim kadarıyla ama, herkesi Emniyete çağırdılar, "kendi rızamla gidiyorum" diye imza aldılar. Formalite tabiî, tehditle aldılar bu imzaları. İnsanların çoğu ağlayarak gitti. "potansiyel düşmanlar"! Sedyeyle bir kadın gidiyor, yürümeye gücü yok, o da "alternatif düşman" sayılıyor. Sınırdışı ediliyor, kadın sedyeyle gidiyor, "potansiyel düşman"!

Bunlar da İsmet Ağa'nın marifetleriydi. Halk cahil, "İyi oldu gâvurlara" dedi çıktı. Onu anlamak mümkün. Ama bizim aydınımıza hâlâ aklım ermemiştir. Bu politikalara karşı kendini ortaya atan, tepki gösteren aydın yok. Hepsinin kulakları Ankara'da. Resmî ağız, derin devlet ne derse, onu yapıyorlar, onun dışına çıkmaya korkuyorlar.

Hâlbuki iktidardakilerin aşiret partisinden farkı yok! Cumhuriyet ne, demokrasi ne bildikleri yok. Halk ismini söylemeyi bile bilmiyor, demirkrıt diyor, demirkrat diyor. Peki demokrasinin ne olduğunu bilmeyen, nasıl demokrat olur? Celal Bayar, Batı'ya karşı, "demokrat olduk", dedi. Eee hoş geldin, nasıl oldu bu? "Olduk işte!" Dünkü ittihatçı... bir günde nasıl demokrat olur? O değil miydi daha iktidara gelir gelmez, "Ezan Arapça okunmalı" diyen? Temelini o atmadı mı bugünlerin, dini siyasete alet etmenin? O dönemden başlamıyor mu bunlar? Ama bunları açıkça yazan da yok bu ülkede.

Demokratlarmış! Demokrat insan barbar mı? Ne kadar insanın başını yediler ya! Nâzım Hikmet gibiler başka memleketlerde öldü. Neydi suçu Nâzım'ın? Hazineyi mi boşaltmıştı, birilerini mi öldürmüştü, ne yapmıştı bu adam?.. Lâyık mıydı böyle olmaya? Aziz Nesin, zavallı adam, çat içeri, çat dışarı. Marko Paşa'yı çıkarırdı, o yasaklanır, Yedi-Sekiz Hasan Paşa'yı çıkarır, o kapatılır Öküz Ahmet Paşa'yı yayınlar. Baş edemezler Aziz Bey'le, bu kez de matbaalara, "bunu basmayacaksın" derler. Ama ona da çare bulunur; dergi basılır ve "Gutenberg matbaasında basıldı" diye yazar...

Onikinci Bölüm

SİYASİ HAYATIMDAN KESİTLER

Taşnak annenin komünist oğlu

Annemin gençliğinde öğretmenlik yaptığı Gedikpaşa'daki Ermeni Mesropyan Okulu'nun üst köşesinde yeşil boyalı bir ev vardı. İstanbul'a geldikten sonra ne zaman oradan geçsek, annem, "Burası bizim kulübümüzdü" derdi. Taşnakların gençlik kulübü yani.*

Kilisenin tam karşı tarafında bir ev gösterdi bana bir gün, bir tarihte İstanbul'daymış Antranik ve o evde oturuyormuş. Anneannem, annemleri ellerinden tutmuş Antranik'in elini öptürmeye götürmüş o eve. Annemler Antranik'in elini öpmüş. Biraz da sohbet etmişler. Anneannem, Antranik'e, "Kardeşim, artık bu işten vazgeç, sana yazık oluyor" diyerek telkinde bulunmuş.

Anneannemin, Antranik'e telkinde bulunacak kadar yakın davranmasının nedenini bilmiyorum.

Annem Taşnak'tı. Çok acı çekmiş bir kadındı, İstanbul'da öldüğünde yaşı 80'i çoktan geçmişti. Bir tek gün bile rahatlık hissederek "oh" dediğini hatırlamıyorum. Annemin okumayı çok sevmesinde ve bizlere sevdirmesinde gençlik yıllarını İstanbul'da geçirmesinin ve eğitimli bir Taşnak olmasının elbette büyük rolü vardır.

Aram dayım da Taşnak'tı. Ben onu hiç göremedim ama kızı Alice buraya geldiğinde, benim için, "Bu komünisttir" dedikleri zaman, Alice bana dönüp tuhaf tuhaf bakmıştı.

Dayım Yunanistan'da kral yanlısıymış. Alice, "İkinci

---

* Çarlık Rusya'sında yasaklı olan Taşnak Partisi, II. Meşrutiyet sonrası dönemde legal bir partiydi. Seçimlerde İttihat ve Terakki Partisi ile ittifak yapıyordu. Türkiye'nin her yanında şubeleri vardı. (y.h.n.)

Dünya Savaşı'ndan sonra komünistler iktadara geldikleri zaman, çok aradılar babamı. Biz az mı saklandık onlardan! Komünistler yakalasalar kurşuna dizerlerdi babamı" diyordu. Alice komünistleri sevmezdi o yüzden.

Yunan gazeteleri gönderirlerdi buraya bazen, bu gazetelerde dayımın Drama ve Kavala cephelerindeki faaliyetlerinden sitayişle bahsedilirdi.

Annem ve ailesi Taşnaklar'dan çok etkilenmişlerdi, siyasî insanlardı. Ama babamın ve ailesinin böyle bir eğilimi hiç yoktur. Galiba onlar Anadolu'da yaşadıkları, zenginliklerine ve Türk halkının dostluğuna güvendikleri için Ermeni siyasî hareketlerine hiç bulaşmamışlardı. Bu yüzden tehcir hiç beklemedikleri bir uygulamaydı ve hazırlıksız yakalanmışlardı. Bu nedenle tehcir onları ruhsal olarak çok kırdı, çökertti.

Annem ise genç yaşta tehcirle karşılaşmış ama inadını ve direncini korumayı bilmişti. Onun tehcir sırasında ve sonrasında gösterdiği dirençte siyasî düşüncelerinin rolü olduğunu düşünüyorum.

Taşnak annenin oğlu olan bana gelince, ben Ermeni milliyetçisi, Taşnak değil, komünist oldum. Benim gibi, bu ülkede bu kadar ıstıraplar çekmiş, haksızlıklara uğramış bir ulusun evlâdı, bir insan, ya Levon Ekmekçiyan gibi milliyetçi, Türk düşmanı olurdu, Lübnan'dan gelip burada suikast yapardı, veyahut da komünist olurdu. Onun için biz komünist olmayı hayal ettik.

Çoğunluk milliyetçi olurken benim komünist olmamın nedenleri merak edilebilir. Bunu şöyle açıklayabilirim:

Ermeni tarihini biliyordum, yani Ermeni halkının yaşadığı büyük kırımı çok iyi biliyordum, çünkü ben de bu katliamın artıklarından biriydim. Bu katliamların ardından Ermeni halkını mutlak yok oluştan kurtaran, 1918'de Ermenistan'da kurulan Taşnak hükümeti değil, 1920'de Kızıl Ordu'nun desteğiyle onları deviren ve iktidarı alan komünistler olmuştu.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nde de tanınmış isimler var Ermeniler'den, Aleksandr Miyasnikof gibi Lenin'in mesai arkadaşları vardı. Onların da etkisiyle Kızıl Ordu Azerbaycan'dan Ermenistan'a girdi. Taşnaklar, içerdeki komünistlerin ayaklanmasıyla Kızıl Ordu saldırısı arasında kaldılar, kaçtılar gittiler. Ermenistan komünist oldu 1920'de.

O günlerde Kâzım Karabekir, ordusuyla birlikte Gümrü'de, şimdiki Leninakan'da bulunuyordu. Taşnak hükümeti devrilip komünistler iktidarı aldıktan sonra, Kızıl Ordu Gümrü'yü ay şeklinde muhasara etti ve Kâzım Karabekir'e Gümrü'yü boşaltması için 15 gün süre verdi. Bu arada Karabekir, müzakere talep ediyordu. Ama Kızıl Ordu'nun bu ultimatomu üzerine Gümrü'den çekildi. Türkler çekildikten sonra Gümrü'ye giren Kızıl Ordu ve komünistler, aylarca kuyulardan Ermeni cesedi çıkardılar. Bundan da anlaşıldı ki, ermeniliği yok etmek gibi bir planları vardı ama bu, komünistlerin müdahalesiyle engellendi.

Bu olay bende komünistlere karşı büyük sempati yarattı.

Çünkü bir halka imha olmaktan kurtulma fırsatı vermişti. Ayrıca komünist yönetim döneminde Ermenistan'da ve Ermeni halkında büyük gelişmeler oldu ve düşman korkusu olmadan halk bütün yeteneklerini ortaya koyma imkânı buldu. Ermenistan, ufak olmasına rağmen, Sovyet Cumhuriyetleri içinde en dikkat çeken cumhuriyet hâline geldi. Ufacık bir cumhuriyet, Sovyet Ordusu'na dört tane mareşal vermiş İkinci Dünya Harbi'nde. Mareşal Babacanyan, Mareşal Bağıramyan, Amiral İsaagof... Ermenistan'da deniz yoktu ama, Sovyet ordusuna amiral verebildi. Mareşal Bağıramyan, faşist Alman ordularına karşı Leningrad'ı savunduktan sonra, karşı saldırıya geçerek Berlin'e giren Kızıl Ordu birliklerinin başındaydı. Sovyet MİG uçaklarının mühendisi Ardem Miguen, uçak adını onun soyadından alıyor, eski Sovyet Dışişleri Bakanı Arantas Migeun'ın oğluydu. Bir Ermeni olarak bunlar benim için büyük övünç kaynağı, gururdu, hâlâ da öyledir. Çünkü Türkiye'de bir Ermeni olarak çöpçü bile olamazsın.

Ayrıca ben Türk halkının düşmanı da değildim. İki halkın birbirlerine düşman olması, baştakilerin marifetiydi; bunun halkın yararına bir şey olmadığını düşündük. Komünizmin Türkiye için çok hayırlı olacağını düşündük. Boyumuzdan büyük işlere girdik belki ama yapılması gerekiyordu, yapmaya çalıştık. Yaptığım işlerden utanç duymuyorum. Kendi çıkarım için hiçbir şey düşünmemişim. İki halkın yararına olduğunu düşündüğüm şeyleri yaptım.

Sosyalizmin insana en yaraşır sistem olduğuna inandık, sevdik, benimsedik.

Ben zaten ruhen komünisttim. Kendimi bildim bileli hep öyle hissettim. Türkiye'de olduğum için TKP'li oldum,

Ermenistan'da olsam, oradaki komünist partiye girerdim. Yani şu ya da bu partiye aidiyet değil önemli olan, önemli olan en insanî toplumsal sistem olan komünizme inanmak, bağlanmak ve onun için çalışmak. Partiler bir araçtır, değişebilir ama amaç değişmez. Onun için geldik yerimizi bulduk. Elimizden geleni yapmaya çalıştık, yapabildim yapamadım, ama komünist olduğum için gurur duydum, hâlâ da öyleyim. Dönekliğimiz olmadı. Şimdi bu yaşta bile çalışıyorum, hiç olmazsa eskilerle yenileri birbirlerine kabul ettirmek için çabalıyorum.

Hiçbir art niyetimiz ve hesabımız yoktu. Bu mücadelenin böyle bir riski var diye bir hesabımız da olmadı. Herşeyi inanarak, açık kalple yaptık. Yine de bu uzun yıllar boyunca başımıza bir şey gelmedi. Demek ki iyi bir çevremiz varmış, insanları iyi tanımışız, ilişkilerimizi iyi insanlarla kurmuşuz. İnsanları iyi tanırım. Bir çay ikram ederken bile, o insanın kişiliği hakkında bir şeyler öğrenirsin, çünkü her davranış insanın bazı özelliklerini ele verir. Ama onu görecek göz, kavrayacak kafa lâzım. Onu sağlam kurarsan kolay kolay bir şey olmaz.

Ben Ereğli'deyken, Getronogan Lisesi'ndeki bazı arkadaşlarım TKP'ye katılmışlardı, sürekli yayın gönderirlerdi. Abilerimiz vardı, eski partililer. Nur içinde yatsınlar hepsi de. Fena şeyler yapmadık.

Doğru yolda iyi işler yaptığıma inanıyorum. Elimizden gelirse yine yaparız.

Türkiye'de hem Ermeni hem de komünist olmak... Ben çok mu akıllıydım, yoksa çok mu deliydim bilmiyorum... Deli de değildim ama o günlerde o işlerin yapılması gerekiyordu, çünkü kimse yoktu onları yapacak.

Şöyle yaptım böyle yaptım demenin gereği yok. Fazla detaya girmeden sadece birkaç noktaya değinmekle yetineceğim.

Gençlere sosyalizmi öğretme mücadelesi

1965 seçimlerinden evvel TİP'e girdim. TİP, bizim için bir çalışma sahasıydı, bir örgütlenme sahası. Belki bizden başka TKP'li de vardı TİP içinde, ama biz birbirimizi tanımıyorduk. Burada tanıştığımız bazı gençler TKP'li oldu ve ileriki yıllarda partide önemli mevkilere geldiler. Haydar Kutlu'lar (Nabi Yağcı), Veysi Sarısözen'ler, Sıtkı Coşkun'lar, Atilla Coşkun'lar, Adil'ler, Şeref'ler daha talebeydi o zamanlar.* Bu son hareketlerin içinde bir anlamda ben de varım diyebilirim

1965 öncesinde, Türkiye İşçi Partisi'nin Eminönü İlçe Örgütü'nde 3 yıl süreyle ilçe yönetim kurulu üyeliği yaptım. TİP legal bir sol partiydi

Genç insanlar sosyalizmin etkisine girmişlerdi. Sosyalizm o zaman için çok çekici bir düşünceydi, özellikle üniversite çevrelerinde. Ama sosyalizmi öğrenecek kaynak yoktu Türkçe'de. TİP'in bir yayın organı yoktu. Buna gerekçe olarak, maddî kaynak olmadığı söyleniyordu. Bizim de önerilerimiz vardı. O yıllarda teksir makinesi denilen bir alet vardı. Genel merkez bir yayın çıkarsın, göndersin illere

---

* TİP Eminönü ilçesi üyeleri 1970'te çıkardıkları *Partizan* dergisi etrafında oluşan grup, 1974 sonrasında TKP yönetiminde etkili oldu. (y.h.n.)

ilçelere, herkes teksirle çoğaltsın, partinin yayın organı kendiliğinden oluşur, diye önerilerde bulunuyorduk. Ama kimse dikkate almıyordu. Politzer'in *Ekonomi Politik*'i okunacak gençler arasında. Ama Aybar, "okunmayacak" diyor. E... ne okunacak o zaman? Onu yasaklayınca geriye bir şey kalmıyor. Yasaklamanın tek gerekçesi korkuydu bana göre. Bu durumda gençler nereden öğrenecekler sosyalizmi?

Bu dönemde istifanın eşiğine geldi bizim partili çocuklar, ben engelledim. Nabi Yağcı hep söyler: "Sarkis abi, 'daha bütün yollar kapanmadı oğlum, yapılacak çok işimiz var, oturun oturduğunuz yere' diyerek bizi istifadan caydırdı."

Bizim çocuklara, Nabi, Veysi, Sıtkı vd.lerine marksist kitaplar getirmeye başladım. Lenin'in Marx'ın İngilizce ve Fransızca kitaplarını taşıdım. Bir ev tuttuk Harem'de. Orada çeviriler yapıldı. Çocuklar öyle öğrendi marksizmi leninizmi. Çok zor bir şeydi Sovyet konsolosluğuna girmek, kitapları almak, çıkarmak, getirmek. Bir de bunları büyük bir gizlilik içinde tek tek hepsine okutmak... Birine veririm kitabı, o okuyup geri bana getirecek, kimseye söylemeyecek. Ondan alıp diğerine vereceğim. Bu kitapları herkese okutan benim. Bunları kimse birbirine söylemezdi.

6. Filo

6. Filo gelmiş İstanbul'a. Biz gittik Dolmabahçe'ye, bayrak astık, gelenleri taşlayacağız. Caminin orda polis var, hiç karışmıyor. İnönü stadında da maç var. Neyse... Epeyce hayhuy derken, bir haber geldi ki, Amerikalılar Bebek'ten karaya çıkmışlar. Bizim süngümüz düştü tabiî, bombok

olduk, moralimiz bozuldu. Biz onları Dolmabahçe'de beklerken Bebek'ten karaya çıkmaları bizim tüm hazırlıklarımızı boşa çıkardı.

Artık orada beklemenin manası kalmadı. Toplu olarak Dolmabahçe stadyumunun oradan Taksim'e doğru çıkarken her kafadan bir ses çıkıyordu. Bir tanesi de, "Türkiye sosyalist olacak" diye bağırıyordu. Hiç unutmam, stadyumun demir parmaklıklarının arasından bir adam kolunu çıkardı, bize nah olur gibisinden bir işaret yaptı. Futbolcular bize elleriyle nah işareti yaptı. Biz ne düşünüyoruz onlar ne düşünüyor...

"Türk Solu"

Zihni Anadol, Mihri Belli'ler o zamanlar "Türk Solu" diye bir dergi çıkarıyorlardı. Taksim'de miting vardı. Miting dağıldı. Zihni Anadol'la beraber Yüksekkaldırım'dan Karaköy'e doğru iniyoruz. Tam Galata köprüsüne geldik. Zihni:

"Bizim dergiye bir yazı yazsana. dedi.

"Ben yazı yazmayı bilmem.

"Olur mu ya, mesleğinle ilgili bir şey yaz.

"Ben o dergiye gıcığım.

"Niye?"

"Bak sana söyleyeyim. Bu memlekete Migros geldi 'Türk Migros' dediniz, Pirelli geldi, 'Türk Pirelli' oldu. Bilmem ne geldi, Türk oldu. Bu halkın kıçına yerleştirilen bütün kazıklar böylesi bir jelatine sarıldı, öyle yerleştirildi. Şimdi de siz 'Türk Solu' diyorsunuz. Bana başka türlü çağrışım yapıyor, eğer sizin solunuz sadece size aitse, bizim ne işimiz

var sizin içinizde? Biz enternasyonalist insanlarız. O zaman ben gideceğim, bir Ermeni solu bulacağım, orada çalışacağım."

Herhâlde aklına yattı Zihni'nin ki, derginin adını değiştirdiler, başka bir isim koydular dergiye sonraları.

İlhami Bekir

Şair bir İlhami Bekir'imiz vardı bizim. Sarhoş gezerdi çoğunlukla. Arap'tı, Libyalı'ydı. Anarşist bir adamdı. Trablus'ta da savaşmıştı. Öğretmen emeklisiydi. Eczacıbaşı ona yardım ederdi, şiirlerini kitap hâline getirir, dağıtırdı. Taşlıtarla'da oturduğu ev hâlâ duruyor. Beni de çok severdi rahmetli.

Bir gün maaşını almış, gitmiş bara, kafayı çekiyor. O sırada da Sovyetler Birliği'nde Kruşçev dönemi yaşanıyor. İlhami Bekir, kafayı buluyor, "Yaşasın Kruşçev!" diye narayı patlatıyor pavyonda. Polis geliyor, alıp götürüyor İlhami Bekir'i müdüriyete. Sorguya başlıyorlar.

"Niye öyle dedin?"

"Dedim."

"Niye dedin?"

"Çok severim onu."

"Niye seversin?"

"Niye sevmeyeyim? Ne zaman yanına gitsem elinden gelen iltifatı, ikramı esirgemez benden, bana karşı çok saygılı."

"Ulan sen nereye gidersin, Moskova'ya mı?"

(Polis dehşet içinde, "bu adam Moskova'ya gidip geliyor da bizim haberimiz yok" diye düşünüyor galiba.)

"Siz ne diyorsunuz ya? Ben Kruşçev diye, o pavyondaki şef garson var ya, zayıf cılız, onun için söyledim."

Hakikaten şef garson da İlhami Bekir'in tarif ettiği gibiymiş. Aslında İlhami Bekir'in meyhanede kastettiği Sovyetler Birliği başkanı Kruşçev, ama böyle bir ifade verince, polisin yapacak hiçbir şeyi kalmıyor ve serbest bırakıyor.

1980'li yıllarda Bahçelievler'de kimsesizler evinde öldü İlhami Bekir.

Murat'ın meçhul sonu

Bizim Anarşist Nevzat'ın Gedikpaşa'da ayrı evi paylaştığı Vita yağ fabrikasında çalışan Murat adında bir genç vardı. Bir yılbaşında Nevzat'la birlikte bize gelmişlerdi. Murat'ın sadece Vita fabrikasında çalışan bir işçi olduğunu biliyordum ilk tanıştığım zamanlar. Hattâ yağ kıtlığının yaşandığı o günlerde bize fabrikadan yağ getirmişti.

Bir gün Ekim Devrimi'nin yıldönümü nedeniyle Sovyet konsolosluğunda düzenlenen resepsiyona gittik. Baktım, bir adam, saçlarını savurarak kazaska oynuyor. Sonradan, konsolosluğa yeminli tercümanlık yaptığını öğrendiğimiz Güneş Hanım, Güneş Bozkaya, bir köşede oturuyor. Eşimle ben de birkaç arkadaşla birlikte, boğaza bakan bir pencerenin önünde duruyoruz, elimizde votka kadehleri sohbet ediyoruz. Elim de arkamda. Birisi geldi, elimi sıktı. Dönüp

baktım, az önce kazaska oynayan adam.

"Adın ne?" dedi.

Tabiî resepsiyonu izleyen "birileri" de mutlaka vardır diye düşünüyorum. Ama yine de saklamadım adımı.

"Sarkis."

"Ne iş yapıyorsun?"

"Marangozum."

"Nerede?"

"Kumkapı'da."

"Benim de Kumkapı'da bir tanıdığım var, o da marangoz, adı Sarkis."

Ben hemen işi üzerimden atmak için:

"Bir tane değil üç dört tane Sarkis var Kumkapı'da."

"Yok, benim sözünü ettiğim Sarkis sensin. Kafanın arkasından tanıdım seni."

Bu kafamın arkasında ne varsa. Meğerse kazaska oynayan bu adam, Vita yağ fabrikasında çalışan Murat'mış. Ama benim nereden aklıma gelecek, bir fabrika işçisinin konsoloslukta resepsiyonda kazaska oynayacağı, kılık kıyafet de değiştiği için tanıyamadım önce. Karşıma böyle çıkınca da çok şaşırdım, yağ fabrikasında çalışan bir adam konsoloslukta resepsiyonda...

Murat'ın benimle ilgilendiği gören konsolosluk çalışanları, zaten gidiş gelişlerde çoğuyla karşılaştığımız için aşinaydık birbirimize, geldiler elimi sıktılar. Bunun üzerine yanımda bulunan arkadaşlardan biri tedirgin oldu ve uzaklaştı. "Murat" dedim, ben Ermenistan'a gitmek için başvuru

yaptım. Ama bir Azeri sekreter vardı, benim işlerimi yapmadı, madem sen burda çalışıyorsun, benim bu işimi yapıver. "Buna gerek yok" dedi Murat, "ben zaten gidiyorum, seni de beraber alır götürürüm"

Küçük oğlum Ohannes henüz küçük bir çocuktu. Ona bir portakal verdiler. Ama portakalın üstü lekeliydi, onu değiştirdiler temizini verdiler. Uykusu da gözünden akıyor.

Merasim bitti, çıktık konsolosluktan. Etrafta polis var. Ama biz hiç aldırmadan yokuşun başına, caddeye yürüdük. Oradaki arabalardan birinin kapısını açtı Murat, sonra da, "Böyle bir geceyi, bu kadar kısa bir zamana sığdırmak güzel olmaz, gidelim bir yerde sabahlayalım" dedi. Ben de, "sen kafanı yorma, yine bir araya geliriz. Çocuğun uykusu var. Biz eve gidelim şimdi" dedim. Bizi aldı getirdi taksiyle. Gedikpaşa'da Azak Yokuşu'nda bir evde oturuyorduk o sıralarda. Birlikte arabadan indik. Şoför de yokuşu çıktı gitti. "Eve gidelim bir kahve içelim" dedim. "Yok" dedi. O istasyona gitti, biz de eve geldik.

Resepsiyonda Murat'la karşılaşmanın ardından trafik hızlandı. Konsoloslukta karşılaştığım tipler sık sık dükkânın önünde görünmeye başladılar. Bir gün de Murat geldi, kapıdan içeri girdi, kapıyı kapattı, ama gözü dışarda.

"Kahve içer misin?"

"Yok, istemem.

"Birkaç sefer geldim, sen yoktun" dedi.

Biraz sohbet ettik, ama huzuru yoktu. Bu, Murat'ı son görüşüm oldu.

Bizim eski yoldaşlardan rahmetli Nihat Beye, Nihat

Balyoz, Murat'tan söz ettim ve bunları anlattım. Bir süre sonra Nihat Bey geldi, heyecanla, "o Murat kayıp", dedi. Konsoloslukta çalışan o Murat kayıpmış, arıyor ama bulamıyorlarmış. Konsolosluk da arıyormuş, adam kayıp.

Resepsiyondan sonra Güneş Hanım'ın evine gidip gelmeye, ailecek görüşmeye başlamıştık. Güneş Hanım aslen Rus'tu, iri yarı bir insandı. Kollontay ailesinden geldiğini söylerdi. Yeminli tercüman olarak dışarıdan iş yapıyordu Sovyet konsolosluğuna. Türkiye'de yayımlanan gazetelerden çeviriler yapar verirdi konsolosluğa.

Bir gün Güneş Hanım'ın evine gitmiştik arkadaşlarla. Güneş Hanım'ın iki kızı vardı. Biri asistandı bir üniversitede. Pasta çörek falan da yapmışlar, çayla birlikte getirdiler, ikram ettiler. Sohbet sırasında ben Murat'tan bahsedince, hava birden bire soğuyuverdi. Sanki herkes dondu kaldı. Bir soğukluk girdi içimize. Sohbet kesildi. Çay da pastalar da kaldı ortada. Avukat Nermin Hanımlar, Avukat Yaşar Utan vardı yanımda, hepimiz bombok olduk. Güneş'in, bir bizi kovmadığı kaldı. Çok canımız sıkıldı, nedenini de tam olarak anlayamadık. "Kalkın gidelim" dedim. Çıktık.

Daha sonraları anlamadığım bir şekilde Murat yüzünden bizim aramız açıldı Güneş'le.

Murat, "ben gideceğim, seni de beraber götürürüm" dedikten bir süre sonra kayboldu. Nasıl yorumlarsan yorumla. Hiç belli olmaz. Herkese sır vermemek lâzım. Her şey olur. Biraz az ihtimal ama, onlar o kadar da kör değillerdi. Vita yağ fabrikasında niye çalışıyordu ki? Kafkasyalı olduğunu bilirdim... Enteresan bir adamdı. Birden bire kayıplara karıştı.

1970'li yılların başı...

Kumbaracı Yokuşu'nda çalışıyordum. Mahsus orada çalışıyorum, Sovyetler Birliği konsolosluğu yakın diye. 1973'te Ermenistan'a gitmek için konsolosluğa başvurmuştum. Sık sık gider gelirdim oraya. Bir Azeri sekreter vardı, her gidişimde "Ne işin var, niye gitmek istiyorsun?" diyerek, beni oyalıyor, işimi uzatıp duruyordu. Beni Ermenistan'a birlikte götürmeye söz veren Murat da kaybolmuştu. Bir süre sonra konsolosluktaki Azeri sekreter gitti, yerine, Nikolay İvanoviç Belov isminde genç bir Rus geldi.

Başvuruma cevap verilip verilmediğini öğrenmek için yine bir gün konsolosluğa gittim. Belov sevinçle karşıladı beni, "Sarkis Efendi, gözünaydın. Emir geldi, artık bizim vatandaşımızsın" diyerek sarıldı, öptü. "Hiçbir yerden, hiçbir şeyden korkma, vilayet emniyet nereye istersen ben seninle beraber geleceğim" dedi.

Böylelikle Sovyet vatandaşlığına kabul edildim 1973'te, ama gidemedim Ermenistan'a. Rahmetli eşim karşı çıktı, sanıyorum akrabalarından çok etkilendi, "Çok istiyorsan, ayrıl git, ben çocuklarla burada kalacağım" diye tutturdu. Hâlbuki ben çocukların geleceği için gitmeyi istiyordum. Olacak iş değildi ayrılıp gitmek, çocuklar da henüz ufaktı. Dolayısıyla gidemedik, kaldık.

Biraz da bizim partili arkadaşların serzenişleri oldu. "Bizi bırakıp gidiyorsun" diye sitem ettiler. Kaldık.

Sovyetler Birliği konusunda yanılmışız. Böyle olacağını hiç düşünemedik. Orası bizim için kıbleydi. Herhâlde onlar

bizden daha iyi biliyorlar diye düşünüyorduk. Ama ihanetin batağına girmişler, satın alınmışlar, haberimiz yok.

Reel sosyalizm çözüldükten sonra arkadaşım Emekli Albay Osman Efendi, "Sarkis" dedi, "bir gün gazetede okudum, Sibirya'daki maden işçileri sabun bulamadıkları için grev yapmışlar" O zaman, dedim ki, bu işin bokunu çıkarmışlar. Koca devlet, süper devlet en modern silâhları yapacak, aya gidecek ama maden işçisine sabun vermeyecek... Bunlar anlaşılacak şey değil!..

Halkı en ufak şeyler için Batı'ya, kapitalizme imrenir hâle getirdiler. Halk başka haklara sahip, onların farkında değil; eğitimde, sağlık sisteminde şunda bunda geniş imkânlara sahip, ama onların farkında değil. "Naylon gömlek yok" diyor, "çiklet yok" diyor. Yönetimdeki belli bir kadro, halkı zaten fazla işin içine sokmadı galiba. İnsanlar küçücük şeyler için Batı'ya özendiler, ellerinin altındaki kazanımların değerini bilmediler.

Bizim arkadaşlar Doğu Avrupa memleketlerine gitmişlerdi. Döndüklerinde moralleri bozuktu, "Bulgaristan'da oranın çingeneleri geldiler bizden dolar istediler. İlerde polis var, bu manzarayı görüyor ama müdahale etmiyor. Biz de kovaladık" diye örnek veriyorlardı gördükleri manzaradan. O zaman başlamış aslında çözülme, ama galiba biz, pek de görmek istemedik.

Ermenistan 21 milyar kilovat enerji üretiyordu o yıllarda, şimdi enerji kıtlığı çekiyor. Enerji de dahil ne bulurlarsa onu satıyorlar.

Ben marangoz muydum? Ne marangozu? Orası (marangozhane) üniversite oldu, matbaa oldu. Senelerce *Atılım*'ı bastım. Dükkânın bodrumunda bir sarnıç vardı, ağzında bir kapak. Kapak kaldırıldığı zaman sarnıç ortaya çıkardı. İçinde de bir kuyu vardı. O sarnıca bir gün girdim, kazarak makine sığacak kadar bir yer açtım. Bir mekanizma kurarak, makineyi indirirdik sarnıcın içine. Bir ofset makineydi. İşimiz olduğu zaman çıkarırdık makineyi, sehpası vardı, üstüne koyardık. Her tezgâhın dibinde düğmeler olurdu, yabancı biri geldiğinde herkes aşağıyla haberleşebilirdi. Böyle durumlarda, makine durdurulurdu, sesinden anlaşılmasın diye. Kendi aramızda parolamız vardı. İllegaliteyi sağlamıştık yani. Hattâ bir ara makineyi kuyunun içine yerleştirmeyi düşündüm. Kuyunun yarısına kadar inecektik, duvarı kazıp bir oda yapacaktım, oraya koyacaktım makineyi. Ama ona gerek kalmadı, pratik de değildi zaten.

Baskı bittikten sonra kapak kalkar makine inerdi yerine, kaybolurdu. Bütün klişeler ateşe verilir yakılır, eritilirdi.

Tabiî bir de bu gazetelerin gerekli yerlere gönderilmesi işi vardı. Bunun için hususî kutular yapmıştım; altında zulası vardı kutuların, gazeteler bu zulaların içinde olurdu, üstünde de plastik çocuk oyuncakları bulunurdu. Bu kutuların içindeki gazeteleri nakliyat ambarı vasıtasıyla gönderiyorduk her yere. Nakliyat şirketleri bizim gazeteleri taşıyordu yani. Götürdükleri malın ne olduğunu bilmiyorlardı; bakıyorlar kutunun üstüne plastik oyuncaklar, hâlbuki sandığın altında başka şeyler var. Böylelikle İzmir'e giderdi, diğer şehirlere

giderdi gazeteler. Buradakiler burada dağıtılırdı. Ama biz ilgilenmezdik dağıtım işleriyle.

Sonradan duyduk, karşı tarafta tüpgazın altını söküp içine koyarlarmış gazeteleri, sonunda yakalandılar. Tabiî bu benim işim değildi. Ama kullandıkları yöntem sakattı.

Asıl olarak üç kişiydik bu işle uğraşan; Vahap, ben ve benim çok güvendiğim bir insan.

Bektaş diye bir oğlan daha vardı. Sonra ne oldu bilmiyorum. O zavallıcağıza ne hamallık yaptırırdım. Sarnıcın içinden çıkan molozları çuvalların içerisine doldurur, sırtına alır, atardı. Sivaslı'ydı, iyi bir oğlandı. Vahap da sandıkları nakliyat ambarına götürürdü.

Tabiî kimse kimsenin gerçek adını bilmezdi. Sadece benim adım açıktı.

Kadir adında biri daha vardı. "Benim on tane adım var" derdi, biz sadece Kadir'i bilirdik, Kadir derdik ona. Matbaayı dağıttıktan sonra bir daha o yoldaşı görmedim.

Şimdi geldi geçti gitti. O çocuk, Kadir, kalıpları getirirdi, ışıkta lup ile bakar, bir şeyler yapardı. Onun bazen birkaç gün gelmediği olurdu, o zamanlar acayip adamlar gelirdi marangozhaneye, bir şey bahanesiyle. Hâlâ bunu çözebilmiş değilim, kafam karışık. Tabiî suçlayamıyorum ama, hep de onun gelmediği günlere rastlıyordu hiç tanımadığımız tuhaf adamların anlamsız ziyareti...

Sonradan yaşadığımız bir olay üzerine, önlem olarak orayı hemen boşaltmaya karar verdik, kimseden emir almadan yaptık bunu. Tasfiye ettik gizli matbaayı. Herşeyi kaldırdık, klişeleri erittik, makineyi Şişli'de bir yere teslim ettik. Biz de marangozhaneyi Samatya'ya taşıdık. O kadar

zaman gazeteyi bastık, kokusu çıkmadı. 1980'den önceydi.

Mustafa Hayrullahoğlu biliyordu burayı. O gözaltına alındı, işkencede öldü, bir konuşsaydı, hepimiz yanmıştık zaten.

Bu olaylar bize bir şeyler öğretti. Açık vermemek, birlikte iş yaptığın insanları iyi tanımak... Gerisi insanın vicdanına bağlı bir şey.

Sonra aradan epey zaman geçti.

Bizim gizli matbaanın bulunduğu dükkânın üst kısmında Fehmi adında Kürt bir marangoz vardı, onun da "dönme" olduğu söylenirdi. Fehmi'nin yanında Kayserili Mehmet diye bir genç çalışırdı. Babası arabacıydı Mehmet'in. Biraz uyanık, sola da sempati duyan bir gençti Mehmet. Ama benim siyasî kimliğimi ve çalışmalarımı bilmezdi. Bir gün onların yanına uğradım.

"Ne haber Mehmet, ne var ne yok?"

"Valla Sarkis abi, dün polis buradan girdi, tâ Kadırga'ya kadar bütün dükkânları tek tek aradı.

"Ne olmuş ki?"

"Burada bir marangoz dükkânında matbaa varmış.

"Hadi oradan, marangoz dükkânında matbaanın ne işi var?"

İçten içe de polis kokuyu almış demek ki diye düşündüm. Ama aradan epey vakit geçtiği için, polis geliyor oraya bakıyor, marangozhanenin yerinde yeller esiyor.

Matbaacılığı da öğrendik bu sayede. İncecik kâğıda basardık gazeteyi. Makineye yeni sistem uyguladık renklendirmek için, marangoz kafasıyla. Basıyoruz, bir tarafı temiz

çıkıyor, bir tarafı bozuk çıkıyor, kaldır at. Dedim olmaz bu. İki parça yapalım, arkaları ayrı basalım, önleri ayrı basalım, sonra temizleri birleştirelim... Çok zor iş, yaptık olmadı, yaptık olmadı renklendirmek. Hele o renk işi, makinenin öyle bir huyu yok ama, biz makineye huy öğrettik yani.

Çaresizlik insana akıl veriyor, çıkış yolu bulmaya zorluyor. Zaten ben yaratıcılık isteyen işlere çok meraklıyım, yaratıcılığım da var. Hâlen akşamdan kafama bir şey takılır, sabaha kadar çıkmaz o, çözümünü bulmadan uyku uyuyamam.

TKP'nin "Marangoz Halturin"i

Lenin anılarında Marangoz Halturin'den bahseder, "Bize bulun böyle devrimciler, biz her zaman yaparız bu işi" der. Ben de bizim partinin Marangoz Halturin'iydim. Belki de biraz onu sollamışımdır, ya da o beni sollamıştır, bilmiyorum o adam neler yaptı. Ama benim mesleğimle ilgili çok çabalarım oldu.

Nazar Büyüm'ün *Adam* Yayınları'nın Şişli'deki kitabevinin raflarını yaptım. Cağaloğlu'nda *Ürün* dergisi vardı... Oraya birşeyler yaptım. Bir gün bana mimar bir genç gönderdiler dergiden. Çocuk, içinde gizli bölmesi olan özel bir masa istiyor. Taslağını çizmiş, getirdi bana. "Senin ne istediğini anladım, hadi sen git, ben bir masa yaparım, gelir alırsın" dedim gönderdim onu. Kaba suntadan bir masa yaptım. Sonra geldi bu mimar delikanlı, "Yaptın mı?" dedi. "İşte, istediğin masa bu" dedim. Masayı incelemeye başladı, yanına baktı, önüne baktı, altına, üstüne baktı, ters çevirdi;

aradığını bir türlü bulamadı, "Ama bu benim istediğim gibi bir masa mı?" dedi tereddütle. "Senin istediğin masa" dedim. Bir daha baktı, bir daha baktı, zulayı bulamadı. Sadece mimarlık yetmiyor yani bu işlere. "Ama nasıl oluyor bu?" dedi. Ben masanın nasıl açılacağını gösterdim, şaşırdı kaldı, aldı masayı gitti. Sonradan duyuyorum ki, o masa ne işlere yaramış. O masanın sayesinde herşeyi yazmışlar da, çizmişler de, saklamışlar da. Dergi arandığında bakıp gidermiş polisler.

Benzer işlevleri olan daha farklı eşyalar da yaptım.

Kadıköy'de fotoğrafhanesi olan Keğam adında bir Ermeni vardı, "İsa" derdik. Hataylı bir kızla evliydi. Keğam da partiliydi. Yaptığım özel eşyalardan biri de onun evindeymiş. Ona yaptığımı hatırlamıyorum, herhâlde bir başkasından almış. Ama Keğam, onu yapan ustanın ben olduğumu biliyor. Bir gün oradan geçiyordum, gördü beni, kucakladı, sarıldı, "Sen beni büyük bir belâdan kurtardın" dedi. "Hayrola" dedim. "Bizim eve hırsız girdi, eşimin takıları vardı, onun içine koymuştuk. Hırsız yatakları, yorganları yırtmış, bir şey bulamamış, gitmiş. Hırsız bulamamış. Polis de gelse bulamazdı.

Ermeni komünistler

Aznif teyzemin eşi Parseğ Şahrikyan Efendi'nin komünist olduğunu sonraki yıllarda öğrendik. Teyzemin küçük oğlu Arto, İngilizce öğrendikten sonra babasının kitapları arasında Marx'ın kitaplarını bulmuş. "Babam Marx'ı 1800'lerin sonlarında okumuş, babam komünistmiş" dedi şaşkınlıkla.

Şahrikyan Efendi'nin sağlığında biz küçük çocuktuk. Çok okurdu, bazı arkadaşlarıyla, biz anlamayalım diye, İngilizce konuşurdu. Teyzem bazen sataşırdı Şahrikyan Efendi'ye, "Sen niye evlenmişsin? Bu kitaplarla evlenseydin" derdi.

Kız kardeşim Meline'nin büyük oğlu Mihran, Hak Ecza Deposu'nda çalışıyordu. Depo sahibi Ermeni'ydi. Sohbet sırasında Şahrikyan Efendi'den bahsedilince, Mihran da girmiş söze. Deponun sahibi şaşırarak, yeğenime, "Sen nerden tanıyorsun?" diye sormuş. Yeğenim akrabalık ilişkisini anlatınca, "O bizim hocamızdı, attılar onu hocalıktan, o kıpkızıl komünistti" demiş depo sahibi.

Yunus Nadi zamanında *Cumhuriyet* gazetesinde çalışan Vartan Efendi vardı, Vartan Tomasyan. Lup ile sigara yaktığını hatırlıyorum. Nadir Nadi'yi elinden tutarak ilk kez tiyatroya götüren Vartan Efendi'ydi. O da patron çocuğu ya... Bir gün ne yaptıysa, Vartan Efendi, Nadir Nadi'yi azarlamış. O da babasına şikâyet etmiş. Yunus Nadi, "O yapmışsa doğru yapmıştır", demiş oğluna. Nadir Nadi bunu Vartan Efendi'nin kızına anlatmıştı.

Vartan Efendi'nin kızı hâlâ sağ, Kadıköy'de oturuyor. Fransız okulunu bitirmişti.

Vartan Efendi, Aznif teyzemin eşi Şahrikyan Parseğ Efendi'nin yakın dostuydu. Teyzemlerin Gedikpaşa'daki evine gelirdi. Beraber otururlardı, bazı şeyleri İngilizce konuşurlardı, biz anlamayalım diye. Demek adamların böyle bir misyonu varmış daha o yıllarda.

1891-92-93 yıllarında İstanbul'da çıkan *Hayrenik* adında bir gazete var. Bu gazetenin üç yıllık koleksiyonu geçti elime. Uzun süre sakladım o gazeteleri, sonradan Erivan

Kütüphanesi'ne gönderdim. Gazeteleri incelerken Vartan Efendi'nin adını gördüm. Şebinkarahisar / Tamzara'da *Hayrenik* gazetesinin muhabiriymiş. Tamzara hakkında malumatlar veriyor Vartan Tomasyan. Böyle insanlardı.

Getronogan Lisesi'nin tanınan komünistleri

Benim okuduğum yıllarda Getronogan Lisesi'nin müdürü Kirkor Saratyan Efendi'ydi. Çok sonraları onun da partiye, TKP'ye girdiğini duydum.

Sarkis Keçyan, Barkev Şamıkyan (Boynueğri Barkev), Aram Pehlivanyan (Ahmet Saydam), Keğam Şahinyan.

Bunlar benim Getronogan Lisesi'nden sınıf arkadaşlarımdı. Ben o yıllarda parasızlık nedeniyle okula devam edemediğim için Ereğli'deydim. Ama bazılarıyla ilişkilerimiz sürüyordu, bana zaman zaman gazete gönderirlerdi. Onlardan sonra da Türkiye Komünist Partisi'nin öğrenciler üzerindeki etkisi devam etmiştir herhâlde.

Barkev Şamıkyan Heybeliada'dan gelip gidip yapardı. Birkaç sene evvel Paris'te öldü. *Haraç* gazetesinin yazarlarındandı. *Haraç* gazetesi 1910'larda Erzurum'da çıkıyormuş. Sonradan İstanbul'da devam etmiş yayın hayatına. Şimdi de Paris'te çıkıyor, Amerika'da da Boston'da yayınlanıyor. 1987 yılında Amerika'ya gittiğim zaman beni Boston'daki gazete bürosuna götürdüler.

Bizim okul enteresan bir okuldu. Yani komünist de yetiştiriyor, bilmem ne de yetiştiriyor. Okulun duvarlarında eski mezunların fotografları asılıydı. O fotograflar içinde, Osmanlı Bankası Baskını'na katılan ve bombanın elinde

patlaması sonucu bankanın eşiğinde ölen Papkensüni'nin fotografı da vardı. Papkensüni de Getronogan mezunlarındandı, adının altını kırmızı kalemle işaret etmişlerdi. Yani öyle de çıkıyor, böyle de çıkıyor. Sonuçta bir şeyler çıkıyor.

Ama şimdikilerde hiç iş yok. Benim torunum da oradan mezun oldu. Dünyadan haberleri yok.

Aram Pehlivanyan

Getronogan Lisesi'nde okurken öğretmenlerimizden birinin Hosep Keşişyan Efendi olduğunu belirtmiştim. Diyarbakır / Silvanlı'ydı, hattâ imzasını da "Silvan" diye atardı. İyi öğretmendi, bize Ermenice'yi, Ermeni dili ve edebiyatını o sevdirmişti, coşkulu bir adamdı.

Keşişyan'la Ankara'da, askerken tesadüfen karşılaşmıştık. Bir gün tren geldi İstanbul'dan, ben de demir yolu işinde çalıştırıldığım için istasyondayım, bir de baktım öğretmenim Keşişyan Efendi trenin penceresinde... Ben dayanamayıp seslendim, "Hocam nasılsınız, nereye gidiyorsunuz?" Aradan yıllar geçtiği için tanıyamadı beni tabiî; üstelik bir de kahverengi giysilerin içinde, bir "gâvur askeri"yim... "Sen kimsin?" dedi. "Ben Getronogan'dan sizin talebenizim" diye cevap verdim. Biraz rahatladı, "Halep'e gidiyorum öğretmen olarak" dedi. Biraz konuştuktan sonra, rahatsız oldu, "Biraz uzaklaş, Haydarpaşa'dan beri takipçiler var trende" dedi korkuyla.

1946'da İstanbul'a geldikten sonra Kumkapı'da dükkân açmıştım. Dükkânın hemen yanında Vartan isminde yaşlı bir meyhaneci vardı. Öğlenleri yemek verirdi. Şimdiki Şevkettin

Karakartallar'ın olduğu yerdeydi meyhanesi.

Seneler sonra, Keşişyan Efendi'yle Vartan Efendi'nin meyhanesinde yine karşılaştık. Patrikhanede katiplik yapıyormuş. Vartan'ın meyhanesinde öğlen yemeği yerdi. Bir şişe şarap getirirdi, yemeğini alırdı, kendi sofrasını kendisi kurardı.

Bir gün gittim yanına, tabiî aradan seneler geçmiş. Yine tanıştık, memnun oldu. Konu Aram'lardan, Aram Pehlivanyan'dan açıldı. Ben okuldan sonra hiç görmemiştim onları. İstanbul'a geldiğim yıllarda da onlar yurtdışına çıkmışlardı zaten. Ama okula devam ettikleri için Keşişyan Efendi'yle ilişkileri daha uzun sürmüştü. Keşişyan Efendi, Aram'ın kendisine, "Sovyet ordusu Balkanlar'a inmiş, biz de artık birşeyler yapalım" diyen, heyecanlı bir genç olduğunu söyledi. Keşişyan da Aram'a, "Oğlum senin yapacağın ne var ki? O halk kendi ordusuyla zaten kendi propagandasını yapıyor, sana ihtiyacı yok" demiş. Türkiye Komünist Partisi'nde olduğunu söylemiş Aram. Keşişyan da anti-komünist bir adamdı. "Arkadaşların kim oğlum?" diye sormuş Aram'a, o da Türk arkadaşlarının adını saymış. "Oğlum bak, sana bir şey söyleyeyim, Türkler'ın komünisti az olur. Dikkat et, başına bir şey gelirse onlardan gelir" diye uyarmış Aram'ı, "Benim dediğim gibi de oldu" dedi.

Keşişyan Hoca, daha sonra Amerika'ya gitti. Öğretmenlik yapmayı bekliyordu, ama bulaşıkçılık yaparak ayakta kal-maya çalıştı. Amerika'da, vatan özlemiyle öldü.

Ben Aram'ı göremediğim için Keşişyan'ın söylediklerinin doğru olup olmadığını bilemiyorum.

Getronogan'da okurken Aram'la birlikte fotograf çektir-

miştik. 1970'li yıllarda *Atılım*'ı basarken birlikte çalıştığımız Kadir, Aram'la çektirdiğimiz o fotografı aldı benden, götürdü. Nereye götürdü, fotograf ne oldu bilmiyorum. Matbaayı dağıttıktan sonra bir daha Kadir'i göremedim, o fotograf da geri gelmedi. Fotokopi makinem de Kadir'deydi, o da gitti.

TKP'li İhmalyan kardeşler Konyalı'dırlar. Vartan İhmalyan'ın bir anı kitabı çıktı, onu hiç sevmedim. Hep kendini öne çıkarmaya çalışmış, hoşuma gitmedi. Tanımadığım daha iyi oldu. Tanısaydım, herhâlde bu ilişki bir dostluğa dönüşmezdi. Sevemedim. Belki de kendisi yazmadı, bir başkası ondan dinlediklerini kitap hâline getirdi, onun adına yayınladı. Biraz dedikoduya kayan bir tarzı var. Eskilerde böyle bir özellik vardı. İkisi bir araya gelince herkes birbirinin arkasından atar. Sevemedim bu tarzı. Tanıdıklarım içinden çok az insan var dost olduğum. Bu yanlış ilişki tarzı nedeniyle böyle oldu zaten. Bizim o kuşakta hâlâ daha o hastalık varlığını koruyor.

Elleri birleştirmek ve sıra neferi olmayı bilmek

Lenin'in ağabeyi, Narodnik, Çar'a suikasttan idam edilmiş. Entellektüel bir aile... Lenin de artık o çevrelerde isminden bahsedilen bir insan. Kazan'da hukuk talebesi. Çar polisi gelmiş, üniversiteyi basmış. Talebeler grup grup orda burda toplanmış. Lenin gitmiş rektörün yanına, "Böyle bir üniversitenin talebesi olmaktan kendimi azad ediyorum", diyerek rektörün önüne atmış kimliğini... Tutuklanmış. Bir siyasî polis komiseriyle beraber gidiyorlar. İkisi arasında bir diyalog geçiyor.

Polis diyor ki: "Delikanlı ne yapmak istiyorsun? Ağabeyin idam edildi, senin için de ilmek yas tutuyor, sana kavuşmak için. Çarlık büyük bir duvar, gelip kafanızı vuruyorsunuz o duvara."

Lenin'in cevabı şu: "Biz o duvarı biliyoruz. Bir şu ellerimizi bir araya getirip de hep beraber o duvarı silkeleyecek duruma gelsek, yıkacağız o duvarı."

Ben hep bunu genç sosyalistlere, bizim çocuklara anlatıyorum. Bu eller bir araya gelirse, bu çürük duvarı hemen yıkabiliriz. Ama biz ondan daha çürük olduğumuz için, bir araya gelemediğimiz için, ellerimizi birleştiremediğimiz için yapamıyoruz bunu.

Kimse burnundan kıl aldırmıyor, bir araya gelmiyorlar, birleşik bir cephe kuramıyorlar, bir şey edemiyorlar. Biraz sıra neferi olmaya tahammülümüz olsa...

İktidardan memnun değilsin, diğeri de memnun değil, halk da memnun değil, o zaman bu işi kolaylaştırın, biraz yan yana gelmeyi öğrenin, ortak bir şey yapın.

Anadolu'da bir lâf var: "İt taşlamaktan et satmaya vakıt bulamıyoruz.

Bizim Türkiye solcusunun hâline çok uyuyor bu lâf.

1987 yılında Amerika'ya gittik eşimle birlikte. Ablamın iki oğlu, yeğenlerim, Amerika'da yaşıyor. Washington'dayız. Bir gün yeğenimin eşi bizi aldı pikniğe götürdü. Üstü kapalı, yanları açık bir piknik yerine gittik. Bir hayli kalabalık. Mangallar konmuş, etler pişiriliyor, çalgılar çalınıyor, ud var, keman var; gençler oynuyor. Biz de yabancıyız, eşimle beraber oturduk etrafı seyrediyoruz.

Oradaki herkes birbirini tanıyor ve her zaman birbirlerini görebilme imkânına sahip. O yüzden bizim yabancı olduğumuzu hemen anladılar. Türkiye'den gittiğimiz duyuldu. O yaşlı yaşlı insanlar, yavaş yavaş sandalyeleri çekip yanımıza geldiler, oturdular, başladılar sormaya:

"Türkiye'den mi geldiniz?"

"Nerelisiniz?"

"Biz de kaç yaşındayken gelmişiz...

"Acaba bizim köyden oralarda kimse var mı?"

Ooo... Buram buram bir hasret... Nasıl acımışım ben o insanlara, nasıl acımışım... Yurt hasreti acayip...

Amerikalı yazar William Saroyan, bir tarihte, Türkiye'ye geldi. Bitlis dolaylarından göçen bir Ermeni ailesinin çocuğu Saroyan. Tabiî Amerikalı olunca, o zamanki Menderes hükümeti izin verdi, memleketini görmeye gitti.

Ben gördüm Saroyan'ı burada. Büyük büyük bıyıkları, deri şapkası vardı; babacan bir adamdı. *İnsanlık Komedisi* kitabı Türkçe'de yayımlanmıştı o zaman.

Bitlis'te köyüne gitmiş. Merakla karşılamış köylüler,

köyün meydanına gitmişler. Köyün yaşlıları gelmişler... Bu arada Saroyan her gördüğü insana sarılıyor öpüyor heyecanla babamın toprağının insanları diye... Heyecanı biraz yatıştıktan sonra, "Bizim Saroyanların evi neredeydi?" diye sormuş köylülere. Yaşlı bir köylü, yıkık bir duvar göstermiş, "Saroyanların evi burasıydı" demiş. Babaları o evde otururlarmış. Bakıyor acıyla yıkık duvara, duvardan düşen bir taşı alıyor eline, okşuyor, seviyor... Giderken o taşı da beraberinde götürdü Amerika'ya.

Yurt hasreti...

O yurt hasretiyle nesiller, kuşaklar geldi geçti...

Suriye'deki, Lübnan'daki, Fransa'daki, Amerika'daki, Kanada'daki... Ermenilerin hepsi Anadolu insanları. Buradayken hepsinin işi gücü yerindeydi, birçoğu varlıklı ailelerin çocuklarıydı. Ama acımasızca vatanlarını terk etmeye zorlandılar, bu arada ailelerini, akrabalarını kaybettiler. Her şeyleri burada kaldı. Gittikleri yerlerde ise sefaletin en alâsını yaşamak zorunda kaldılar. Teneke evlerde oturdular. Hırsızlıktan tut, fahişelikten tut, her rezilliğe katlandılar, yaşamak için didindiler. Bu ailelerin çocukları akşamları sofraya oturdukları zaman büyüklerinden Türklerin kendilerine yapmış olduğu zulüm hikâyelerini dinleyerek büyüdüler. Bu nedenle zaman zaman çaresizlikten, sadece intikam duygusuyla birtakım eylemlere girişenler çıktı içlerinden. Ama bunun nedenlerini görmek lâzım. Ne bir kişinin yaptığı bir eylemi tüm ulusa mal etmek ne de nedenleri yok sayarak sadece sonuca bakmak doğru...

Öncelikle tarihi iyi bilmek lâzım, bir daha böyle acı olayların tekrar yaşanmaması için, halklar arasında

kardeşliğin, dostluğun korunması için; bunlar güzel şeylerdir. Halklarımızın da egemenlerin birbirine kırdırma politikalarına âlet olmamaları için, bilinçlenmeleri, kendi tarihlerini ve çıkarlarını iyi bilmeleri ve asla unutmamaları lâzım.

Paylaşamayacak ne var bu dünyada; dünya, üzerinde yaşayan tüm insanlara yeter de artar bile.

İnsanlar arasındaki perdeler, din, dil, milliyet, tarikat vs. kaldır bunları ortadan, bak kalır mı, ne sen ne de ben, sadece insan kalır.

Eskiden Ermeni kızları evlenmeden evvel, çeyiz olarak, etamin üzerine bir yazı işlerlerdi, onu da çerçevelettirip getirir gelin oldukları evin duvarına asarlardı. Etamin üzerinde Ermenice, "Tanrı sevgidir" diye yazar. Sevginin olmadığı yerde ne tanrı olur ne de başka bir şey. Hiçbir şey olmaz. Tanrı sevgidir.

Benim geç kalmış heveslerim vardı. Şiir yazardım gençliğimde. Bir ara da suluboya resim yapmaya kalktım. İlk önce kendi resmimi yaptım, hiç sevmedim, hiç beğenmedim. Ama oğlum Ohannes'in resmini yaptım, hâlâ saklamışım onu, çok güzel oldu. Sonra düşündüm, ikisini de ben yaptığım hâlde, benimki hiç iyi olmadı da, Ohannes'inki niye bu kadar güzel oldu? Sonra buldum nedenini, onu çok seviyordum da onun için güzel oldu resmi.

Sevgisiz hiçbir şey olmaz. Sanatta da öyledir. Meselâ marangozdum, yaptığım şeyleri hep severdim. Eğer bir işi isteyerek yapmışsam, güzel oldu, ben de sevdim. Emeğime değer verdiğim için sevdim, sevdiğim için emek verdim, özendim. Oğlumun evinin mutfak dolaplarını ben yapmıştım. Hâlâ ne zaman gitsem bakarım, ben yapmışım, ne

güzel olmuş diyorum. Oğlumla gelinime yapmışım, ne kadar severek yapmışım. Ben kendim seviyorum.

Avukat Bahri Bey'e (Bahri Belen) bir masa yapmışım. Aradan seneler geçmiş. Unutmuşum o masayı yaptığımı. Bir gün gittim bürolarına, baktım, "Ne güzel masaymış" dedim, "Sen yaptın ya" dedi. Aaa o zaman... Yalnız üstüne sigara koymuşlar yakmışlar.

Sevgi güzel tabii, sevgisiz hiçbir şey olmaz. Ama sürü de olmamak, kimi neyi seveceğini bilmek lâzım.

Ben hayattaki safimi iyi seçtiğime inanıyorum. Komünist oldum. Bu yaşa kadar hep insanların iyiliği için, düşmanlıkları gidermek için çalıştık. Halklarımızın bir daha benzer acılar yaşamaması için, aralarındaki gereksiz perdelerin kaldırılmasın uğraştık. Emeklerimin boşa gitmediğini düşünü[illegible]

Halklarımızın çektiği acıların tekrarlanmaması, gelecek hiçbir neslin benzer yıkımlar, kıyımlar yaşamaması en büyük dileğim.

GÖRSEL TANIKLAR:
FOTOGRAF VE BELGELER

Sarkis Çerkezoğlu, Kumkapı, 17 Ekim 2002
Fotograf: Halûk Çobanoğlu

Arusyak Çerkezyan ile Sarkis Çerkezyan'ın eşi Şuşanik Hanım. Karaman'dan tehcire gitmeden önce / Fotograf: Solakyanlar

Gazaros Çerkezoğlu / Fotograf: Solakyanlar

942 1961

T. C.

NÜFUS HÜVİYET CÜZDANI

2239

İşbu vesikan otuz iki sayfadır

No 206631

Aile ismi, yanı lâkap ve şöhreti	Çerkesoğlu
Adı	Cafaras
Babasının adı	Haci Gerkis
Anasının adı	Madik
Doğum yeri	Talas
Doğum tarihi	1295

Dini	Hıristiyan
Mezhebi	
Meslek ve içtimaî vaziyeti	
Medenî hali [*]	evli
Boy	Fotoğraf Müşahhas
Göz	
Renk	
Vücutçe sakatlığı veya noksanlığı	

[*] Yani bekâr mı? evli mi? dul mu? boşanmış mı? b ışanmış mı?

Nüfus kütüğüne yazılı olduğu yer

Vilâyeti	Konya
Kazası	ereğli
Nahiyesi	/
Mahalle veya köyü	Kafaruk Mha
Sokağı	/
Hane No.	64
Cilt No.	3
Sahife No.	140

Tehcir sonrası Suriye'de kalan Ohannes Çerkezyan

Kirkor Çerkezyan

Adana Katliamı'nda yetim kalan çocuklardan bir kısmı

Adana Katliamı'nda öldürülen Sarkis Çerkezyan'ın büyük oğlu Kirkor

Sarkis Çerkezyan'ın oğlu Parseğ ve ilerde amcasının kızı Hermine'nin eşi olacak Kevork Armenyan / Beyrut

Adana Katliamı'nda öldürülen Sarkis Çerkezyan'ın küçük oğlu Parseğ

Sarkis Çerkezoğlu'nun amcası Ohannes'in kızları Janet ve Hermine ile aynı zamanda Musaluy'un kayınvalidesi olan Hermine'nin eşi Kevork Armenyan oğulları Adrusan'la - Beyrut

Ohannes Çerkezyan'ın kızı Mari

Ohannes Çerkezyan'ın kızı Hermine'nin çocukları

S. Çerkezoğlu'nun amcası Ohannes'in kızı Hermine, oğlu Adruşan'la

Gazaros Çerkezoğlu'nun dayısı Artın Sinanyan ve ailesi

Artin Sinanyan'ın oğlu Sarkis ve eşi Mayrenı

Sarkis Çerkezoğlu'nun babası Gazaros'un dayısı Artın Sinanyan'ın oğlu Sinan ve eşi (Prof. Nişan Nişanyan'ın kırkardeşi)

Gazaros Çerkezoğlu'nun dayısı Agop Sinanyan'ın oğlu Gazer
Ereğli, 1935

Gazaros Çerkezoğlu'nun Bağdat'taki akrabaları

Sarkis Çerkezoğlu'nun vaftiz babası Çingidryan ve ailesi - Mısır

Azmif Şahrikyan (Fermanyan, sağ başta), Tokat'tan akrabalarıyla

Arusyak Çerkezoğlu (Fermanyan)'ın Tokat'taki akrabaları

Meline, Sarkis ve Arşaluys Çerkezyan / İstanbul, 1952

Arusyak ve Mehme Çerkezoğlu, İstanbul'a gelmeden önce Ereğli

Sarkis Çerkezoğlu (ortadaki) Ereğli'den arkadaşları Benon ve Artin'le

Ereğli'den Hayk Değirmenci (Kasarcıyan) ve eşi Şake. Hayk Değirmenci Paris'te bilinmeyen nedenlerle vurularak öldürüldü.

Hayk Değirmenci'nin annesi Nivart Hanım (sağ baştaki). Nivart Hanım, tehcir sırasında kuzeyden gelen muhacirler içindeymiş. Kafile Ereğli'den geçerken, burada kalarak Parunak Ağa ile evlenmiş.

Ereğlili Demirci İskender ve eşi Viktor

Tenekeci Artin Ağa'nın kızı ve eşi Cebrail

Ereğli'den tenekeci Artin Ağa'nın oğlu Boğos ve eşi

Karamanlı Hampersun Mardinyan / Beyrut

Sarkis Çerkezoğlu'nun Getronogan Lisesi'nden arkadaşı Sarkis Solakyan. Konyalı ünlü fotografçılar Solakyanlar'dan.

Karamanlı Balı / Suriye-Der-es Zor

Arsaluys Cerkezoglu'nun 1929-30 yıllarında Bezciyan Ermeni Okulu'n dan arkadaşı Kayserili Hermine

Ereğlili fotografçı Niyazi'nin
(aslı Sarkis) kızı Eva Üçer

Üç Horon Kilisesi maestrosu Kirkor Apelyan ve ailesi. Asıl adı Sarkis Armenyan olan Kirkor Apelyan, Kirkor Armenyan'ın amcasıdır.

Kevork Petrosyan in kizi Novemi

Sağdan Kirkor Armenyan, Arusyak Çerkezoğlu ve Arşaluys Armenyan

Soldan ikinci Arusyak Çerkezoğlu
Sağ baştakiler Arşaluys ve Kirkor Armenyan / Beyrut

Sağdan dördüncü, Hınazant Şahrikyan, Arşaluys Çerkezoğlu Armenyan, Arusyak Çerkezoğlu

Arşaluys Armenyan, Beyrut'taki Kızılhaç yöneticilerinden biriydi

Sağdan: Kirkor ve Arsaluys Armenyan ile Mari Papazyan - Beyrut

Arüsyak Çerkezoğlu (ortadaki), Beyrut'taki akrabalarıyla

Arusyak Çerkezoğlu / İstanbul, 1974

Soldan, Kirkor, Arşaluys ve Garo Ermenyan ve Azniv Şahrikyan - Beyrut

Mehme Çerkezoğlu, Hizmetli, Azniv, Hrant ve Arto Şahrikyan ile dostları diş hekimi Vahan Berberyan

Aznif Şahrikyan - ABD - Boston

Arto ve Hirant Şahrikyan

Sürkiye'ye Yönelik Çerkezoğlu Boston'da kızının Arlo ile birlikte [illegible] ziyaretinde - ABD, 1987

Ağayni Çerkezoğlu'nun ailesi

Sarkis Çerkezoğlu, 1932'de Getronogan Lisesi'nden bir grup arkadaşıyla. (Arka sıra, sağdan ikinci)

Dörtler Şeriyar (sağda), Samsun'da Mustafa Kemal'in heykelinin önünde

Hınazant Şahrikyan ve Dırtat Şirinyan

24 kişiyle Beyazıt Meydanı'nda asılarak idam edilen Taşnak direniş liderlerinden Aram Açıkbaşyan ın Gedikpaşa'da yakalandığı ev.
Fotograf: Kemal Cengizkan 25 Haziran 2000

Antranik Ozanyan

1928'da İstanbul'a ilk gelişlerinde kaldıkları teyzesinin evi.
Fotograf: Kemal Cengizkan / Gedikpaşa, 25 Haziran 2000

1976-80 yılları arasında *Atılım* dergisini bastıkları marangozhanenin yerinde şimdi bir ayakkabıcı dükkânı var.
Fotograf: Kemal Cengizkan / Gedikpaşa, 25 Haziran 2000

Sarkis Çerkezoğlu için marangozluk, komple bir sanat

Ağavni ve Sarkis Çerkezoğlu / ABD, 1987

Fotograf: Kemal Cengizkan / Gedikpaşa, 25 Haziran 2000

Marangozhane komşularından bir Bulgar esnafla birlikte.
Fotograf: Kemal Cengizkan / Gedikpaşa, 25 Haziran 2000

22 Ağustos 2000 de Kazakistan'a gitmeden önce Haydarpaşa Gar'ı

Çerkezoğlu Ailesi'nin Mut'un Karaveg köyündeki Yörük dostları

Veysi Sarısözen (sol başta) ve Abdullah Amaç'la
Tarlabaşı, Eylül 2000

Doğum gününde Zakariya Mildanoğlu (sol başta) ve Ömer Ağın'la
Taksim, 15 Mayıs 2002

Gecikerek kutlanan doğum gününde Sarkis Seropyan'la beraber
Tarlabaşı, Eylül 2000

ERNEST GUILLOIS
AGENT GÉNÉRAL

"LA NATIONALE,,
Compagnie Française d'Assurances sur la Vie
PARIS

Smyrne, le 6 Novembre 1919

Monsieur Grégoire Tchélébian
Banquier
Karaman

J'ai l'avantage de vous informer que la dernière prime payée sur votre Police d'Assurance No 338.368 est celle du 1er Septembre 1913 de francs 212,80

Si vous désirez remettre votre Contrat en vigueur il faudra procéder au règlement des primes arriérées comme suit Septembre 1914, 1915, 1916, 1917, 1918 et 1919

s'élévant ensemble à.

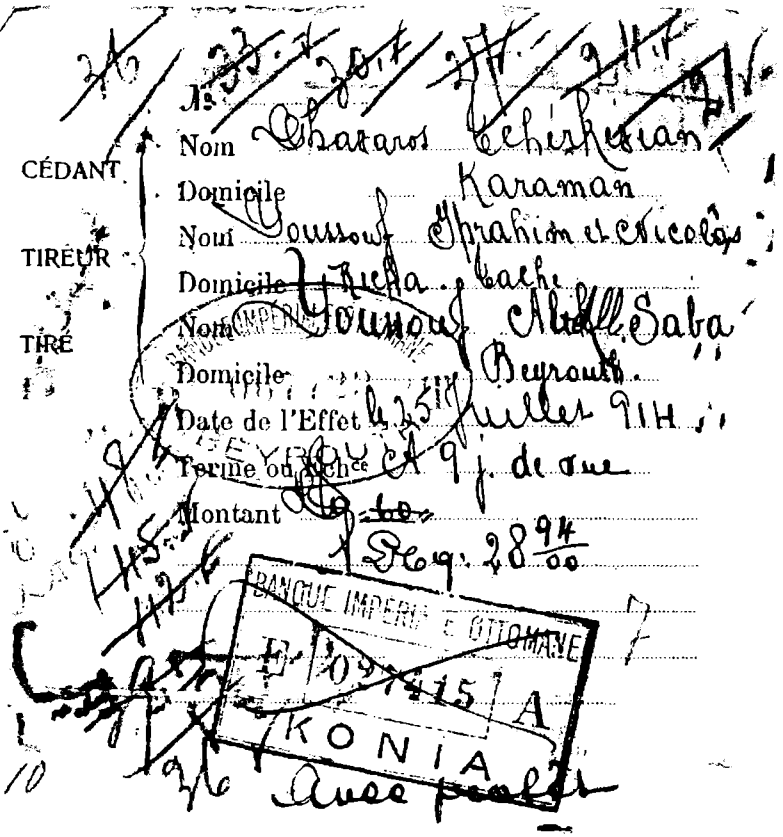
Frs 1276,80 dont il faudra me faire remise en monnaie française ou en chèque sur Paris.

Agréez Monsieur mes salutations distinguées.

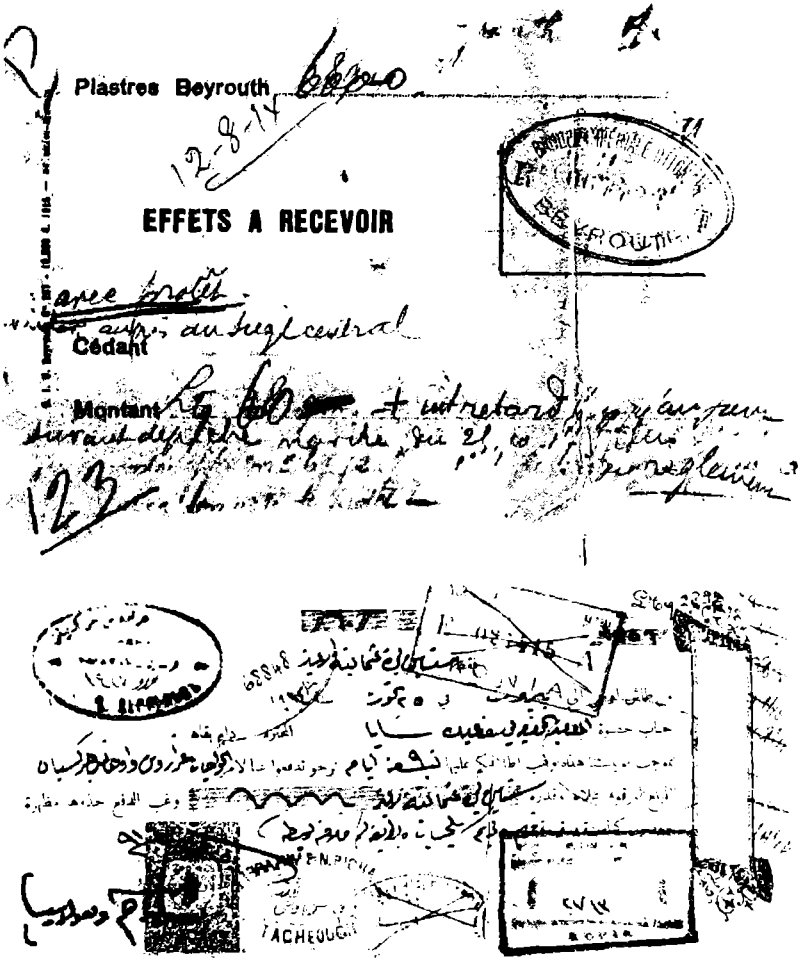
G. Guillois

P.S. Comme facilité la Compagnie consent une avance à Condition de payer comptant ou à termes annuités

Beyrut'tan ödenmemiş bir senet

Karsilıklı ödenmemiş senetler

دفتر نومروسی ٢٩

سند نومروسی

شرائط

کفیل

بدل	وعده‌سی	تاریخی
٢٦	١٨٠	[illegible]

[redacted]

[illegible] ... [redacted] ...

مبلغ مذکوری نقداً آلدم [illegible]

مبلغ مذکورك [illegible]

(پروتستونامه)
بیروت کاتب عدل

خارجی نومرو
[redacted]
٨٧

عمومی نومرو
[redacted]
١٦٦٨

[illegible]

[illegible] ... بیروت کاتب عدل دائره‌سنه ... [illegible]

[illegible] ... تنظیم و تبلیغی ... [illegible] ... ذکر اولنان

سندك ... [illegible]

[illegible]

[illegible] ... ضرر و زیان ... مصارف ... [illegible]

[illegible] ... اشبو ... [illegible]

[illegible]

کاتب عدل [illegible] — خرج رسمی — [illegible]

سند صورتی

[illegible]

İlaçları aldığın
da evele bildir

18/11/941 Eregli

Hasretkeş evladem.

Sarkis Çerkez oğlu

Sevgüli yavrum Sevgi yar

hasretle iki gözlerinden öperim. umu
rum afiyet uyre sin kizidaki sorarsan ayi ya
hat olup, seçen hasretliği ile nakit gösir
mekteyez 10 tarikli mektubum ile prosta
ile göndereceğim sepete edemez baliye
onden evel bir mektub daha yazmış idim
içinde karatuma mektubu var idi ona
cevap almadık Sarkis iki gün evel hayiş
istanbuldan geldi bize gelen gelden haber
getirdi krant ile de görüşmüş 10 günlük
izinli gelmiş gedmiş eye rahatlar mış
karatüz sana hususa paket etmiş ilaç
vermiş bize de ayri vermiş senenki acil
masrafı deyi tenbih etmiş beyde ayrıca
posdaya verdik bu gün namaya alersen.

Yrusyak Çerkezoğlu'nun askerdeki oğlu Sarkis'e gönderdiği mektup.

ԱՏՐԻՄՐԱՄԱՆ ՀԱՅՈՑ
Կ. ՊՈԼԻՍ

№ ———

ՊԱՏՐԻԱՐՔՄԱՆ ԵՒ ՏԱՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՃԱՌԱՒԱՆ ԿԱՐՈՒՍՏԻ ԵՒ ՎՆԱՍԱՒ ԵՆԹԱՐԿՈՒԱԾ
ԸՆՏԱՆԻՔՆԵՐՈՒՄ ԿՐԱԿԻ ՆԵՐԿԱՑԱԾՈՒԵԼԻՔ

ՑԵՂԵԶԱԴԻՐ — ՀԱՇՈՒՅՑԱԲՈՒԹԻՒՆ

1.— Անունդ եւ Մականունդ ինչ է:	Տարեսէ Վերկիան:	ՕՍՄ. ՕՍԿԻ
2.— Ո՛ր կը բնակիիր տերտեռնութենէն առաջ: Հիմա ո՛ր կը բնակիիս:	Գարատաղ իր Ծեսիկի Տիրայ Տաճ Գարատաղ իր Գիւզ-ին:	
3.— Ամբարի կարասներէն կրած վնասներդ ինչ գումարի կրնան հասնիլ, այլ կարասներդ ներկա՞ կը գտնուին, եւ այսօր ո՞րու ձեռքն են	Գարատաղ մէջ ունէր Յարեսի ցորենով լեցուն կարասներ 3 հատ որոնցմէ 800 ոքեայ ունէր 3 հատ եւ միւսները 600 ոքեայ ունէր եւ հարկաւ գոնէ 3000 ոքեայ ցորեն կը տանէին:	3000
4.— Կամ կարասի, գլխատեղին, գարդեղէն եւ պատրաստ դրամի կրած վնասներդ գումարը ինչ է	Կամ Գարատաղ 300 ոքի մեղրով 400 ոքի Հաճի 700 ոքի կարագ դրամ 1100 ոքի ու տարեկան ապրուստիս ծէշ մը տար	2500
Վաճառատոմոյ ապրանքներէն կրած վնասնէդ ո՞րքան են	Կամ Գարատաղ ապրանքներէս 500 ոքի գոյ, ուրիշ ապրանքներ 60 օքա Տարեսէ 240 ոքի ծէշ մը տար	740
6.— Առեւտրական եւ կամ ուրիշ պատճառներով կրած վնասներդ որքան են:	Առեւտրական կերպով Գարատաղէն ոչխարներ գնել ի 10000 ոքի 3/ համար 3300 ոքի	3300
7.— Իբր վճռատական ուրիշ ինչ վնաս ունիս:	Գարատաղ ապրանքներ, տարեսէ. ու տարեսէ ապրանքներ ունէի Գարատաղ 1000 ոքիի չափ ապրանք մը գնել տարեսէ	5000
	Փոխադրեալ	14540

Patrikhane tarafından tehcir sırasında uğranılan maddî zararı tespit etmek amacıyla hazırlanan formu dolduran Ohannes Çerkezoğlu, toplam zararını 18.615 altın lira olarak saptamış.

		Գումար դրամով
Փոխադրել		13540
Տրվել ապրանք		
Տրվել գումար		2750
Ստացել գումար		
Վճարել		1475
		850
Ստացել ապրանք		
		18615

Ստացել 18 հունվարի 1979 թվականին

Ղեկավար Ա. Հովհաննիսյան

Հաշվապահ Ն. Գրիգորյան

---

1 Այս վերնագրերը պահանջվում են միայն հարկային ապրանքների համար։

ՊԱՏՐԻԱՐՔԱՐԱՆ ՀԱՅՈՑ
Կ. ՊՈԼԻՍ

№ —

ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԵՒ ՏԱՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏԱՍԱԽԱՆԱ ԿՈՄԻՏԵԻ ԵՒ ՎՆԱՍՈՒ ՆԵՐՔԱՒՈՐՈՒԹԱՆ
ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԻ ԿԱՌԱՎԱՐ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉԻ

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ — ՀԱՇՏՈՒԹԻՒՆ

Մակաբեռնող ինչ է:	Գիմք. Չերքէզեան:	ՍՄՄ. ՈՍԿԻ
2.— Ո՛ր կը բնակիիր տնտեսական ա-ռաջ: Հիմա ո՛ր կը բնակիիս:	Գաղտաւած ի քեսապ եւ հիմա եկած. Գաղտաւած ի Ք ֆրեզրոմի	
3.— Անշարժ կալուածին կրած վնասնե-րը ինչ գումարի կը հասնին, այդ կալուած նախ ո՛ր կը գտնուին, եւ այսօր ո՛րու ձեռքն են	Գաղտաւած ատենը 3 յարկէ բնակուած 3 մա-նր տուներ ի քեսապ-ի մէջ ունէին ուր ապրէին եւ մնացած 6 հատն ալ վարձու տալով ամէն տարի 800 ոսկիի մօտ եկամուտ կ՚ունենային. գրաւեալ ըլլալուն ժամանակ 3000 ոսկիի չափ կ՚արժէին: Ներկայիս 3/4 մասին 3000 ոսկի:	3000
4.— Տան կահաւոյն, գոմերուն եւ պատահած գոյքե կրած վնասնե-րուն գումարը ինչ է	Կահ-կարասի 300 ոսկի. Գոմէշներ 400 ոսկի. Ուտելիքի 700 ոսկի պարագայ տալով /1000.	2500
5.— Վնասուածովը ապրուստնեն դուրս վնասներուն ո՛րքան են	Գոմէշներուն կաթնատու ըլլալուն 500 ոսկի պարագայ սպիտակ-եղէգ ու խոտաբաժան եւ 60 օքա կաթ-տարեկան 24000 օքա կէս-կէս օքա-ով 740 ոսկի	740
6.— Առեւտրական եւ գործարքե պատճառ-նեն կրած վնասները ո՛րքան են	Վարելահողեր եւ դաշտերը չորս-հինգ տարուան 10000 ոսկիի 3300 ոսկի	3300
Իրե վնասուածքն ուրիշ ինչ վնաս ունի՞ս	Գոմէշ ատաղ-տաղ, գոմաքար եւ սպիտակ ապա-կոմք եւ ատաղ տարա-տաղ վնասս տեղ-տեղ գրաւած 1000 ոսկիս մոտ աւած կը հին գնայ	5000
	Փոխադրեալ	13 540

Kirkor Çerkezyan'ın uğradığı maddî zararı gösteren belge de Ohannes Çerkezoğlu'nunkiyle aynı özellikleri taşıyor. Onun bildirdiği maddî zarar da 18.615 altın lira.

		13540
		2750
		1485
		850
		18615

16 [illegible] 1919

CHARKEZOGHLI
KoomCopou Molla toshee
No 3:
ISTAHBUL TURK
ARM. S.S.R.
YERAVAN 25
SHAHOUNI S.

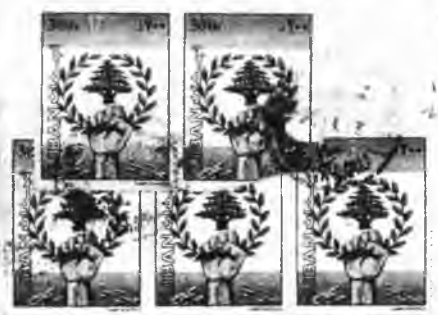

H. Shahrik
58-08 206 Street
Oakland Gardens
New York 11364
USAirmail
31c
Sarkis Çerkezoğlu
Molatași Caddesi No 31
Nișanca, Kumkapi
ISTANBUL
TURKEY
AIRMAIL
PAR AVION

VIA AEREA
PAR AVION

espana 50

To. Mr. S. CHARKAZOGHLI
Koomecapyo. Mallaashe st.
No. 31
ISTAMBOL
TURKY
Kumkapi - Molatoşi caddesi

Sezai Çerkezoğlu
Kum-Kapı molla Taşı
caddesi no. 87
İstanbul
Türkiye

Sarkis Çerkezoğlu ile Anarşist Nevzat (Nevzat Arıkan)

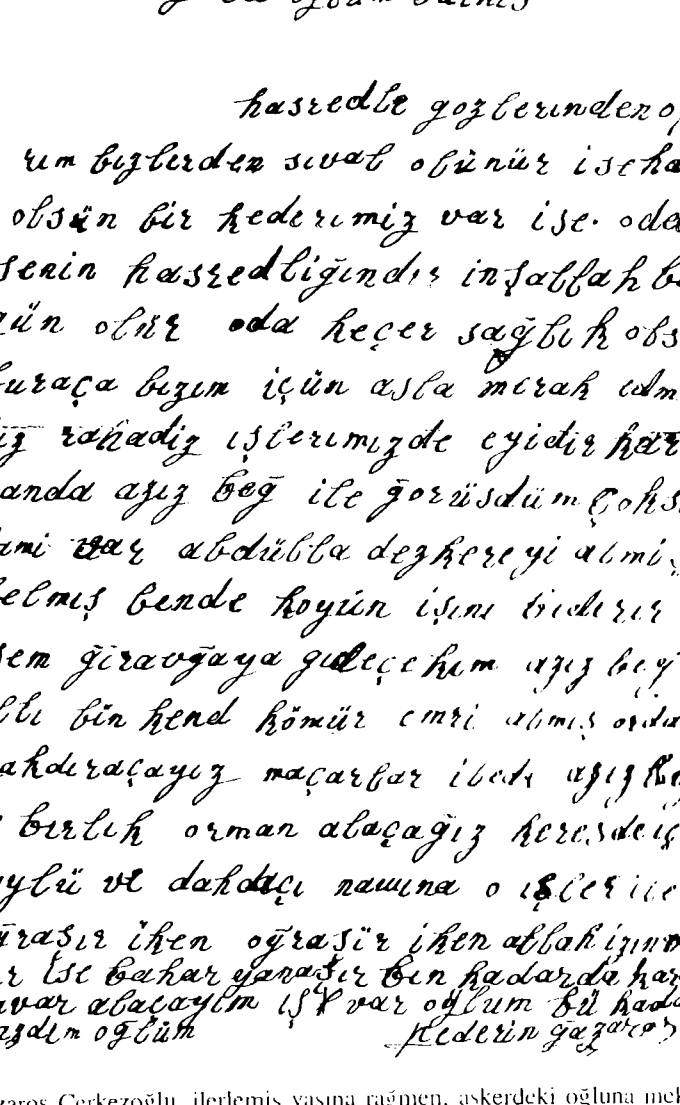

S. Çerkezoğlu'nu marangoz yapan ustası Ohannes Boynuince (ayakta solda)

kurantın daki bir asgerlik fotegraf
gelde onu daki sana gonderiyorum alı
sın aldıgında yazarsın. Sarkis yavrum
sen de ne haldesin bildir orda da tabıyi
soguklar baslade aman yavrum kendini
muafaza et anan yokki sene gayırsın
kayaklarene geyin üşudme kendini
biz sabayı koydukk yakıyoruz biz içimi
ze sınmıyor sarkisım de burda olsa
da ısınsa idi derim. Sarkis babanda eyi
rahat biz merakk etme bizim için biz sabap
olup dayına senin ile mesjid biz, bayg anne
ligat olmuş burnundan tedavi olmuş
geleli eyi rahat selam ederler dayın, gil de
cumbesi selam ederler garbis sivasa gıdı
durmamış gene yerine gelmiş. Sarkis ne
zaman babaksire gedersiniz belki krant
ile de görürsüzmüş Allahdan kayırlese olsun
yavrum kun kurada geçer ayni gine yanlı

geldi 3 oldu geldiği, Sarkis Şifa bey
geldi daha cezalarının almadık cezası
yok bekliyorlar Kütüye Çavuş ile bilâhare Sanem
hakkaa görüşecek acaba ölen yerlerden babam
soruyor. elleine eşi rahat olup hasretle sizi
inlen eşref dayısı her vakit başına eder
sene çok arzuda her vakit başına eder duası
gelip de Kel deye bağırdığın: Allah sağ se-
lamet kavuşmak kısmet etsin. Sarkis gene
eski yerinde misin işinin ne gibi bilâhir
kutlun arkadaşların selâm ederler babam
da Karamana gitdi gelde ağa bey istemiş
idi gelde çıkar çıkar gidelim demiş sana
da çok selâmı yâr ismi abdullah asgerden
gelmiş. babam da yazacak mektup larımıza
cevap bekliyor sepete aldığın da acaba bilâhir
bu ilaçlara da alırsan göz senin kara göz
lerinden hasretle open ve sene cevap

validen
Hüsniyeh Çerkes

Sevgülü oğlum Sarkis

hasredle gozlerinden opa
rum bizlerden sıvat olünür iseham
olsün bir kederimiz var ise. oda
senin hasredliğindir inşallah bir
gün olur oda keçer sağlık olsun
buraça bizim için asla merak etme
yiz rahadiz işlerimizde eyidir hara
manda ağuz beğ ile görüsdüm Çoh se
lami etti abdüllla dezkereyi almiş
kelmiş bende koyün işini bidirir
isem giravgaya gideçehim ağuz beğ
elli bin kend könür emri olmış ondan
yakdıraçayız naçarlar ibdi ağuz beğ
de birlik orman alaçağız kerisdeçin
koylü ve dahdaçı namına o işleri ile
oğrasır iken oğrasir iken allahtan ma
rur ise bakar yanasır bin hadarda haze
davar alacaylm işi var oğlum bu kadar
yazdım oğlüm Kederin gazaros

Gazaros Çerkezoğlu, ilerlemiş yaşına rağmen, askerdeki oğluna mektup yazabilmek için Latin alfabesini öğrenmek zorunda kalmıştı.

Sarkis Keçyan ve eşi Mari-Anahid (Celelyan) Keçyan

Aram Andonyan

İÇİNDEKİLER

Zorunlu Birkaç Söz 7

Birinci Bölüm:
ÇERKEZYAN AİLESİ 9

İkinci Bölüm:
TEHCİR 29

Üçüncü Bölüm:
DEVAM EDEN BASKILAR 51

Dördüncü Bölüm:
HAYATA TUTUNMA ÇABALARI 65

Beşinci Bölüm:
İSTANBUL'DA YAŞAMAK VE OKUMAK 81

Altıncı Bölüm:
EREĞLİ'DE HAYAT MÜCADELESİ 101

Yedinci Bölüm:
SAVAŞ YILLARINDA 20 SINIF ASKERLİK 111

Sekizinci Bölüm:
BABAM GİTTİ EREĞLİ'DE HAYAT BİTTİ 129

Dokuzuncu Bölüm:
İSTANBUL'A YERLEŞME 137

Onuncu Bölüm:
DIRTAT ŞİRİNYAN: BİR TAŞNAK MİLİTANI 155

Onbirinci Bölüm:
6-7 EYLÜL 1955 187

Onikinci Bölüm:
SİYASİ HAYATIMDAN KESİTLER 197

Son Söz 225

GÖRSEL TANIKLAR: FOTOGRAF VE BELGELER 229

Sarkis Çerkezyan, doğruluğa, ilkeli olmaya adanmış bir yaşam...
Tehcir yılları, Suriye çöllerinde yaşama merhaba deyiş,
baba diyarı Karaman'a dönüş, Ereğli ve derken ver elini İstanbul...

Sarkis Usta, marangoz, bir yaşam ustası, bir öğretici, bir bilge...
Toplumsal eşitlik ve kardeşlik uğruna verilen tutarlı, kesintisiz bir
mücadelenin öyküsü, onun anlattığı...

O aynı zamanda, "yaşamda kalanların" hikâyesini anlatıyor,
tarih durmuyor ve devam ediyor, onun öyküsüyle...

BELGE YAYINLARI